

МАРКО ЈАНКОВИЋ

МОШТАНИЦА И МОШТАНИЧКО ПОТКОЗАРЈЕ КРОЗ ВИЈЕКОВЕ

МОШТАНИЦА

МАРКО ЈАНКОВИЋ

МОШТАНИЦА
Друштво за
защиту

БИБЛИОТЕКА
ИСТОЧНИЦИ

УРЕДНИК
ВЕСНА АДАМОВИЋ

МАРКО ЈАНКОВИЋ

МОШТАНИЦА И МОШТАНИЧКО ПОТКОЗАРЈЕ КРОЗ ВИЈЕКОВЕ

РИЗНИЦА ДУХОВНОГ БЛАГА - БАЊА ЛУКА

2016. ГОДИНЕ

ПРЕДГОВОР

Моштаничко Поткозарје карактеришу историјски процеси који се могу смјестити у посебну хронолошку и просторну вертикалу. Без намјере да се упушта у детаљно описивање девет села Моштаничке парохије, циљ ове невелике књиге је да прикаже главне историјске процесе и догађаје који су обиљежили наведени простор од античког периода до XXI вијека. Централна тема рада је манастир Моштаница, са богатом, али још увијек недовољно истраженом историјом, као и мјештани моштаничких села чија је судбина испреплетена са овом светињом.

Незаобилазно дјело за изучавање наведеног простора је монографија проте Славка Вујасиновића „Манастир Моштаница“. Дјело је штампано и промовисано 1933. године, на стоту годишњицу (1833) и педесету годишњицу (1883) од обнове манастира. Током писања рада прота се углавном служио објављеном литературом и часописима као што су „Босанска вила“ и „Источник“. Неколико десетљећа касније историчар умјетности Андреј Андрејевић објавио је рад у часопису „Старинар“, под насловом „Манастир Моштаница под Козаром“, гдје је главни акценат ставио на архитектуру манастирске цркве. У новије вријеме историјом и архитектуром бавила се Љиљана Шево, историчар умјетности са Универзитета у Бањој Луци, али као ни Андрејевић, у историјском погледу није много напредовала од протиних закључака. Главни проблем истраживачима представља недостатак историјских извора, који би подробније освијетлили поједине периоде. Манастиром се успутно бавила и хрватска историографија, али само онда када је покушавала да докаже хиљадугодишње битисање хрватског народа у Босанској Крајини. У тим комбинацијама манастир Моштаница је постајао хрватски самостан, најчешће са јовановачким редом на челу.

Током писања рада ни аутор није имао увид у неку веома битну историјску грађу. Није могао да дође до аустријског пописа из 1725/26. године, у којем су наведене породице које су живјеле на овом простору и који би могао да пружи значајне податке о насељавању моштаничког Поткозарја. Турске дефтере Босанског санџака за године 1528, 1540. и 1563. дјелимично је обрадио Милан Васић у студији „Етничка кретања у Босанској крајини у XVI вијеку“, али се тек успутно осврнуо на простор моштаничког Поткозарја. Детаљнији увид у наведене дефтере могао би да пружи вриједне податке о историји манастира и насељавању Поткозарја у XVI вијеку.

Дјело је написано, углавном, на основу објављене изворне грађе и доступне литературе, те је замишљено као мали прилог за изучавање богате, али запостављене завичајне историје.

Марко Јанковић

ГЕОГРАФСKE И ДЕМОГРАФСKE КАРАКТЕРИСТИКЕ

Моштаничко Поткозарје налази се на сјеверозападу Републике Српске. Смјештено је на сјеверним падинама планине Козаре, која се полако спушта према плодној Дубичкој равни. Обухвата девет села Моштаничке парохије: Бјелајце, Војскову, Горњоселце, Кадин Јеловац, Котурове, Маглајце, Скључане, Срефлије и Фурде. Подручје је богато листопадном и црногоричном шумом и изворском водом. Значајан водоток је ријека Моштаница, у коју се улива низ мањих потока. Према Козари уздиже се врх Медњак (440 м н. в.) и Црни врх (476 м).

Становништво је углавном старије животне доби, те се бави земљорадњом за властите потребе и узгојем ситне стоке. Дио мјештана запослен је у привреди у Козарској Дубици. Велики број мјештана се послје либерализације визног режима крајем 70-их и почетком 80-их година XX вијека одселио у иностранство. Тренд исељавања усљед тешке економске ситуације наставио се и у XXI вијеку. Малобројни ђаци похађају Основну школу „Вук Караџић“ у Козарској Дубици.

Демографске карактеристике

Пописи	1879.	1895.	1910.	1921.	1948.	1971.	1991.	2013. [*]	Површине ^{**}
Бјелаци	208	464	580	625	248	251	227	130	4,2 км ²
Војскова	371	605	772	816	754	731	442	113	19,10 км ²
Горњоселци	155	260	334	337	293	281	179	93	10,18 км ²
Кадин Јеловац	197	384	514	566	493	497	391	225	8,88 км ²
Котурови	175	276	339	471	224	226	144	104	16,49 км ²
Маглајци	140	320	402	391	279	282	145	58	10,19 км ²
Скључани	135	225	298	308	290	305	307	222	5,25 км ²
Срефлије	269	512	609	623	450	482	392	212	6,68 км ²
Фурде	40	99	121	134	111	126	76	64	1,5 км ²
Укупно	1.690	3.145	3.969	4.271	3.142	3.181	2.303	1.221	82,47 км ²

* Прелиминарни резултати пописа

** Површине према попису из 1991. године

МАРКО ЈАНКОВИЋ

МОШТАНИЦА И МОШТАНИЧКО
ПОТКОЗАРЈЕ КРОЗ ВИЈЕКОВЕ

ПРЕДСЛОВЕНСКО ДОБА

ИЛИРИ И РИМЉАНИ

Дио Балканског полуострва у предримском периоду насељавала су илирска племена која су била подијељена у племенске савезе и братства. Један од већих племенских савеза имао је 342 братства. Жене су веома поштовали. Током ратова са римском државом на челу илирског савеза налазила се краљица Теута. Илири су вјеровали у више богова. Главно занимање им је било сточарство, мада је Страбон забиљежио да су поједина племена сијала пшеницу и просо. У градинским насељима одвијао се културни, привредни и вјерски живот.¹ Моштаничко Поткозарје било је под утицајем више племенских савеза: Мезеја, Осеријата и Колапијана. Из тог периода постоје остаци бронзаних предмета пронађених крајем XIX вијека у Војскови.²

Војна експанзија Рима на Балканско полуострво почела је крајем III вијека прије нове ере. На тло Поткозарја Римљани су први пут ступили за вријеме Октавијанове војне (35–33. год. п. н. е.), када су заузели територију данашње Босне и Херцеговине. Безобзирност римске управе довела је до великог Далматинско-панонског устанка од 6. до 9. године нове ере. Међу побуњеним племенима налазили су се и Мезеји, које је 7. год. похарао Германик, нећак римског цара. Од времена цара Клаудија (41–54. год. н. е.) Мезеји су служили у римској војсци. Војници који су се враћали из службе, која је трајала и по неколико десетљећа, бивали су у потпуности романизовани. Словенска племена су на Балканском полуострву, половином VI вијека, затекла дјелимично романизовано илирско становништво.³

¹ Ivo Bojanovski, *Bosna i Hercegovina u antičko doba*, Sarajevo 1988, 55.

² Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine, tom II, Sarajevo 1988, 39.

³ Ivo Bojanovski, *nav. djelo*, 266–269.

Широм Римског царства грађени су тврди путеви. Разграната путна мрежа омогућавала је брже кретање војске, експлоатисање освојених земаља, али исто тако и ширење римске културе. Један од важнијих римских путева водио је од Сиска (Siscia) према Градишци (Servitium), а у Босну је улазио код Козарске Дубице.⁴ На основу пронађених миљоказа могуће је претпоставити да се на подручју Дубице налазило неко значајније римско насеље. Једна римска цеста водила је од Козарске Дубице према манастиру Моштаници, те преко Козаре према данашњем Козарцу. Почетком XIX вијека још увијек су постојали трагови ове цесте.

МОШТАНИЧКА ГРАДИНА

Моштаничка Градина је археолошки локалитет који се налази на 341 м н. в., око 400 метара јужно од манастира Моштанице. Дубички ветеринар и хроничар Хашим Шерић тврдио је да је Градина припадала витезовима јовановачког реда, чиме је поткријепио тезу о манастиру Моштаници као јовановачком самостану.⁵ Изласком на терен са археологом аматером Славишом Солдатом утврдили смо да је на Градини у римско доба постојало мање утврђење, о чему свједоче проналасци новчића римских царева. Плато на коме се локалитет налази мањих је димензија, те је вјероватно представљао римску караулу која је чувала пут који је водио од Дубице до Козарца. Присуство великог броја грађевинских клинова карактеристичних за дрвене објекте, те изостанак зидова и чврстог материјала, упућују на то да је утврђење било грађено од дрвета. Материјалне остатке из средњег вијека нисмо пронашли на овом локалитету.

⁴ Esad Pašalić, *Antička naselja i komunikacije u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 1960, 15.

⁵ Hašim Šerić, *Katoličke crkve i samostani u Dubici i njezinoj okolini u srednjem vijeku*, Croatia sacra 22–23, Zagreb 1944, 84–86.

МАРКО ЈАНКОВИЋ
МОШТАНИЦА И МОШТАНИЧКО
ПОТКОЗАРЈЕ КРОЗ ВИЈЕКОВЕ

СРЕДЊИ ВИЈЕК

ДОСЕЉАВАЊЕ СЛОВЕНА

Прве посредне податке о Словенима на граници Балканског полуострва оставио је византијски дипломата Приск, који је 448. године као посланик византијског цара боравио на двору хунског вође Атиле. Приск је забиљежио да су га преко ријеке Дунав превезли варвари, у чамцима монокселима, који умјесто вина пију медовину. Каснији византијски писци ће ове особине представљати као изразито словенске, што нам даје за право да претпоставимо да су се Словени средином V вијека налазили на средњем Дунаву.⁶ По свему судећи нека словенска племена су се налазила у саставу великог хунског савеза, који је трајао до Атилине смрти 453. године, када су напустили савез. Прве самосталне провале Словена на тло Византије почеле су за вријеме цара Јустина (518–527), док су се интензивирале за вријеме Јустинијана (527–565).⁷ Према писању цара Константина Порфирогенита (945–959) у дјелу „De administrando imperio“, Срби и Хрвати су се почетком VII вијека, за вријеме цара Ираклија (610–641), доселили на Балканско полуострво.⁸ Према томе, досељавање Словена можемо пратити у двије етапе. У првој етапи доселила су се мања словенска племена, а затим два ратничка племена Срби и Хрвати, која су осталим словенским племенима наметнули власт и име.

У науци није ријешено питање које је племе, од два велика словенска племена, остварило већи утицај на моштанничком Поткозарју – Срби или Хрвати. Због недоста-

⁶ Византијски извори за историју народа Југославије (ВИЗИНЈ), том I, Београд 1955, 13–15.

⁷ Константин Јиречек, *Историја Срба*, Београд 2006, 88.

⁸ ВИЗИНЈ, том II, Београд 1959.

тка историјских извора, готово да је немогуће подробније освијетлити овај период. Међутим, један историјски извор побуђивао је значајну пажњу. Ајнхард, лични биограф франачког цара Карла Великог, поред дјела „Живот Карла Великог“, написао је и дјело „Анали“, у коме стоји да су Срби народ који влада великим дијелом Далмације. Ајнхардова Далмација је римска провинција Далмација⁹, а не уски појас земље уз Јадранско море како се сматра данас. Између осталог, Ајнхард пише и о кнезу панонских Словена Људевиту, који је бјежећи пред Францима 822. године напустио утврђени град Сисак, те пребјегао Србима. Историографија је нејединствена по питању на који простор је Људевит пребјегао, тј. коју област у римској провинцији Далмацији су Срби држали. Хрватска историографија уложила је много труда да докаже да је Људевит пребјегао Србима негдје на простор данашње Србије или у крајњој линији у мјесто Срб, на врело Уне, које, како каже историчар Нада Клаић¹⁰, нема везе са Србима. Српски историчари мисле да је Људевит пребјегао Србима негдје код ушћа Врбаса у Саву, докле се по Константину Порфирогениту протезала раносредњовјековна Србија.¹¹ Према историчару Рељи Новаковићу, Људевит је пребјегао негдје на подручје Грмеча или Козаре.¹²

⁹ Римска провинција Далмација обухватала је простор од Јадранског мора на југу до ријеке Саве на сјеверу, а од запада на исток дио данашње Хрватске, цијелу Босну и Херцеговину, дио данашње западне Србије, Црну Гору, као и дио сјеверне Албаније.

¹⁰ Већем дијелу Хрватске историографији било је важно да докаже да Босну у средњем вијеку нису насељавали Срби. Нада Клаић у дјелу „Повијест Хрвата у раном средњем вијеку“ пише: „Срби код којих се Људевит бјежећи према југу склања без сумње су истоимена средњовјековна жупанија и племићка опћина у 14. стољећу, која се налази на унском путу који је повезивао стољећима јадранске и панонске земље. Свака комбинација у вези с тим податком анала о Босни која би тобоже тада била у власти Срба не само да је натегнута него и искључена.“; Nada Klaić, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, Zagreb 1975, 211.

¹¹ Tibor Živković, *O počecima Bosne u ranom srednjem vijeku*, Godišnjak 39, Sarajevo 2010, 153.

¹² Реља Новаковић, *Гдје се налазила Србија од VII до XII вијека*, Београд 1981, 23 (pdf издање).

ВОЈСКОВСКО ПЛЕМЕ

У раном средњем вијеку моштаничко Поткозарје налазило се на граници Хрватске и Србије. До доласка под угарску власт, почетком XII вијека, остало је ван чвршћих племенских савеза или државне творевине. На овом подручју су се и у XIII вијеку међу племенским кнежевима јављала народна словенска имена, што оставља могућност да процес християнизације није ухватио јачих коријена.¹³ Под угарском влашћу почело је насељавање римокатоличких црквених редова, који су значајно утицали на вјерско опредјељење становништва. Доминиканци, који су се 1235. године населили у Дубичкој жупи и изградили самостан, имали су задатак да се супротставе шизми и јереси која се ширила са овог простора.¹⁴ У дубровачким документима крајем XIII вијека помиње се становништво из Санске и Врбаске жупе које је продато као робље, што је условило да је у великој мјери и даље било некрштено.¹⁵

Моштаничко Поткозарје било је подијељено на двије жупе: Дубицу и Врбас. Граница међу овим жупама на југоистоку била је ријека Моштаница, а на истоку ријека Испиажа.¹⁶ У Дубичкој жупи налазило се сједиште дуби-

¹³ Појава хришћанских имена међу кнежевима на дубичком простору свједочи о појачаном утицају Римокатоличке цркве. Православна црква није инсистирала на хришћанским именима, а најбољи показатељ је турски пописни дефтер Косова и Метохије из 1455. године, када је 72,58% становништва носило српскословенска имена, од којих су најчешћа била: Радислав, Богдан и Радица; *Турски катастарски пописи из 1455. године за Област Вука Бранковића*, Глас – специјални додаток, 2007, 4.

¹⁴ Ivan Tkalčić, *Prieporod biskupije zagrebačke u XIII vijeku*, Rad JAZU 41, Zagreb 1877, 142.

¹⁵ Јелена Мргић Радојчић, *Доњи Крају – крајина средњовековне Босне*, Београд 2002, 138.

¹⁶ Tadija Smičiklas, *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, Zagreb 1907, 510; Јелена Мргић Радојчић, *Доњи Крају*, 257; Ivan Kukuljević Sakcinski, *Priorat vranski sa vitezi templari i hospitalci sv. Ivana u Hrvatskoj*, JAZU 81–82, Zagreb 1886, 27.

чког архиђаконата, којем је, поред поменуте двије жупа, припадала и Жупа Сана. На овом простору обитавало је војсково племе, према коме је село Војскова добило име. Војсково племе је посједовало значајну земљу уз ријеку Саву, коју је 1249. године за 150 пензи продало кнезовима Бабонићима (Благајским). У повељи се међу припадницима војсковог племена помињу Вукодруг, син Абрахамов, те Кумикови синови Мојдруг и Добромир.¹⁷ Помен „кнеза Абрахама“ не уклапа се у имена осталих племића који су носили народна имена, те је највјероватније конструкција састављача повеље.¹⁸

У попису жупе Загребачке бискупије 1334. године у Војскови се помиње парохија са црквом посвећеном Светом Михаилу. Црква манастира Моштанице такође је посвећена Св. архангелу Михаилу, што оставља могућност да је постојао култ Св. Михаила у овом дијелу Поткозарја. Војковска Црква Св. Михаила налазила се око два километра источно од манастира Моштанице, на посједу породице Чађо. Црква је била мањих димензија, што се може видјети на основу сачуваних остатака.

Снажан утицај Римокатоличке цркве на простору Дубичке и Врбаске жупе, велики број црквених објеката, а посебно црква у Војскови, утицали су на вјерско опредјељење војсковог племена. Најбољи показатељ су хришћанска имена која се јављају међу племићима крајем XIV вијека: Никола, Блаж, Михаило, Томо и др.¹⁹

¹⁷ Thalloczy Lajos, Barabas Samu, *Codex diplomaticus comitum de Blagay*, Budapest 1897, 11.

¹⁸ Старозавјетно име Абрахам се не уклапа у имена осталих кнежева, који носе народна словенска имена. Вјероватно је писар који је саставио повељу погрешно забиљежио име једног од кнежева.

¹⁹ Thalloczy Lajos, Barabas Samu, *nav. djelo*, 161, 179.

ДОСЕЉАВАЊЕ ПРАВОСЛАВНИХ СРБА

Драгољуб Драгојловић пише да је припајање Хума српској средњовјековној босанској држави 1331. године довело до „интензивне миграције православног живља ове српске области, које дубровачки и други извор западне провенијенције због сточарства, као основне привредне гране, редовно називају власима“.²⁰ У потрази за новим пашиштима православни живаљ из Хума размилио се по цијелој средњовјековној босанској држави, што није одговарало Римокатоличкој цркви, која није имала веће упориште међу српским становништвом у Босни. Папски извјештаји из друге половине XIV вијека говоре о малом броју римокатолика у средњовјековној босанској држави. У једном сачуваном писму папа се јада викару и фрањевцима да су тамошњи становници скоро све сами шизматици (православни) и јеретици, те препоручује фрањевцима да врате православне на пут истине католичанства и поуче их спасу.²¹ Папа Гргур XI наложио је фрањевцима 1374. да изграде самостане уз ријеке Врбас и Саву, гдје живи велики број шизматика и јеретика.²² Несумњиво је да се уз православно становништво кретало и свештенство, те да су подизали храмови у којима су се обављали вјерски обреди.

Крајем XIV вијека, након два велика пораза – на Марици 1371. и на Косову 1389. године, један дио Срба прешао је Дунав и населио се у Угарској краљевини, док је други

²⁰ У раном средњем вијеку остаци романизованог илирског становништва називани су Власима, међутим у позном средњем вијеку када се помињу власи, мисли се на социјалну категорију, сточаре номаде; Драгољуб Драгојловић, *Срби шизматици у Далмацији и Хрватској у XIV и XV веку*, Catena Mundi I, Београд 1992, 229.

²¹ Миодраг Ал. Пурковић, *Авињонске папе и српске земље*, Горњи Милановац 2002, 85.

²² Eusebius P. Fermandžin, *Acta Bosnae*, Zagreb 1892, 40.

дио тражио спас у средњовјековној босанској држави.²³ Османлије се почетком XV вијека мијешају у унутрашње сукобе у Босни, те 1415. године у долини ријеке Лашве наносе Угрима тежак пораз. У пљачкашким походима који су уследили након битке страдала је и Дубичка жупа.²⁴ Из докумената црквеног реда Светог Павла сазнајемо да су њихови редовници напустили Дубицу у другом десетљећу XV вијека, након што су им Турци порушили самостан и похарали имања.²⁵ Да су упади и пљачке настављени и у сљедећим годинама сазнајемо из дубровачких извора који су забиљежили да су у походу на сјеверозападну Босну и Хрватску 1426. године страдали многи Хрвати и власи.²⁶

Након пада Српске деспотовине 1459. и средњовјековне босанске државе 1463. године, сеобе српског народа на сјевер и сјеверозапад су се знатно интензивирале. У овом периоду важно је дјеловање угарског краља Матије Корвина, који је крајем исте године предузео поход на Босну у намјери да освоји од Турака дијелове босанске државе. Од освојених територија краљ Матија је формирао двије бановине са сједиштем у Јајцу и Сребренику. Бановине су биле војнички устројене и представљале су претече нешто касније основане Војне Крајине. Приликом похода 1463/4. године са краљем Матијом у Угарску прешло је 18.000 ослобођених хришћана. Римокатолички бискуп Петар Ранзанус, савременик краља Матије, записао је да су становници Босне хришћани источног обреда.²⁷ За вршење војне службе досељеницима је гарантована слобода

²³ Владимир Стојанчевић, *Из српске националне прошлости*, Београд 1998, 11.

²⁴ Могуће је да је Дубичка жупа страдала и нешто раније 1414. године за вријеме похода турског војсковође Шаха Мелека, када је забиљежено да је опустошена сусједна Жупа Сана; Невен Исаиловић, Александар Јаковљевић, *Шах Мелек (Прилог историји турских упада у Босну 1414. и 1415. године)*, Споменица академика Симе Ђирковића, Београд 2011, 447.

²⁵ Ivan Tkalčić, *Pavlinski samostan u Dubici*, *Vjesnik hrvatskog arheološkog društva* 1, Zagreb 1895, 200.

²⁶ Драгољуб Драгојловић, *нав. рад*, 229.

²⁷ Joannis Georgii Schwandtner, *Scriptores rerum Hungaricarum*, 1746, 501.

вјероисповијести.²⁸ У сљедећих неколико великих миграционих таласа на територију Угарске, што из Србије што из Босне, доселило се преко 100.000 Срба. Вук Гргуревић, у пјесмама опјеван као Змај Огњени Вук, 1465. године ступио је у службу краља Матије. У сљедећим годинама Вук је извео неколико похода у којима је ослободио знатан број Срба, које је населио на имања у Угарској. За вјерну службу 1471. године краљ Матија га је наградио титулом деспота Србије, а 1480. године даровао му је посједе Костајницу, Комоговину и Градису са свим селима.²⁹ Посједи Костајница и Комоговина помињу се 1442. године у саставу Дубичке жупе, те су највјероватније представљали њену сјеверозападну границу.³⁰ На њима је Вук Гргуревић населио неколико стотина српских породица.³¹

Дубичка жупа је у неколико наврата у другој половини XV вијека била на мети турских пљачкашких чета. Редовници Светог Павла, који су се 1461. године вратили и обновили самостан, 1465. године морали су да се одселе након што су им Турци још једном похарали имања.³² Многе римокатоличке породице у овом периоду напуштају Дубичку жупу и селе се дубље на територију Угарске, док се на пуста имања насељавају православни Срби. У овом свјетлу треба гледати насељавање неколико стотина српских породица на сјеверозападу Дубичке жупе.

Послије смрти краља Матије Корвина 1490. и пораза на Крбавском пољу 1493. године стање у Угарској се погоршало. Док су утврђени градови колико-толико одолијевали, поља и села су била препуштена турским пљачкашким четама. Послије пораза на Мохачком пољу 1526. Угарска је практично престала да постоји. У борбе за остатке угар-

²⁸ Владимир Стојанчевић, *нав. djelo*, 14.

²⁹ Matija Mesić, *Pleme Berislavića*, Rad JAZU 8, Zagreb 1869, 58.

³⁰ Matija Mesić, *Grada mojih razprava u Radu: listine i izprave*, Starine 5, Zagreb 1873, 116.

³¹ Анте Милиновић, „Од пријеславонског доба до наших дана“, *Двор на Уни*, Двор на Уни 1991, 58.

³² Ivan Tkalčić, *Pavlini samostan*, 202.

ске државе укључио се хабзбуршки надвојвода Фердинанд I, коме је припала Јајачка бановина. Двије године касније 1527/8. године, Турци су освојили Јајце, недуго затим Дубицу 1538, а 1556. године и Костајницу.

Услед честих пљачкашких упада турских чета почетком XVI вијека Дубичка жупа је у потпуности опустјела. Турски пописни дефтери показују да од 1528. до 1563. године није постојала ниједна насељена кућа у Дубичкој нахији, док се у Врбашкој нахији тек 1563. године јављају први досељеници. Милан Васић³³ у расправи „Етничка кретања у Босанској крајини у XVI вијеку“ пише да су: „Већи дио Босанске крајине Турци запосјели послје дугогодишњег темељитог пустошења, које је нарочито тешко погодило подручја око Уне, доњег тока Сане и Посавине. Становништво је ту изгинуло, или је одведено у ропство, а остатак се масовно иселио у сигурније крајеве. Села Дубичке нахије изгубила су све своје становништво, тако да ни тридесет година послје успостављања турске власти тамо није било ниједне куће“³⁴. Турцима, ни у економском, ни у војном погледу, није одговарало овакво стање, због чега је становништво, које се насељавало на пограничном подручју, добијало порезне олакшице, што је довело до још једне сеобе српског православног становништва на подручје моштаничког Поткозарја.

³³ Милан Васић (1928–2003), историчар, турколог, бавио се историјом Срба и југословенских народа у османском периоду.

³⁴ Милан Васић, *Етничка кретања у Босанској крајини у XVI вијеку*, 236–237.

МАРКО ЈАНКОВИЋ

МОШТАНИЦА И МОШТАНИЧКО
ПОТКОЗАРЈЕ КРОЗ ВИЈЕКОВЕ

ПИТАЊЕ ПОСТАНКА МАНАСТИРА МОШТАНИЦЕ

ПИТАЊЕ ПОСТАНКА МАНАСТИРА МОШТАНИЦЕ

Манастир Моштаница налази се 12 километара јужно од Козарске Дубице, на падинама планине Козаре и припада Бањалучкој епархији. Сматра се једним од значајнијих српских православних манастира у Босни и Херцеговини. Због недостатка историјских извора, који би расвијетлили вријеме и околности оснивања манастира, настало је више дијаметрално супротних теза о његовом постанку.

МАНАСТИР МОШТАНИЦА КАО ЗАДУЖБИНА НЕМАЊИЋА

У православним црквеним круговима влада мишљење да је манастир Моштаница задужбина династије Немањића. Међу онима који су заступали ову тезу истицали су се: митрополит хаџи Сава Косановић, епископ Никодим Милаш, архимандрит Нићифор Дучић, као и игуман манастира Моштанице Петар С. Иванчевић. Наведени свештеници су се ослањали на дјела руског историчара Мајкова, који је тврдио да се српска држава једно вријеме простирала до Дувна, те да је краљ Драгутин у мираз од угарског краља добио босанску државу.³⁵

Историографија је утврдила да је Драгутин 1284. године добио од угарског краља области Усору и Соли, те да се његов посјед на западу простирао до средњег и доњег тока

³⁵ Ђорђе Микић, *Бања Лука на Крајини хвала*, Бања Лука 1995, 67.

ријеке Врбас. Драгутинов биограф архиепископ Данило II забиљежио је да је он у овом периоду „многе од јеретика босанске земље обратио у хришћанску вјеру и крстио их“³⁶, али није навео манастире које је Драгутин подигао. Драгутин је на територији Босне имао изграђену црквену хијерархију, о чему свједочи помен Василија, по милости божјој епископа босанског и служитеља краља Стефана,³⁷ међутим не постоје извори који би историју манастира Моштанице везали за дјеловање овог српског владара.

Према предању које је раширено у моштаничком Поткозарју, манастир Моштаницу су основали родитељи Светог Саве. Народни приповједач као доказ наводи манастирски кључ, на којем је урезана 1111. година. Сходно томе, у манастиру се чува копија кључа, урађена много година након проналаска оригинала, са урезаном 1111. годином. Оригинални кључ је пронађен приликом обнове манастира 1882. године, те је још исте године однесен у Народни музеј у Београду. Архимандрит Нићифор Дучић је сљедеће године посјетио овај музеј и записао: „Находећи се тај кључ сада у Народном музеју у Београду, одмах сам похитао да видим ту давну старину. Разгледавши је добро, нашао сам, да није на том кључу 1111. него 1711. година.“³⁸ Игуман манастира Моштанице Петар С. Иванчевић, у текстовима објављеним у „Добро-босанском источнику“, такође је тврдио да је на кључу урезана 1711. година. Проналазачи кључа седамстоту годину су прочитали као стоту, што указује да су на кључу били арапски бројеви, па је број седам прочитан као број један. Пошто су се у XII вијеку бројеви означавали словима, до овакве забуне не би могло доћи.

Према историчару умјетности Љиљани Шево усмена

³⁶ Данило Други (приредили Гордон Макданијел и Дамњан Петровић), *Животи краљева и архиепископа српских, Службе*, Београд 1988, 70.

³⁷ Љиљана Шево, *Православне цркве и манастири у Босни и Херцеговини до 1878. године*, Бања Лука 2002, 16–17; Јелена Мргић, *Северна Босна 13–16 век*, Београд 2008, 61.

³⁸ Нићифор Дучић, *Јепископије Зетска и Дабарска*, Гласник Србског ученог друштва 57, 1884, 101.

народна традиција је без изузетка све црквене споменике на територији Босне и Херцеговине третирао као задужбине српских владара из династије Немањића, а ово казивање се уклапа у широко присутне мотиве светосавског предања.³⁹ Етнолог Милан Карановић је у кратком чланку „Свети Сава у фолклору Босанске Крајине“ дао главне токове развоја народног предања код Срба на овом подручју. Између осталог, он каже: „Када су Турци заузели све наше земље и њима загосподовали, настао је поремећај у цијелом нашем развиту који је дотле текао упоредо са осталим европским земљама и народима... Оно што данас чине црква и школа, надокнађивано је у даљем културном развиту нашег народа усменим предањем које је примао нови нараштај од претходног нараштаја... Тада је у тим црним данима наше историје, цвјетао наш фолклор“.⁴⁰

На простору Дубичке и Врбаске жупе у средњем вијеку римокатолички црквени редови су имали посједе и самостане. Поставља се питање да ли би ови редови допустили постојање једног шизматичког манастира у њиховој непосредној близини.

Археолог Милан Ђурђевић из Завичајног музеја у Градишци је у селу Кијевци, општина Градишка, 2008. године пронашао темеље православне цркве. Око темеља цркве пронађени су многобројни надгробни споменици са комплетним људским скелетима сахрањеним по православном обичају. Истраживачки институт из Лондона, који је вршио анализу скелета, утврдио је да потичу из 1250. године. На локалитету је пронађен и ћирилички натпис из 1301. године, за који се сматра да га је саставио поп из манастира Ломнице код Шековића.⁴¹ Откриће православног манастира у Кијевцу даје нам нови увид у распрострање-

³⁹ Љиљана Шево, *Манастири и цркве брвнаре Бањолучке епархије*, Бања Лука 1996, 13.

⁴⁰ Милан Карановић, *Свети Сава у фолклору Босанске Крајине*, Развитак 1, 1936, 6–7.

⁴¹ Тања Мишлицки, *Кијевци – насеље код Градишке са археолошким налазиштем Манастириштем*, Демографија VII, 2010, 191.

ност српске православне цркве у средњем вијеку. Међутим, манастир Моштаница није настао у овом периоду. Архитектонски, манастир спада у млађу моравску стилску групу, карактеристичну за период после владе Немањића.

МОНАСТІР КАО ЈОВАНОВАЧКИ САМОСТАН

У западној историографији узима се као чињеница да је манастир Моштаница настао на темељима јовановачког самостана. Без критичког преиспитивања једна тврдња из Другог свјетског рата ушла је у историјску литературу. Да бисмо видјели како је до тога дошло, потребно је да пођемо од пописа жупа Загребачке бискупије, који је у Загребу 1872. године објавио Фрањо Рачки.⁴² Међу парохијама Дубичког архиђаконата 1501. помиње се парохија Mostenysze.⁴³ На основу помена парохије Mostenysze Манојло Грбић је у „Карловачком Владичанству“ закључио да је манастир Моштаница настао након ове године, те да је добио име по римокатоличкој парохији у којој је настао.⁴⁴ Прота Славко Вујасиновић је тврдио да се римокатоличка парохија Mostenysze простирала на доњем току ријеке Моштанице, у плодној равници, гдје се источно и западно од ње простирала Дубичка жупа.⁴⁵

⁴² Текст је објављен на латинском језику без коментара.

⁴³ Franjo Rački, *Popis župa Zagrebačke biskupije 1334. i 1501. godine*, Starine JAZU 4, Zagreb 1872, 211.

⁴⁴ Манојло Грбић, *Карловачко Владичанство*, Карловац 1891, 176.

⁴⁵ Не постоје извори који би недвосмислено сугерисали који простор је обухватала поменута парохија. Проблем нам ствара чињеница да у попису није речено у којој жупи Дубичког архиђаконата се налазила парохија Mostenysze. Ако претпоставимо да се налазила у Дубичкој жупи, којој је припадао највећи дио тока ријеке Моштанице, те да су границе Дубичке жупе идентичне онима из XIV вијека, тврдња проте Славка Вујасиновића изгледа нам као сасвим могућа. У XIV вијеку југоисточна граница између Дубичке и Врбаске жупе се простирала ријеком Моштаницом, док је

У јеку Другог свјетског рата, када је негирано све што је српско, Хашим Шерић, дубички ветеринар, позивајући се у часопису „Croatia sacra“⁴⁶ на поменути попис, изнио је тезу о манастиру Моштаници као јовановачком самостану. Поред поменутог пописа, Шерић се послужио поменом моштаничке Градине, коју је назвао средњовјековним јовановачким утврђењем, те повељом из 1361. године у којој се помиње „Albertini, castellani nostri de Moschenyscha“. Даље је ову тезу разрадила Леља Добронић, хрватски историчар, у књигама „Посједи и сједишта Темплара, Ивановца и Сепулкралаца у Хрватској“ и „Темплари и Ивановци у Хрватској“. У првој књизи, објављеној 1984, историчарка прихвата тезе Хашима Шерића, али погрешно наводи име утврђења – Mochenysza.⁴⁷ Интересантно је да и у следећем дјелу, објављеном 2002. године, Леља Добронић погрешно наводи име утврђења Mosthenyscha.⁴⁸ Преко Лељиних књига теза о Моштаници, као јовановачком самостану, доспјела је у мађарску историографију, а преко мађарског историчара Zsolt-a Hunyadi-a у западну историографију.⁴⁹

Тврдњу да је моштаничка Градина средњовјековно јовановачко утврђење одбацили смо у поглављу „Моштаничка Градина“, гдје смо утврдили да је Градина локалитет из римског периода. Поистовјеђивање утврђења и посједа Moschenyscha са манастиром Моштаницом крајње је неутемељено и произвољно. У повељи из 1361. године

источна граница била ријека Испијаша, која није убицирана, али је познато да се уливала у ријеку Саву. У случају да је парохија Mostenysze обухватала и подручје горњег тока ријеке Моштанице, онда би се она протезала на двије жупе, што је мало вјероватно. Према томе, парохију Mostenysze требамо убицирати у доњем току ријеке Моштанице, на подручју на којем се источно и западно од ње простирала Дубичка жупа. У прилог овој тези иде и податак да је црквена организација пратила управну организацију у средњовјековној угарској држави; Јелена Мргић-Радојчић, *Доњи Крају*, 138.

⁴⁶ Hašim Šerić, *nav. rad.*, 84–86.

⁴⁷ Jelja Dobronić, *Posjedi i sjedišta Templara, Ivanovaca i Sepulkralaca u Hrvatskoj*, Zagreb 1984, 71.

⁴⁸ Jelja Dobronić, *Templari i Ivanovci u Hrvatskoj*, Zagreb 2002, 219.

⁴⁹ Zsolt Hunyadi, József Laszlovszky, *The Crusades and the military orders (expanding the frontiers of medieval latin christianity)*, Budapest 2001, 259.

помиње се „fratris Albertini, castellani nostri de Moschenycha et preceptoris domorum de Dubycha, Suprunio et de Gora“.⁵⁰ Видимо да је поменути „брат“ јовановачког реда Алберт управљао утврђењем Моштаницом, те да је на челу реда у Дубици, Шопруну и Гори. У повељи не постоји податак који би нам помогао да убицирамо утврђење Моштаницу. Видимо да су посједи којима управља „брат“ Алберт насумично набројани. Послије Дубице се помиње Шопрун, који се налази у данашњој сјеверозападној Мађарској, док се Жупа Гора, која се помиње као посљедња, налазила у близини Петриње у Хрватској.

На основу сачуване повеље из 1352. године, у којој се пред загребачким Каптолом продаје посјед Moschenycha, можемо поближе одредити гдје се налазило поменуто утврђење. У повељи стоји – „пред загребачким Каптолом Јован, Лука и Марко, синови Филипа из Блине, и Гердак син Јакова који је њихов ближњи, сложили су се око истих ствари у нашем присуству и лично су изјавили да било који од наших посједа звани Moschenycha означен међу посједима Vynodol и Vyzoko...“.⁵¹ Као што видимо из повеље, посјед Moschenycha налазио се међу посједима Vynodol и Vyzoko. Посјед Vyzoko помиње се 1364. када се каже да су грађани Петриње бесправно запосјели овај посјед⁵², а Vynodol се помиње 1382. приликом описа граница посједа Петриње.⁵³ Према томе можемо закључити да се посјед Moschenycha налазио у близини данашњег града Петриње у Хрватској. Ову тврдњу поткрепљује чињеница да и данас у Петрињи постоји село које се зове Моштаница и које граничи са селом Блиња. У поменутом селу налазе се остаци тврђаве из средњег вијека, која се у изворима јавља и под именом Винодол.⁵⁴

⁵⁰ Tadija Smičiklas, *CD XIII*, Zagreb 1915, 154.

⁵¹ Tadija Smičiklas, *CD XII*, Zagreb 1914, 97.

⁵² Tadija Smičiklas, *CD XIII*, Zagreb 1915, 379.

⁵³ Tadija Smičiklas, *CD XVI*, Zagreb 1976, 286.

⁵⁴ Filip Škiljan, *Kulturno-historijski spomenici Banije*, Zagreb 2008, 28.

Све наведено нас оставља у увјерењу да не постоје извори који би на јасан и недвосмислен начин везали историју манастира Моштанице за Римокатоличку цркву и јовановачки ред.⁵⁵

ЗАВРШНА РАЗМАТРАЊА

Када немамо конкретан историјски податак који би нам расвијетлио одређени догађај, као што је у питању постанак манастира Моштанице, морамо да се служимо свим оним изворима који на посредан начин могу да нам понуде одговоре. Сходно томе оснивање манастира Моштанице требамо везати за појаву српског православног становништва на простору моштаничког Поткозарја.

Архитектонски црква манастира Моштанице, са триконхосном основом, једним кубетом и припратом, припада једном од омиљених типова црквених грађевина посљедњих деценија српске самосталности. Док су цркве грађене прије обнове Пећке патријаршије по правилу припадале моравској стилској групи, цркве зидане после 1557. грађене су у духу рашке стилске групе. Значајан уплив исламске умјетности у архитектури манастирске цркве наводио је поједине историчаре на мишљење да је манастир настао у периоду када су овим простором владали Турци, тј. непосредно пред први помен 1579. године.⁵⁶ Занемарује се податак да је манастир током четири вијека турске владавине био неколико пута рушен и обнављан. Елементи исламске архитектуре показују да су у обновама манастира учествовали османски неимари, који су поједине архитектонске проблеме рјешавали у духу свог времена. На основу припадности моравској стилској групи, грађњу манастира Моштанице можемо да смјестимо у

⁵⁵ Захваљујем се професорима Жељки Шајин и Слободанки Пртији за пружену помоћ приликом превођења текстова са латинског језика.

⁵⁶ Марица Шупут, *Српска архитектура у доба турске власти 1459–1690*, Београд 1984, 98.

период пред обнову Пећке патријаршије.

Поједини истраживачи су оснивање манастира датирали у период 1526–1538.⁵⁷ Међутим, у том периоду Дубичка и Врбашка нахија су биле у потпуности пусте, те је такво стање остало све до пада Костајнице 1556. и обнове Пећке патријаршије. „Канун-наме босанског санџака“ из 1516. и 1530. године забрањивале су подизање цркава и манастира на оним мјестима на којима нису постојале раније.⁵⁸ Турске власти су дозвољавале обнове црквених здања под условом да оне висином и ширином не надмашују претходно здање. Наведени закони и пуста селишта указују да манастир није могао настати у овом периоду.

За изградњу једног репрезентативног црквеног здања, као што је манастир Моштаница, била су потребна знатна материјална средства као и извјесни временски период, не мањи од четири године. Манастир је могао настати само у условима релативног мира и просперитета, уз значајну подршку моћног ктитора. Ако изузмемо прву половину XV вијека, јер из тог периода имамо веома мало података о Дубичкој и Врбашкој жупи, оснивање манастира Моштанице морамо тражити у периоду владавине угарског краља Матије Корвина, када је велики број Срба насељен на граничном подручју Краљевине Угарске. Насељеним Србима је за вршење војне службе гарантована слобода вјероисповијести, што су они користили за подизање пра-

⁵⁷ Славко Вујасиновић, *Манастир Моштаница*, Козарска Дубица, 1933, 1993², 50; Љиљана Шево, *Манастири и цркве*, 30.

⁵⁸ „Подигнуте су цркве у неким мјестима у којима оне нису постојале од старог невјерничког времена. Нека се такве новоподигнуте цркве даду порушити; а они невјерници и попови који, боравећи у њима, уходе стање и дојављују у невјерничке земље нека се казне строго и нека се казне тешким тјелесним казнама. Нека се поруше крстови који су постављени на путевима и нека се не допушта да их убудуће постављају. А ако их поставе, нека се казне тјелесном казном они који то раде. А онај кадија у чијем се кадилуку то догоди, па то не забрани и не спријечи, то ће бити разлог да се свргне.“; Група аутора, *Kanuni i kanun-name za Bosanski, Hercegovački, Zvornički, Kliški, Crnogorski i Škadarski sandžak*, Сарајево 1957, 31.

вославних црквених здања.⁵⁹ Процес насељавања неколико стотина српских породица 1480. године на сјеверозападу Дубичке жупе није био специфичан, него уобичајна пракса, гдје су се на пуста имања насељавали нови становници, овог пута православни пребјези из Османског царства. Седмогодишњи мир међу зараћеним странама наступио је 1483. године и трајао до смрти краља Матије 1490. године. Послије пораза угарске војске на Крбавском пољу 1493. године, пограничне територије су биле изложене пустошењу турских пљачкашких чета, које су понекад продирале и дубоко у унутрашњост угарског краљевства. Пљачкашки походи били су директан узрок што на попису из 1528. године није забиљежена ниједна кућа у Дубичкој и Врбашкој нахији.

Ако узмемо у обзир горе наведене услове, оснивање манастира Моштанице морамо смјестити у посљедње двије деценије XV вијека, у период када су на овим просторима насељене српске православне породице, а прије него што су почетком XVI вијека турске пљачкашке чете изнова опустошиле моштаничка села.

⁵⁹ Потврду за ову тврдњу налазимо у црквама подигнутим у далматинском приморју, гдје су били насељени Срби, како на млетачкој тако и на угарској страни. (У Пађенима је подигнута православна црква 1456, у Полачи 1458, у Книнском пољу 1468, у Мирању 1497. године.); Владислав Скарић, *Поријекло православног народа у сјеверозападној Босни*, Гласник Земаљског музеја 30, Сарајево 1919, 235.

МАРКО ЈАНКОВИЋ
МОШТАНИЦА И МОШТАНИЧКО
ПОТКОЗАРЈЕ КРОЗ ВИЈЕКОВЕ

ТУРСКИ ПЕРИОД

ОБНОВА ПЕЋКЕ ПАТРИЈАРШИЈЕ

Неколико десетљећа након пада Српске деспотовине, уз подршку Цариградске патријаршије, Охридској архиепископији пошло је за руком да потчини под своју јурисдикцију подручје Пећке патријаршије. Обнављањем Пећке патријаршије 1557. године, под њеном управом први пут је дошло до вјерског уједињења српског народа на цијелом његовом етничком простору. Велику заслугу за обнову Патријаршије имао је велики везир Мехмед-паша Соколовић, који је брата или рођака Макарија Соколовића поставио за првог патријарха обновљене Патријаршије. Српска црква под Макаријем добила је она права и повластице које је уживала прије тога Цариградска патријаршија. Захваљујући томе, на цијелом српском етничком простору осјећао се полет и обнављао живот српске православне цркве.⁶⁰ Нарочита пажња посвећена је обнављању цркава и манастира. Историчар и познавалац историје српске православне цркве Ђоко Слијепчевић пише да је „обнављање Пећке патријаршије донијело и појачање личне и имовинске безбједности, што се позитивно одразило и на економски процват манастира, чија су имања, углавном, била сачувана. Економско јачање манастира и становништва омогућило је Патријаршији да уредно плаћа данак султану, који је био доста велики: износио је 100.000 акчи“.⁶¹

Послије обнове Пећке патријаршије започело је интензивније насељавање моштаничког Поткозарја. Због пренасељености у матичним областима власи (сточари) из дубине Османског царства похрлили су да се населе на пуста

⁶⁰ Предраг Пузовић, *Прилози за историју Српске Православне Цркве*, Ниш 1997, 60–65.

⁶¹ Ђоко Слијепчевић, *Историја српске православне цркве I*, Београд 2002, 223.

земљишта у долини ријеке Уне. Према попису из 1563. године у Врбашкој нахији, у којој су се налазила и села моштаничког Поткозарја, било је 14 села са 179 домаћинстава. Све становништво Врбашке нахије било је етнички српско. Дубичка нахија била је у потпуности пуста и обухватала је простор око дубичке тврђаве. Филурија (влашки порез) за Дубичку и Врбашку нахију износила је 100 акчи. Разлог за овако низак порез је био тај што су се ове двије нахије налазиле непосредно уз границу. Негдје у овом периоду обновљен је и манастир Моштаница, који се помиње 1579. године, када је при овом манастиру написана књига „Отачник“.

Аустријски пуковник Сигмунд Херберштајн 1596. године у јуну мјесецу од Турака је освојио град Петрињу, што је пробудило наду Срба на Унској Крајини да се и они могу ослободити турског ропства. У писму упућеном пуковнику Херберштајну, 5. јула 1596. године,⁶² „владика Радослав“ и 30 попова заједно са свим кнежевима Унске Крајине изјавили су да су вољни доћи под окриље хришћанско, ако им се дâ да населе један или два града од 70 опустјелих између Уне и Купе. Манојло Грбић је писао да у нашој историји није забиљежен владика који се тако звао и да би Радослав могао бити архимандрит.⁶³ Прота Славко Вујасиновић је вјеровао да је Радослав „могао бити само архимандрит манастира Моштанице, а Швабо није знао превести ријеч архимандрит на њемачки језик, него га ја превео као бискуп или владика“.⁶⁴ Помен „владике Радослава“ доводио је у забуну многе истраживаче. Радослав Лопашевић је први објавио поменуто писмо у дјелу „Споменици хрватске Крајине“

⁶² Љиљана Шево је погрешно датовала писмо у 1563. годину, док је Слободан Милеуснић погрешно цитирао поменуто дјело, па је навео да су моштанички монаси 1536. године послали писмо аустријском „генералу“ Херберштајну; Љиљана Шево, *Манастири и цркве брвнаре Бањолучке епархије*, 40; Слободан Милеуснић, *Српски манастири од Хиландара до Либертвила*, Београд 2004, 174.

⁶³ Манојло Грбић, *Карловачко Владичанство*, 87.

⁶⁴ Славко Вујасиновић, *Манастир Моштаница*, 21.

1884. године.⁶⁵ Лопашећ је писмо објавио на њемачком језику, наводећи да је то превод ћириличног оригинала, кога нема међу списима. У њемачком преводу „владика Радослав“ се наводи као „bischof Rayisslaw“. Ова грешка, да ли приређивача⁶⁶ или преписивача оригиналног писма усталила се код многих историчара.⁶⁷ Оригинално писмо у бечком архиву неколико десетљећа касније пронашао је Алекса Ивић и објавио у „Archiv für Slavische philologie“.⁶⁸ Док се у њемачком преводу Радослав наводи као „bischof“, у оригиналу Радослав каже „ми протопоп Радослав, бискуп по-унских крајина и поглавник и заповједник тридесет попова и правитељ христјанске вире...“. Из оригиналног писма се види да Радослав није владика него протопоп, тј. протојереј. Како овај чин не постоји у Римокатоличкој цркви, он поред чина наводи титулу бискупа, сматрајући да је она у истом рангу са чином протојереја. У Српској православној цркви чин протојереја додјељује се оним свештеницима који имају преко 20 година службе и који су се истакли својим ревносним радом и служењем цркви. Као протојереј, тј. мирски свештеник, Радослав није могао бити архимандрит манастира Моштанице, како је тврдио Славко Вујасиновић. Постоји мишљење да је Радослав могао бити хоропископ или сеоски епископ, који је у старој црквеној организацији вршио надзор над свештенством у парохјама.⁶⁹ Протопоп Радослав, већ у годинама, поштован и цијењен у народу, изабран је да води преговоре са пуковни-

⁶⁵ Radoslav Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine I*, Zagreb 1884, 214.

⁶⁶ Постоји сумња да је Лопашећ направио ову грешку, с обзиром на то да у нешто раније објављеном дјелу „владику“ помиње као Радослава; Radoslav Lopašić, *Karlovac*, Zagreb 1879, 147.

⁶⁷ Бранислав Ђурђевић и Милан Васић наводе „владику (епископа) Рајислава“, као и приређивач дјела *Catena Mundi II*; Branislav Đurđević, Milan Vasić, *Jugoslovenske zemlje pod turskom vlašću (do kraja XVIII stoljeća)*, Zagreb 1962, 90; *Catena Mundi II*, приредио Предраг Р. Драгић Кијук, Београд 1992, 349.

⁶⁸ Vatroslav Jagić, *Archiv für Slavische philologie*, Berlin 1909, 211.

⁶⁹ Горан Латинић, *Територијална организација Српске православне цркве у Босанској Крајини (1900–2010)*, Зборник за историју Босне и Херцеговине 7, Београд 2012, 323.

ком Херберштајном. Међу кнежевима који су стајали уз Радослава помиње се и кнез Вранеш, за кога вјерујемо да долази из села Моштанице. Ово побуђује сумњу да су и моштанички монаси, који су били учени и писмени, учествовали у преговорима. Пуковник Херберштајн је позитивно одговорио на захтјеве Срба из Унске Крајине, те их позвао да устану на оружје против заједничког непријатеља.⁷⁰ Да до сарадње, ипак, није дошло сазнајемо из извјештаја пуковника Херберштајна од 17. јула 1596. године, гдје оптужује Влахе (Србе) да су заједно са Турцима спремали завјеру.⁷¹

У „Опширном попису Босанског санџака из 1604. године“ помиње се у Врбашкој нахији село Моштаница са манастиром Моштаницом. У селу је било 26 православних и два муслиманска домаћинства. Међу баштаницима помињу се кнезови Смољан и Вранеш и ага Синан. Филурија се, за нешто више од 40 година, готово утростручила. Док је 1563. године износила 100 акчи по кући, 1604. је порасла на 280. Разлог за повећање пореза је тај што се Врбашка нахија није налазила непосредно на граници као 1563. године. Међу порезницима помињу се и моштанички монаси који су уживали баштину Ивка Михића у селу Моштаници и за њу су плаћали порез у вриједности од 300 акчи.⁷² Монаси се помињу и као уживаоци мезре⁷³ Добранићи на обали ријеке Уне. За мезру Добранићи се каже да је на основу царске наредбе и тапунаме босанског дефтердара повјерена на уживање калуђерима манастира Моштанице, којима је одраније припадала.⁷⁴ Између осталог се још каже да је манастир познат под именом Моштаник Подграђе, те да су границе његовог имања уведене у кадијском хуц-цету. Нажалост, попис нам не пружа комплетан увид у границе

⁷⁰ Radoslav Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine*, 215.

⁷¹ Isto, 220.

⁷² *Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine*, I/2, priredio Adem Handžić, Sarajevo 2000, 340.

⁷³ Беће обрадиво земљиште; старо селиште или напуштено и расељено село.

⁷⁴ *Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine*, I/2, 341.

манастирског имања, али се из приложеног види да су монаси уживали знатне повластице и имања на почетку XVII вијека. У селу Моштаница међу баштиницима се помињу и Јован Радосављевић, Остоја Радиновић, Радин син Вукшин, али је примјетно и формирање првих презимена, као што су Мирковић и Вучић.

Да је село Моштаница са манастиром Моштаницом било значајно насеље крајем XVI и почетком XVII вијека потврђују и картографи тог времена. Карта Johan-a Bussemacher-a која приказује Славонију, Хрватску, Босну и већи дио Далмације из 1592. године, као и карта Gerardus-a Mercator-a истог подручја из 1595. године, приказују на простору моштаничког Поткозарја насеље Mastieneza. Насеље је смјештено на сјеверном обронку планине Козаре, на ријеци која се улива у ријеку Уну, непосредно после дубичке тврђаве, што нас оставља у увјерењу да насеље Mastieneza представља латинизован назив села Моштаница које се помиње 1604. године.⁷⁵

Стагнација Османског царства током XVII вијека довела је до унутрашњих немира који су резултовали паљевином манастира Моштанице и Рмња⁷⁶. Монаси ова два манастира склонили су се са православним становништвом у Хабзбуршку монархију. Вук Франкопан је 1642. записао да је из ова два манастира у његов ђенералитет дошло око 100 монаха. Велики број монаха који су боравили у манастирима

⁷⁵ Српска историографија се мало или готово нимало није бавила картографијом БиХ, док су хрватски историчари који су се бавили њеном картографијом насеље Mastieneza оставили неубицирано, правдајући се да данас не постоји насеље сличног имена на подручју Поткозарја; Nataša Štefanec, *Kartografske obavijesti o gradovima na širem prostoru Triplex Confiniuma (1550–1700)*, Radovi 32–33, Zagreb 1999–2000, 386.

⁷⁶ Манастир Рмањ налази се у Мартин Броду (Бихаћ), на ушћу Унца у Уну. Према предању подигла га је Катарина Бранковић, ћерка српског деспота Ђурђа Бранковића, а жена грофа Улриха II Цељског. Први поуздани подаци о постојању манастира су из 1498. године када су му војводе „Петар, Петрашин и Вукдраг“ даровали скупоцјену Богородичину икону; Сајт Бихаћко-петровачке епархије (<http://manastir-rmanj.org/index.php/2013-07-01-15-42-05/istorija-manastira-rmanj>) (11. мај 2015).

свједочи о знатним имањима које су манастири уживали. Избјегли монаси су се населили на имањима манастира Марче и Лепавине.⁷⁷ Игуман манастира Рмња Кирило Никшић представљао је монахе пред царским властима.⁷⁸ Манојло Грбић је погрешно вјеровао да су избјегли монаси основали манастир Лепавину. На основу писаних извора Душан Кашић је увјерљиво доказао да је манастир Лепавина основан средином XVI вијека.

БЕЧКИ РАТ (1683–1699)

Беч, као важно административно и политичко средиште Аустрије и централне Европе, привлачио је турског освајача још од првог неуспјелог похода 1529. године. Побједа ратоборне струје у Цариграду, на челу са султаном Мехмедом IV и великим везиром Кара Мустафом, означила је почетак новог похода са истим циљем. Послије вишегодишњег рата, а највише захваљујући младом аустријском принцу Еугену Савојском, који је са великом умјешношћу командовао аустријским трупима, Турска је изгубила већину посједа западно од Саве и Дунава. Мир међу зараћеним странама потписан је јануара 1699. године у Сремским Карловцима уз посредовање Енглеске и Холандије.⁷⁹

Први значајнији сукоб за вријеме Бечког рата на подручју Дубице одиграо се 1685. године када је хрватски бан Никола Ердеди спалио дубичку тврђаву и опустошио њену околину. Не могавши се задржати у тврђави Едреди се повукао преко Уне.⁸⁰ Негдје у овом периоду страдао је и манастир Моштаница. Преживјели монаси су заједно са становништвом избјегли у Банију, гдје су у близини Костајнице основали манастир Комоговину. На једном

⁷⁷ Манојло Грбић, *Карловачко Владичанство* I, 173.

⁷⁸ Душан Кашић, *Срби и православље у Славонији и сјеверној Хрватској*, Загреб 1967, 29–44 (pdf издање).

⁷⁹ Група аутора, *Историја српског народа* III–1, Београд 1993, 491–495.

⁸⁰ Ive Mažuran, *Povijest Hrvatske od 15. stoljeća do 18. stoljeća*, 229 (pdf izdanje).

протоколу у овом манастиру стоји: „Калуђери Јово Свилокос и Силвестер Продановић јеромонаси, фундаираше овај манастир, јегда народ испод цара турецкаго пресели под власт ћесара римскога. Ова два калуђера из манастира Моштанице придосе сјеме и започеше овдје литургију говорити и манастир направише“.⁸¹ Одређивањем датума оснивања манастира Комоговине, можемо приближно да омеђимо године када је страдао манастир Моштаница и када се одиграла сеоба српског становништва са простора моштаничког Поткозарја у Банију.

Манојло Грбић и Славко Вујасиновић су вјеровали да је манастир Комоговина основан 1688. године, одмах након пада Костајнице.⁸² Историчар Душан Кашић пише: „Док су овим крајем владали Турци, духовни центар за читаво Поуње био је манастир Моштаница. Међутим, како је он у овом ратном вихору изгорио, показала се неопходна потреба за оснивањем новог духовног центра за српски народ на ослобођеном подручју у Банији. Зато су преживјели моштанички калуђери у договору са митрополитом Атанасијем Љубојевићем основали 1693. нови манастир у Комоговини, гдје се већ од 1688. налазио митрополитов егзарх“.⁸³

Ново свјетло о постанку манастира Комоговине даје нам Комисијски извјештај о раду и оснивању манастира Комоговине, који су урадиле царске власти 1777. године у циљу претварања овог манастира у парохијску цркву. У извјештају се каже да не постоје поуздани подаци о оснивању манастира, али да традиција и монаси манастира биљеже да су моштанички монаси Силвестер Продановић и Јово Свилокос 1686. године пребјегли са народом „римском цару“, те да су у Комоговини основали „стан“ и малу цркву у којој су вршили божју службу. У једном докумен-

⁸¹ Славко Вујасиновић, *Манастир Моштаница*, 37.

⁸² Манојло Грбић, *Карловачко Владичанство* III, 3.

⁸³ Одломак из књиге Душана Кашића *Српски манастири у Хрватској и Славонији*; <http://www.eparhija-gornjokarlovacka.hr/> (приступљено 13.1.2014).

ту из августа 1693. године умјесто мале цркве помиње се манастир Комоговина.⁸⁴ Прва црква коју су основали моштанички калуђери била је мала и дрвена и носила је име Моштаница, по манастиру и селу одакле су избјегли. У сљедећим годинама уз свесрдну помоћ митрополита Атанасија Љубојевића црква је прерасла у манастир Комоговину у којем су касније столовали костајничко-зринопольски епископи.

Моштанички монаси су 1686. године пребјегли у Банију што нас наводи на мишљење да је Моштаница те године похарана или годину дана раније. Могуће је да је манастир страдао за вријеме војевања хрватског бана Николе Ердедија. Принц Лудвиг Баденски се у једном писму жалио цару на бана и његове војнике, које је морао да пошаље кући, јер су отимали и пљачкали хришћанско становништво у Босни.⁸⁵

Сеобе српског становништва биле су подстакнуте и обећањем и повластицама онима који пређу на хришћанску страну. Међутим, живот Крајишника у Банији није био нимало лак, о чему свједочи изјава Крајишника из друге половине XVIII вијека, гдје кажу да су се њихови „прародитељи, дједи и оци“ у великом страху населили у Банију бјежећи од турског зулума. Населивши се у густе шуме, без ичега, насељеници су неколико година провели под голим небом крчећи и уређујући нову земљу.⁸⁶

Избјегли монаси су у манастир Комоговину донијели мошти за које су вјеровали да припадају Св. Теодору Тирону. Из тог разлога је становништво у непосредној околини манастира почело да слави Теодорову суботу. Историјска наука није једногласна коме припадају ове мошти, као ни откуд оне у манастиру Комоговини. Забуну међу истраживаче унијело је писање Николе Беговића у дјелу „Историја

⁸⁴ Славко Гавриловић, *Грађа за историју војне границе у XVIII веку I (Банска Крајина 1690–1783)*, Београд 1989, 634.

⁸⁵ Алекса Ивић, *Миграције*, Суботица 1926, 124–125.

⁸⁶ Војин С. Дабић, *Банска Крајина (1688–1751)*, Београд–Загреб 1984, 51.

српске цркве“, гдје каже да мошти припадају „Теодору Сладићу из села Кукурузара подно Козаре, кога су Турци спалили 1788. године код манастира Моштанице“.⁸⁷ Милан Радека је писао: „Ту је прво нека нејасноћа с мошћима Теодора Тирона – давног мученика – и руком Теодора Сладића из 1788. године. Рука до запешћа постоји и данас у Костајници. Ово све није још пречишћено“.⁸⁸ Историчар Душан Кашић је, такође, неодлучан поводом овог питања, док Леонтије Павловић тврди да мошти припадају Теодору Сладићу, који је свој мученички живот завршио 1788. године, а то поткрепљује тиме што се у инвентару манастира Комоговине 1771. године не помињу Теодорове мошти.⁸⁹

Народно предање у Поткозарју наводи да је манастир Моштаница настао на мјесту гдје је спаљен Св. Теодор Тиронски, сходно томе култ Теодора Тиронског није настао у манастиру Комоговини, већ у манастиру Моштаници. Несумњиво је да је овај култ донесен у манастир Комоговину са моштаничким монасима 1686. године. У прилог овој тези иде и кивот са мошћима Св. Теодора Тирона на којем стоји да је урађен за вријеме архијереја Стефана Љубибратића, који је био костајничко-зринопољски владика од 1728. до 1738. године.⁹⁰ Комисијски извјештај који су урадиле царске власти 1777. године доноси и попис црквених предмета манастира Комоговине, у коме се између осталог помињу и мошти у кутији (кивоту) са свиленим покривачем и двије мале слике.⁹¹ Не можемо искључити могућност да је код манастира Моштанице 1788. године страдао Теодор Сладић из села Кукурузара код Костајнице (не испод Козаре како је наводио Никола Беговић) чија

⁸⁷ Леонтије Павловић, *Култови лица код Срба и Македонаца*, Смедерево 1965, 208.

⁸⁸ Милан Радека, *Горња Крајина или Карловачко владичанство*, Загреб 1975, 239.

⁸⁹ Леонтије Павловић, *нав. дјело*, 208.

⁹⁰ Одломак из књиге Душана Кашића *Српски манастири у Хрватској и Славонији*; <http://www.eparhija-gornjokarlovacka.hr/> (приступљено 13.1.2014).

⁹¹ Славко Гавриловић, *нав. дјело*, 641.

се рука чувала у манастиру Комоговини, како је бесједио свештеник Пајо Пајић из Слабиње на Преображење 1867. године. Међутим, сигурно је да моштанички монаси нису пренијели његове мошти у Комоговину, те да од њих није потекао култ Св. Теодора Тирона. Култ је настао у манастиру Моштаници прије избијања Бечког рата и сеобе моштаничких монаха и народа у Банију.

СЕОБЕ И СТРАДАЊА ДО ДУБИЧКОГ РАТА

Моштаничко Поткозарје се, заједно са Дубичком капетанијом од 1688. до 1701. године, налазило у саставу Хабзбуршке монархије. За разлику од других капетанија које су се налазиле под банском влашћу, Дубичка капетанија је била под непосредном управом загребачког Каптола. Послије добијања повластица за српски народ у Хабзбуршкој монархији, које је српском патријарху Арсенију III Чарнојевићу потврдио цар Леополд I, остварени су услови за повратак становништва на попаљена имања и обнову порушених црквених здања. Моштаница је обновљена послје 1695, а свакако прије 1698. године, када су монаси откупили за манастирску библиотеку једну штампану књигу. Несумњиво је да се у овом периоду и дио мјештана поткозарских села вратио на пуста имања. Карловачким миром, потписаним 1699. године, Дубица и њена околина је требало изнова да припадну Турској царевини. Аустријске власти су одуговлачиле предају града, да би то учиниле 1701. године. Дио хришћанског становништва се, заједно са аустријским властима, повукао на лијеву обалу Уне, гдје је основана нова аустријска Дубица.

Да хришћанско становништво, које је остало на десној обали Уне, није равнодушно прихватило турску власт, свједочи молба агâ тврђавâ Дубице, Новог и Куле Соко упућена

Порти 1706. године, у којој стоји да је у планини Козари хајдучија узела великог маха, те да је причињена велика штета трговцима и путницима од којих су неки изгубили и главу. Од Порте се тражи да утиче на локалне власти да се обрачунају са хајдуцима.⁹² Да ли је приликом ових сукоба страдао манастир Моштаница, па је обновљен 1711. године, на што би могао да указује манастирски кључ, не можемо знати.

Нови аустро-турски рат избио је 1716. године. Исте године је бански намјесник Иван Драшковић са невеликом војском, 300 коњаника и исто толико пјешака, заузео Дубицу. Пожаревачким миром, потписаним 1718, Аустрији је припала Дубица са моштаничким Поткозарјем, које је изнова опустјело.⁹³ У првој половини 1719. године кнез Цвијо Котур је тражио сагласност од загребачког Каптола да на пуста села Јеловац, Горњоселце и Побрђане насели 50 српских породица. Ово је први помен у писаним изворима села Горњоселци. До овог периода за шири простор моштаничког Поткозарја преовладавало је име Моштаница. У молби упућеној загребачком Каптолу Цвијо Котур и његови „Котурани (Которани)“ изјављују да ће они, додашњи турски поданици, вјерно и поштено служити и бранити Котар Дубички. Пошто је био подржан од стране дубичког капетана, његова молба је услишена. Међутим, нису сви насељени на жељеном земљишту, па је тако сам Цвијо Котур насељен у селу Јаковљевић, које је касније по кнезу Цвији преименовано у село Котурови. Како је у Дубичкој капетанији већ постојао кнез, Видак Вулетић из села Клековаца, Цвијо Котур је добио звање војводе.⁹⁴ Негдје у овом периоду је и манастир Моштаница изнова оживио. За вријеме аустријске управе манастир се налазио под јурисдикцијом костајничког владичанства.⁹⁵ Према

⁹² Enes Pelidija, *Bosanski ejalet od Karlovačkog do Požarevačkog mira 1699–1718*, Sarajevo 1989, 61.

⁹³ Војин С. Дабић, *Банска Крајина*, 44.

⁹⁴ Исто, 53.

⁹⁵ Славко Вујасиновић, *Манастир Моштаница*, 39; Манојло Грбић, *Карловачко Владичанство I*, 176.

попису 1726. године у босанском дијелу Дубичке капетаније било је 408 домаћинстава. Већим дијелом то су били православни Срби, док је био и један број римокатолика Хрвата, углавном насељених уз дубичку тврђаву. Загребачки Каптол, који је располагао Дубичком капетанијом, Крајишницима је наметнуо знатне порезе, што је довело до исељавања једног дијела становништва у тридесетим годинама XVIII вијека. Период аустријске управе обиљежила је и хајдучија харамбаше Вукоте из Кнешпоља.⁹⁶

Београдским миром 1739. завршен је аустро-турски рат вођен од 1737. године. Овим миром Турској је изнова припала Босанска Дубица. Десетине српских православних породица напустило је босанскодубичко подручје и населило се у аустријској Дубици. Народна традиција биљежи да је и манастир Моштаница у овом рату опустошио. По успостављању мира моштанички монаси су се вратили и обновили манастир, а на Аранђеловдан 1744. године Моштаницу је посјетио дабробосански митрополит Гаврило Михајловић.⁹⁷ Положај хришћанског становништва у Дубичкој и Новској нахији знатно се погоршао половином XVIII вијека, што можемо видјети по појачаној миграцији у Хабзбуршку монархију. Међу пребјезима 1755. године помиње се и Никола Котур из села Котурова. Дио пребјеге, као што је породица Роксић, одселио се у околину Ваљевске Тамнаве.⁹⁸

Тешки дани за народ и српску православну цркву настали су послје укидања Пећке патријаршије 1766. године. Од те године на мјесто дабробосанских митрополита биране су владике Грци, у народу познати као фанариоти, који нису духовно бринули о пастви, него су тражили начин да увећају своје лично богатство. У Босанској Крајини се дешавало да дјеца нису бивала крштена, јер родитељи нису могли да плате таксе. Поједине владике су за свеште-

⁹⁶ Војин Дабић, *нав. дјело*, 133.

⁹⁷ Славко Вујасиновић, *Манастир Моштаница*, 39.

⁹⁸ Љубомир Павловић, *Антропогеографија Ваљевске Тамнаве*, Београд 1912, 593.

нике рукополагале чобане ако би они то добро платили. Да би освештао нову цркву владика фанариота је тражио 5.000 гроша. Путописац из XIX вијека је забиљежио да су владике-фанариоти гори непријатељи народности српске и цркве хришћанске од сваког Турчина.⁹⁹ Овакво стање се задржало до доласка Саве Косановића за митрополита дабробосанског 1881. године.

ДУБИЧКИ РАТ (1788–1791)

У рату са Русијом (1768–1774) Туска царевина је показала сву немоћ и унутрашњи раскол, што је подстакло велике силе да праве планове о подјели турских посједа на Балкану. Аустријски цар Јосиф II наредио је 1780. године да отпочну опсежне припреме за рат против Турске. У склопу тих припрема спадало је и испитивање путева, ријека, тврђава, расположења хришћанског становништва на оном терену гдје је требало да се одвијају будуће операције. За операције извиђања Босне и Херцеговине био је задужен капетан Шмит, чија се база налазила у Градишци.¹⁰⁰ На тлу Босне и Херцеговине аустријски шпијуни су имали подршку римокатоличког и православног становништва. Капетан Шмит је у прољеће 1784. године послао поручника Соколовића да, заједно са игуманом манастира Моштанице, пропутује Босанском Крајином и прикупи потребне информације. Соколовић се убрзо вратио, необављеног посла, а за то је оптужио моштаничког игумана који га је, наводно, остављао самог да путује по Босни, па му ни цртеже, ни биљешке није хтио да скрива. Разлог Соколовићевог неуспјеха можемо тражити и у његовом рђавом поступању према православном свештенству.¹⁰¹ Сљедеће године у Босну је послан мајор Божић, који је

⁹⁹ Ђоко Слијепчевић, *Историја српске православне цркве* II, 306.

¹⁰⁰ Hamdija Kreševljaković, Hamdija Kamidžić, *Vojno-geografski opis Bosne pred Dubički rat od 1785. godine*, Sarajevo 1957, 5.

¹⁰¹ Васа Чубриловић, *Босански фрајкори у Аустријско-турском рату 1788–1791. године*, 1933, 105.

имао више успјеха и иза којег је остао опис села Маглајаца, за које каже да се налази близу предграђа, те да има око 10–15 хришћанских кућа.¹⁰²

Цар Јосиф II је 9. фебруара 1788. године објавио рат Турској и позвао Србе у Босни на устанак, те им обећао заштиту и повластице које уживају њихови сународници у Аустрији.¹⁰³ Већ следећег дана пуковник Иво Кнежевић је са два батаљона Срба граничара напао дубичку тврђаву. Напад је био слабо организован, те се пуковник Кнежевић, који је и сам био рањен у бици, уз велике губитке повукао на лијеву обалу Уне. Пораз српских граничара под дубичком тврђавом опјеван је у српској народној пјесми „Погибија српска под Дубицом“. Првих дана рата велики број мјештана поткозарских села пребјегао је на аустријску страну. У збјегу који се зауставио у Кукурузарима код Костајнице налазили су се и архимандрит Венијамин Влајинић, те калуђери Серафим Милуновић и Јово Адамовић. Са дубичког подручја још су пребјегли свештеници Стојан Стојнић из Мразоваца са 122 породице, Јован Булић из Градине са 131 породицом и Петар Хабдулија из Јеловца са 82 породице.¹⁰⁴ Од избјеглог становништва аустријске власти су формирале фрајкоре (добровољачке јединице). Оне су служиле као летећи одреди или претходнице. Како каже историчар Васо Чубриловић, „аустријска војска или је нападала или се бранила, фрајкори су увијек били у првим редовима“.¹⁰⁵ Током борби под Дубицом фрајкори су били предстража аустријске војске на Козари. Послије вишемјесечних крвавих и тешких борби, 26. августа 1788. године, аустријска војска под командом генерала Ернеста Гидеона вон Лаудона заузела је дубичку тврђаву. Због обостраних великих губитака под дубичком тврђавом рат је остао упамћен као Дубички рат.¹⁰⁶

¹⁰² Hamdija Kreševljaković, Hamdija Kamidžić, *Vojno-geografski opis Bosne pred Dubički rat od 1785. godine*, 41–42.

¹⁰³ Група аутора, *Историја српског народа IV–1*, Београд 1986, 380.

¹⁰⁴ Манојло Грбић, *нав. дјело*, 112–114.

¹⁰⁵ Васа Чубриловић, *нав. дјело*, 121.

¹⁰⁶ Husref Hadžialagić, *нав. дјело*, 86.

Неколико дана прије него што је Лаудон заузео Нови (Град), првог октобра 1788. аустријска команда је основале Просарско-козарску милицију, која је у двије чете, у почетку, имала 908 људи. На челу ове јединице налазио се Јанко Кушевић, капетан I банске регименте. Уз Кушевића се у јединици налазила и једна чета граничарске регименте, која је имала задатак да одржава дисциплину међу војницима.¹⁰⁷ Већину војника чинило је српско становништво са простора Поткозарја које је добро познавало терен на којем се ратовало.¹⁰⁸ Линија фронта коју је држала Просарско-козарска милиција протезала се од падина планине Просаре до Сане код Новог. У сљедеће три године борци Просарско-козарске милиције су у потпуности испунили задатак спречавајући турске чете из Приједора да пробију линије. Милиција је учествовала и у офанзивним акцијама, а посебно се истакла приликом успјешне опсаде тврђаве у Градишци. Послије потписивања Свиштовског мира, 4. августа 1791, Аустрија је ријешила да распусти Просарско-козарску милицију. Крај рата јединица је дочекала са 659 људи, што је резултат осипања јединице посљедње године рата, као и знатних губитака претрпљених у сукобима.¹⁰⁹ Свиштовским миром одлучено је да дубичка, градишка и новска тврђава буду враћене Турцима. Аустрија је одуговлачила предају поменутих тврђава, да би то најзад учинила почетком 1796. године.

За вријеме жестоких сукоба Просарско-козарске милиције и турских чета под Козаром страдао је и манастир Моштаница. Након потписивања мира 1792. године моштанички монаси су обновили манастир. Натпис урезан на осмоугаоном стубу у папери манастира свједочи о обнови: „В славу свијатија и јединосушњија и животворјашчија и нераздјелимаја Троици Оца и Сина и свија-

¹⁰⁷ Боро Бронза, *Политика Аустрије према хришћанима сјеверозападне Босне крајем XVIII вијека*, Зборник за историју Босне и Херцеговине, број VI, Београд 2009, 73–74.

¹⁰⁸ Славко Гавриловић, *Историја српског народа IV–1*, Београд 1986, 380–381.

¹⁰⁹ Боро Бронза, *Политика Аустрије*, 76.

тога Духа, јегде обновитсја свјатаја обитељ в љето 1792 битс ратно времја и страшно зјело при игумену Влајинићу Венијамину огнем попаљена бист од прокљатих агарјанов“.¹¹⁰ У годинама пред предају дубичке и новске тврђаве око 800 српских православних породица се преселило у Банију.

ЦРКВА КОЈЕ ВИШЕ НЕМА

Послије Дубичког рата знатан број Срба населио се у Банији. Према попису из 1800. године у аустријској Дубици била су 184 православна домаћинства и 1.344 становника.¹¹¹ Како у близини није постојала православна богомоља, Срби су тражили дозволу да се у Дубици изгради црква. Поред римокатоличке цркве, изграђене неколико година раније, средином 1805. године никла је, како прота Славко Вујасиновић каже „не црквица, не црква, него катедрала“.¹¹² Изградња репрезентативне грађевине на самој граници је био чин не само удовољења жеља православним хришћанима у Дубици, него и пропаганда аустријске власти, која је и даље имала претензије на Босну и Херцеговину.

Црква је грађена у барокном стилу, те је посједовала раскошни иконостас који је важио за најљепши у цијелој епархији. Храм је имао четири емајлирана јеванђеља. У посједу цркве налазио се и један велики, сребром извезен и позлаћени, крст на којем је писало „Се Крест јеромонаха Висариона согражденч би рукојо Теодора Мухића и синому Ђорђијемч м-ца фебр. 18 на 1843“.¹¹³ Ко је био јеромонах Висарион, да ли је имао икакве везе са манастиром Моштаницом и Поткозарјем и како је крст доспио у цркву у Дубицу, остало је непознато. Поред цркве стајао је паро-

¹¹⁰ Славко Вујасиновић, *Манастир Моштаница*, 40.

¹¹¹ Манојло Ђрбић, *нав. дјело*, 157.

¹¹² Славко Вујасиновић, *Срби као птице*, Бања Лука 1994, 133.

¹¹³ Славко Вујасиновић, *Манастир Моштаница*, 59.

хијски дом са двије куће. Црква је била мјесто окупљања православне омладине. У њој су одржаване светосавске приредбе, а њени зидови били су окићени сликама српских владара.

За вријеме анексионе кризе и „велеиздајничког процеса“ римокатолици су тражили да се торањ на цркви скрати, јер је био за неколико метара виши од оног на римокатоличкој цркви. У Другом свјетском рату усташе су 9. августа 1941. године минирале цркву. Рушење је потрајало до краја августа, колико је требало да нестане сваки траг овог црквеног здања. По завршетку рата нове комунистичке власти нису осјетиле потребу за обновом храма. Тек 1972. године на мјесту порушене цркве изграђена је нова црква¹¹⁴, која није била ни слика ни прилика старе. Ако би се служили терминологијом проте Славка Вујасиновића да опишемо цркву подигнуту 1972. године, онда слободно можемо рећи да је то била „црквица“.

ЈАНЧИЋЕВА БУНА

Под утицајем Првог српског устанка јавиле су се ослободилачке идеје међу просвјећеним становништвом Босанске Крајине. Приче о побједама српских устаника на Мишару и Делиграду, које су проносили трговци и свештеници, узбуркале су страсти и у Дубичкој нахији. Неколико стотина Срба из поткозарских села успротивило се одлуци босанског паше, који је наредио да се од хришћана одузме оружје. Када је паша на устанике послао војску, они су се разбјежали у планине Козару и Просару.¹¹⁵

Почетком 1807. године сарајевски трговац оружјем, настањен у Градишци, Јован Јанчић, заједно са митрополитом Венедиктом Краљевићем, почео је да ствара устаничку организацију у Босанској Крајини. Архимандрит

¹¹⁴ Filip Škiljan, *Kulturno-historijski spomenici Banije*, Zagreb 2008, 98.

¹¹⁵ Ђорђе Микић, *Бањалука*, 106.

манастира Моштанице Венијамин Влајинић, заједно са калуђером Јовом Адамовићем прихватио је обавезу да буде на челу устаничке организације у моштаничком Поткозарју. Заједно са осталим свештенством они су спремали народ на устанак.¹¹⁶

Православно свештенство је почетком XIX вијека веома тешко живјело. Поред разних намета и тортура било им је забрањено да врше поправке на манастирима и црквама. У извјештају Ратном савјету из 1807. године о кретању турске војске у Босни и Херцеговини генерал Фестенберг помиње и игумана манастира Моштанице који је добио казну од 400 гроша, зато што је пред манастиром подигао једну клупу (или одмаралиште).¹¹⁷

Током 1807. године Јанчић је путем веза у Аустрији набављао барут и олово за устанике. Помоћ у наоружавању устаника Јанчић је тражио и од митрополита Венедикта Краљевића, који је 1807. године пребјегао у Аустрију. Разним притисцима на хришћане, турске власти су покушавале да спријече избијање устанка. У мају 1808. године бањалучки Србин је у дворишту убио тадашњег бањалучког капетана који је дошао да му одузме оружје, што је послужило као повод за одмазду над православним становништвом у Бањој Луци. Више од 300 српских породица је протјерано из града, а њихова имања су опљачкана и уништена. У јануару 1809. архимандрит Венијамин је на кратко био ухапшен, међутим то га није спријечило да шаље писма српским граничарима, у којима их је обавјештавао о стању у Босанској Крајини.¹¹⁸

Послије много одуговлачења и неодлучности устанак је избио 23. септембра 1809. године. Истог дана Турци су са тврђава широм Крајине огласили узбуну. Са дуби-

¹¹⁶ Исто, 109.

¹¹⁷ Алекса Ивић, *Списи бечких архива о Првом српском устанку – година 1807*, Београд 1938, 597.

¹¹⁸ Galib Šljivo, *Prvi pokušaj bosanskih krajišnika da vrate Cetingrad u sastav Bosanskog ejaleta* (26. april 1809–14. maj 1810), Prilozi 31, Sarajevo 2002, 118.

чке тврђаве топови су се тог дана огласили 54 пута. Циљ устаника је био да на јуриш заузму градове Бању Луку, Градишку, Дубицу, Нови и Дервенту, те да обезбиједе границу са Аустријом, одакле је требало да добију помоћ од српских граничара. У другој етапи устанка планирано је повезивање са устаничком Србијом. Већ првог дана Турци су послали снажну војску на устанике, а Јован Јанчић је ухваћен 25. септембра и убрзо погубљен. Обезглављени устаници почели су да се разилазе, док је устанак настављен на Козари и Мотајици. Почетком октобра у моштаничком Поткозарју налазило се око 150 устаника, на које је 7. октобра послан бихаћки капетан са 1.200 војника. У једном писму са краја октобра калуђер Јово Адамовић помиње се као изасланик устаника са Козаре. Како договор није постигнут устанак је убрзо у крви угушен. Турци су извршили одмазду над становништвом дубичког краја, које се показало као најбунтовније. Православно свештенство је највише страдало. Архимандрит Венијамин¹¹⁹ је након суровог мучења набијен на колац.¹²⁰ Аустријски официри су јављали да су на зидинама дубичке тврђаве поредане главе устаника. Манастир Моштаница је дијелио судбину са народом, био је похаран и попаљен.¹²¹ Иако је устанак угушен крајем 1809. године, сљедеће године у априлу јавиле су се мање хајдучке чете на Козари. Негдје у овом периоду манастир Моштаницу су напустили ђакон Авакум и калуђер Генадије Шувак.

Ђакон Авакум је рођен 1794. године у близини манастира Моштанице. На крштењу је добио име Љепоје. Непосредно пред избијање устанка 1809. дошао је у манастир, гдје је учио читати и писати, а убрзо је замонашен и рукоположен у ђакона. Послије устанка се са мајком, калуђе-

¹¹⁹ Према Манојлу Грбићу архимандрит Влајинић је последице Дубичког рата избјегао у Хрватску Дубицу, гдје је умро 1. априла 1811. године. Међутим, документи бечких архива помињу Влајинића као архимандрита Моштанице за вријеме Јанчићевог устанка.

¹²⁰ Ђорђе Микић, *Бањалука*; Богумил Храбак, *Босна и Херцеговина у доба Првог српског устанка*, Бања Лука 2004, 217.

¹²¹ Богумил Храбак, *нав. дјело*, 213–220.

ром Генадијем и његовим сином запутио у Србију, гдје је нашао уточиште у Благовјештенском манастиру у Трнави, код игумана Пајсија Ристовића. Након избијања Хаџи Проданове буне 1814. године, ђакон Авакум је заробљен и послан у Београд. Не желећи да прими ислам, Авакум је страдао суровом смрћу и „вазнио се међу свеце“.¹²²

ОБНОВА МАНАСТИРА 1833. ГОДИНЕ

Манастир Моштаница је после Јанчићеве буне више од двадесет година остао пуст.¹²³ Тек 1832. године једна депутација Срба из села Котурова запутила се босанском паши Махмуд Хамиду са молбом за обнову манастира. Мјештани Котурова су тврдили да је манастир без крова, а да су манастирске зграде запуштене. У посланици упућеној исте године кајмакаму и мутеселиму костајничком, Махмуд Хамид наређује: „У селу Котурима вашег кадилука, налази се манастир под именом (нечитко), у којег су собе покварене и кров уништен. Раја, што станује у том селу потужила се да у такој богомољи у дане светковања не могу држати богослужење, те су нас замолили да им дозволимо да тај манастир смију из нова покрити и собе поправити. На ту њихову молбу дозвољује се овим: поправка манастира и соба тако, да се првашње стање надмашити не смије. Па се зато господо, вама даје на знање, да не би тој поправаци препрека ставили, него да пазите и разгледате, да се тај манастир не би ни најмање увећао, но што је прије био. Ова се заповијед у којој је дозвола, даје у руке нашој раји, те се по њој поступати има. А речени манастир и собе не смију се никако више увећати од оног какав

¹²² Славко Вујасиновић, *Манастир Моштаница*, 59–62; *Књига о ђакону Авакуму: од монаха манастира Моштаница до свеца Српске православне цркве*, приредио М. Д. Протић, Козарска Дубица 1997.

¹²³ Међу истраживачима постоји мишљење да је манастир страдао 1832. године, међутим не постоје извори који би ово поткријепили. По свему судећи манастир је дужи период после Јанчићеве буне остао пуст.

је у првобитном стању био¹²⁴. До априла мјесеца слједеће године манастир је обновљен. Запис на десном стубу у манастирској папери свједочи о обнови „Сија в свјатија обитељ обновеитеја в љето 1833 мјесеца априла, обнови га архимандрит игуман Гвоић Герасим“¹²⁵. Међутим, манастирска здања су и даље остала запуштена. Направљена је само једна кућица у којој је могао становати један калуђер.¹²⁶ Љетописци су забиљежили да је архимандрит Герасим са браћом Гаврилом и Стојаном „добро уредио манастир Моштаницу“.¹²⁷

Сљедеће 1834. године избили су немири у Посавини, који су се постепено пренијели и на Поткозарје. Разне врсте насиља, рушење цркава, понижавање и укмећивање, навели су Србе на нови устанак. Под водством дервентског попа Јовице Илића буна је избила прво у Посавини, да би се нешто касније побунило село Машићи под Козаром. Слабо наоружани устаници су убрзо поражени. Свештеници, који су учествовали у побуни, као што су Симо Дамловић из Подградаца и Томо Богдановић из Машића, преко Славоније су пребјегли у Србију.¹²⁸ Нема података да се ова буна пренијела и на моштанички крај. Непосредно после побуне велики број Срба се на позив кнеза Милоша Обреновића одселио у Србију. У Лозницу, Лешницу, Липницу и друге варошице у околини Јадра организовано је насељено, 1835. и 1836. године, око 2.600 Срба из долине Уне. Њих је власт населила на некадашња имања Турака који су споразумно 1834. године напустили Кнежевину Србију. Један број насељеника долазио је из Дубичке нахије: Илићи, Благојевићи, Карановићи, Мандићи, Божићи, Петровићи. Због ограниченог броја парцела, а великог прилива стано-

¹²⁴ М. Костић, *Манастир Моштаница у Босанској Крајини*, Босанска вила 10, Сарајево 1889, 156.

¹²⁵ Славко Вујасиновић, *Манастир Моштаница*, 42.

¹²⁶ М. Костић, *нав. рад*, 156.

¹²⁷ Гојићи су потицали из угледне свештеничке породице настањене у селу Свињуху поред Новог Града, а образовање су стекли у Пакрачкој богословији; Босанско-херцеговачки изворник, 1896, 7–8, 253.

¹²⁸ Ђорђе Микић, *нав. дјело*, 135.

вништва, дио насељеника се вратио у Босанску Крајину.¹²⁹ Међу Крајишницима који су се вратили помињу се и Јелаче, Бањци, Татићи и Грбићи.¹³⁰

КНЕШПОЉСКА БУНА

Након проведене реформе султана Абдул Мецида 1839. године, у којој су правно изједначени сви поданици Османског царства без обзира на вјеру, стање у Босанском пашалуку знатно се погоршало. Осиони муслимански беговат у Босанском пашалуку је са незадовољством примио нове законе, а хришћанско становништво је оптужено као главни кривац. У Приједору су ухапшена три свештеника, која су оптужена да су спремала устанак,¹³¹ док су у Дубичкој нахији као таоци узети најугледнији грађани.¹³² Дио свештенства Дубичке нахије пребјегао је преко Уне. Царска влада је 1850. у Босну послала Омер-пашу Латаса, који је на кратко увео ред у ову немирну покрајину.

Међу силницима посебно су се истицали бегови из породице Џинић, који су православне манастире Моштаницу и Гомионицу претворили у кметове. Поменути манастири су остали без дијела имовине, те су знатно осиромашили. Руски путописац и историчар Александар Гиљфердинг је педесетих година XIX вијека забиљежио да се ова два манастира налазе у „јадном стању“.¹³³

Немогућност да плаћају све веће намете натјерала је велики број хришћана да се исели у Аустрију. У прољеће 1854. године тридесет хришћана из села Драксенић је

¹²⁹ Мирко Грчић, *Миграције и порекло становништва Јадра (западна Србија)*, Гласник Српског етнографског друштва 84, 2004, 43.

¹³⁰ Тихомир Ђорђевић, *Архивска грађа за насеља у Србији за време прве владе кнеза Милоша (1815–1839)*, Београд 1926, 303.

¹³¹ Galib Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1827–1849*, Теšанј 2006, 390.

¹³² Ђорђе Микић, *Бањалука*, 137.

¹³³ Александар Гиљфердинг, *Путовање по Босни, Херцеговини и Старој Србији*, Сарајево 1972, 323.

пребјегло преко Уне. Сљедеће године са простора моштаничког Поткозарја пребјегло је неколико породица.¹³⁴ На Преображење Господње 1856. године хришћани из Босне послали су аустријском цару Фрањи Јосифу писмо у коме су се жалили на тешке прилике у којима живе и да би „ради били кад би потпали под власт њемачког двора“. Писмо је потписано са „сви хришћани од Биограда до Бишћа“, међутим постоје индиције да је писано у моштаничком Поткозарју код манастира Моштанице. Датум писања на Преображење Господње, једини дан у години када је народу било дозвољено да се у већем броју окупи код манастира Моштанице, као и помен злодјела капетана из околине Моштанице, наводе нас на мишљење да је писмо писано баш у овом манастиру. Писмо је написано ћирилицом и словима каква су била прије Вукове реформе. У писму се, између осталог, каже: „Честит царе у вашем царству све, што се у нас ради, знаде се, како можете тако гледати да нас душманин дави. Нас газе, жене и дјецу туку, цркве пале, отимају, плијене и сваку другу незгоду раде и силу свакојаку чине... ако не буде царске милости пресвијетлог цара њемачког и ако се ви пресвијетли царе за ово мало наведене доказе не заузмете онда смо сви у Босни пропали“.¹³⁵

Када су закупци пореза у јуну мјесецу 1858. године дошли у Кнешпоље да скупљају „заостали порез“, сељаци су их дочекали са оружјем у рукама. Устанак је прво избио у околини Козарца, а затим се за неколико дана проширио и на Кнешпоље.¹³⁶ Међу устаницима је дјеловао хајдук Петар Поповић Пеција, који је убрзо постао истакнути устанички вођа. Босански паша је наредио бањалучком мутесарифу Адем-ефендији да побуњени народ „утиша и смири“.¹³⁷ На устанике је послао војску која се код Новог сукобила са побуњеним народом. Након дводневне битке, 22. јуна

¹³⁴ Galib Šljivo, *Bosna i Hercegovina u XIX stoljeću – u spisima stranih izvještača*, Tešanj 2008, 652–653.

¹³⁵ Исто, 656–661.

¹³⁶ „Србске новине“, 1. јул 1858, 288.

¹³⁷ „Врбаске новине“, 31. мај 1933, 5.

устаници су натјерани на повлачење преко Уне. Са устаницима је избјегло око 3.000 стараца, жена и дјеце. „Српске новине“¹³⁸ су извјештавале да народ готово да ништа није понио са собом, те да има хране једва за два-три дана.¹³⁹ За то вријеме устанак између Дубице и Приједора доживио је врхунац. Крајем јуна мјесеца око 2.500 устаника је запалило неколико беговских чардака и натјерало мање турске чете на повлачење у тврђаве.¹⁴⁰ Бојеви између устаничких чета и Турака настављени су и почетком јула мјесеца. Турци су 9. јула спалили православну цркву у близини Козарца.¹⁴¹ Да ли се ова паљевина односила на неку од сeosких цркава брвнара или на манастир Моштаницу, не можемо са сигурношћу рећи. Познато је да је у овом кратком устанку страдао и овај поткозарски манастир. За вријеме устанка, хришћани и Турци су у неколико наврата водили безуспјешне преговоре. Пред бој код Костајнице Хаџи Назиф-ага Ђумишић је писао устаницима: „Рацима, царским одметницима, да се умире, да положе оружје. Ко има какав кабајет (кривицу) нек се склони, а сви други нека иду својим кућама и за својим послом. Нека буде цару вјерна раја, па им ништа бити неће“. Устаници су одговорили: „Ми смо вјерни цару и валији, али теби Назиф-ага не вјерујемо, јер си грдни зулумћар. Ако си вољан примити наше оружје дођи сам, па га покупи“.¹⁴² Не постигавши договор обје стране су се спремале за бој. Устаници су посјели неколико висова на брду Баљ, гдје су ископали ровове и поставили препреке против коњице, док су Турцима стигла појачања из свих дијелова Босанске Крајине. Бој је почео 21. јула (или 22. јула)¹⁴³ у јутарњим часовима и трајао је до подне,

¹³⁸ Први број српских новина или како су се тада звале „Новине Србске“ изашао је 1834. године у Крагујевцу под уредништвом Димитрија Давидовића. Преименоване су 1845. у „Србске новине“, а 1869. у „Српске новине“. Посљедњи број је изашао 15. фебруара 1919. године.

¹³⁹ „Србске новине“, 5. јул 1858, 297.

¹⁴⁰ „Србске новине“, 8. јул 1858, 301.

¹⁴¹ „Србске новине“, 17. јул 1858, 317.

¹⁴² „Врбаске новине“, 31. мај 1933, 5.

¹⁴³ У литератури се јављају два датума везана за битку на Баљу. Према ауторима из Војноисторијског института одиграле су се двије битке у два

када је устаницима понестало барута и олова. Након тога се већи дио устаника повукао преко Уне, док се Пеџија са одабраном дружином повукао у планину Пастирево. Битком на Баљу завршен је устанак у Кнешпољу.

Велики број устаника се са породицама нашао у Аустрији. Турске власти су их позивале да се врате на попаљена огњишта. У ту сврху су користили и неке бањалучке трговце који су наговарали народ да се врати кућама. Хришћани су на позиве да се врате одговорили писмом бихаћком паши и аустријском вицеkonzулу у Бањој Луци. У писму су наведене све неправде учињене над хришћанима посљедњих година. Састављач писма је прота Петар Гвоздић, вјероватно поријеклом из неког од кнешпољских села. У писму се, између осталог, помиње зулумћар Асан Бећић, који је Михаила Бабића из Дубичке нахије натjeraо да носи на леђима товар земље и притом му говорио „полако Влаше, разбићеш ми у товару срце“ и Усеин-бег из Приједорске нахије који је, без разлога, сабљом посјекао Јакова Мијића и Дмитра Марина. Гвоздић у писму још поручује „да без манастира и цркве које је душманска рука ових дана у пепео претворила, а које су нам прва светиња и највеће наше добро, бити не можемо и живот проводити“.¹⁴⁴ У октобру мјесецу дио народа се вратио на попаљена имања, док су се сеоске старјешине трудиле да обезбиједе кров и храну свим мјештанима. Владика дабробосански се својевољено одрекао трећине, да би помогао страдали народ.

дана на овом простору. Прва, са хиљаду устаника, 21. јула код села Тавија, а друга сједећег дана са истим бројем устаника код села Куљани. Раздаљина међу овим селима је свега седам километара, те се слободно може поставити питање да ли се ради о истој бици; Војноисторијски институт ЈНА, *Буне и устаници у Босни и Херцеговини у XIX веку*, Београд 1952, 63.

¹⁴⁴ „Србске новине“, 29. јул 1858, 336–337.

ПОТКОЗАРЈЕ У ПУТОПИСУ ФРАНЦА МАУРЕРА

Вриједно свједочанство о животу српског сељака на прагу модерног доба оставио је путописац Франц Маурер¹⁴⁵ који се 1868. године са два водича, Србином и заптијом којег су му препоручиле локалне власти, запутио из Дубице према Приједору. Преко Влашковаца весела дружина избила је на рјечицу Мљечаницу, а даље утртим, само локалном становништву познатим, шумским стазама преко Козаре стигла у Приједор. Маурер је на путу марљиво правио записе о предјелима кроз које је пролазио. Кроз неколико кратких одломака Мауреровог путописа приказаћемо Поткозарје у XIX вијеку.

ПУТ

„Затим уђосмо у регионе хумића, који спадају у предња брда високих планина Козарца. Хумићи бјеху засијани или обрасли шибљем љесковине или храстовине. Што смо даље ишли, хумићи постајаху све виши и шума све гушћа, а пут постајаше све ужи тако, да су њиме једва могла два пјешака напоредно ићи; најчудније је било то, што је на многим мјестима шибље с једне на другу страну путање полијегало и заплетено било тако, да се не могаше ни обићи ни прескочити и трошасмо на отклоњење тих препрека по десет минута. Ја држах, да су то тако сами хришћани учинили, да загорче непозваним Турцима њихове непријатне посјете; у томе ме укрепљаваше и то што је заптија радо размршавао то шибље, а Србин се чинио као да је он у каквом другом послу. Скоро два сата путовасмо по овом шибљу и не сретосмо ни једне живе душе.“

¹⁴⁵ Франц Маурер (1831–1872) рођен је у Берлину, гдје је одрастао у сиромашној породици. Због неимаштине није успио да заврши школу, али га то није омело да постане уредник листа „*Vossische Zeitung*“. Објавио је књиге „*Die Nikobaren*“ (1867) и „*Eine Reise durch Bosnien, die Saveländer und Ungarn*“ (1870), која је веома важна за познавање историје Балкана.

СЕЛО ВЛАШКОВЦИ¹⁴⁶ И ЦРКВА БРВНАРА¹⁴⁷

„И посљедњи пут морали смо шибље расплести, а затим уђосмо у старију шуму, гдје ступисмо на пут који показиваше трагове точкова. Још мало даље и пред нама се простираше чистина, која бјеше засијана и воћем засађена, а на главама хумића виђаху се поједине колибе рајине усред групе дрва. Сва раја, како мушка тако и женска бјеше у пољу на свом послу. То је било тако пријатно погледати, да сам се ја чудио да и таквих призора у овој земљи дивљаштва и тираније може бити: ја сам држао да се овдје осим гласова трпеће муке и свирепог бијеса никаког другог гласа не могаше чути, а оно и птице весело пјеваху баш као код нас. Али у скривеној срећи села Влашковца морадох наићи на проклетство читаве земље, на религиозни притисак и насиље, јер кад смо ишли преко једног хумића, чији су врхови брезовином обрасли, окрете се Србин лијево и рече показујући прстом тамо: „Црква!“ Кад ми се још једанпут пофтори та ствар, ја сиђох с коња и приближих се тој цркви, да је посмотрим. Тако око осам стопа могаше у висину имати та зграда из брвана, а у ширину је могла б, а у дужину 12 стопа бројати. Брвна су тако грубо сјекиром истесана, да међу собом остављају тако велике пукотине, да се кроз њих унутра могаше незаднивен таван, а натраг два стуба са једним столом видјети, што представљаше олтар. При уласку висило је клепало, које служи умјесто звона, која се у Турској не смије употребљавати. Одмах поред цркве простираше се мало гробље, које је имало само један крст, пошто више не трпе Турци, већ крјају и кваре.“

¹⁴⁶ Преводиоци Мауреровог путописа су село Laschkowatz превели као село Лесковац. Међутим, несумњиво се ради о селу Влашковци.

¹⁴⁷ У питању је Црква Успенија Пресвете Богородице.

ХАН

„Пошто прокрчисмо себи пут кроз силне ограде ступисмо у авлију, гдје нас четири грдна чобанска пса врло непријатељски дочекају тако, да се заптија морао анцарем бранити, а на Србина се нису ни обазирали. Ови многи и зли пси су раји нужни ради вукова, који су овдје тако силни, да се из саме Босне годишње по 600 курјачких кожа извезу, а колико их остане у земљу. На вратницама нас дочека једна жена, која нам помаже капију отворити и мене смешећи се посматраше. Она узе једно дрво у руку, те нас поче бранити од паса, а то исто су чиниле и њене двије кћери и један дечко од шест година. Њено мало дијете од око три године бризну у плач, кад ме спази, и мати мораде пре свега њега умирити, па и доцније се није ослободио, већ чим би га мати из руке пустила, одмах би ударило у плач и дреку. Сирото дјетенце, какве ли су страшне слике о турској суровости морале у његовој душици бити.

Двориште је ограђено исплетеним шибљем, у њему бјеху неколико горостасних бријестова и четири дрвене зграде, од којих је кућа највећа била, друге бјеху штале и кошеви, а најмања бјеше кочина за свиње. Кућа је те величине као малочас виђена црква, само што пукотине не јапише тако јако; под је набијен иловачом и на њему букташе ватра, над којом су висиле вериге. Зими сигурно ти људи запушавају те пукотине травом, али онда сигурно није најпријатније дисати у оном диму. Ови су се људи побринули и за дјечију радост, пошто су на једној грани бријеста љуљачку начинили. Пошто смо били у дворишту донесоше нам сасвим ниске столице налик на шамле, које једва да даваху 5 палаца мјеста за сједење. Ја покушах да сједнем, али дуго не могах издржати, већ устадох и шетах се унаоколо, јер даље не смједох од паса маћи. Млађа дјевојка нам донесе ћуп воде и поливаше нам руке, затим заиска Србин шљивовицу, коју му газдарица у једној боци

донесе. Он напуни једну шољу, коју је са собом носио и испи је до дна, затим је напуни и пружи мени; ја само окусих више ради пробе и дадох му ту љутицу натраг. Србин понуди и заптију с једном шољом, али овај га одби пошто је то против њихових прописа. Србин брзо испразни боцу, па је тури у своју цакулицу, а ја рекох газдарици да заптији да што да једе, а ја ћу јој платити и показах јој сребрни цванцик. Али то ми не бјеше нужно да кажем, јер и тако је било све спремљено и док сам ја говорио, најстарија је кћи простирала чаршав на траву; али ја хтједох газдарици нарочито то рећи, да ћу ја само за заптију платити, јер знадох, како су се Србин и заптија договарали, да ме варају. Позвахе ме да се приближим, али ја не хтједох, пошто сам више био жедан но гладан, али мислећи да ће бити газдарици неправо, извалим се на кабаницу коју ми баш донијеше. Наслоних се на лакат и посматрах живину, а мој заптија разумједе тако моје посматрање као да би ми требао јастук, да се боље наслоним, па рече то газдарици и она донесе још једну хаљину, умота је и метну је преда ме. Чудни људи, мислио сам у себи, тако безобразни и варљиви, па опет тако добри и услужни. Газдарица донесе један прегрш љешника и понуди нас да једемо, сигурно да се забавимо, док се не донесе јело. Ја сам разбио неколико, али ми се не допадоше, тако је и заптија неколико појео, а остало узе Србин и стрпа у своју торбу. Сад донесе домаћица врелу погачу у гару печену, заптија је распарча и понуди мене да једем, та је била из ражи замијешена и читаво боцкаше језик; они су је јели са сиром, који је на дрвеном чанку донијет, а уз то је зелени лукац узиман, који је обавезан зачин Бошњакова при сваком јелу. Сваки поједе на 10 главица са перјем. Круну свега тога чињаше сурутка, која је кисела као сирће. Она бјеше у чанку, у који се удружи погача и то се дрвеним кашикама срче и једе...”

НА МЉЕЧАНИЦИ

„Пут нас је водио испрва преко неког парлога, а затим дођосмо у долину, која се са сјевера на југ простираше и

она бјеше добро обрађена земља, а дијелом и бујна ливада, коју је влажио поток Мљечанице. Сељаци бјеху збуњени орањем и дизаху читаву ларму на упрегнуту марву, а на нас се, ни бар за часак, не осврташе. Према сјеверу и истоку дивно бјеше погледати, јер се тамо простираху висока брда, а на њиховој ивици подизаху се тамноплаве шуме, кроз чију густину ипак се могаше бјеличасте куће назрети: једна од тих изгледаше скоро укусно и бјеше конак бега, господара свега што се ту видјело. Сасвим у даљини помоћу дурбина видјех на вису једну караулу. Ћуприја преко потока састојала се из једног дебла, преко ког се само пјешице могло пролазити....

При преласку преко потока први пут видјех више воденица, које су имале кашикасте точкове, због чега се и зову 'жличаре'. Ту видјех и вјештачко залијевање поља са водом из потока, која се олуцима вуче на скоро непримјетну висину. Поља та бјеху кукурузом засијана и перје тек што бјеше са шаке израсло и сељаци баш окопаваху ту своју најмилију рану".¹⁴⁸

УСТАНАК 1875–1878.

Положај хришћана након Кнешпољске буне знатно се погоршао. Путописци су забиљежили да се хришћанска дјеца слободно продају као робови.¹⁴⁹ Спахија Алија Чањић убио је Цвију Чађу из Војскове, само зато што није имао коња да му да, а када су се Војсковчани потужили кадији, Чањић је одведен у затвор у Градишку, гдје је након кратког суђења ослобођен. Боље од Чађе прошао је Пејо Злојутро из Горњоселаца, кога је Сеид-ага са још 12 Турака жестоко претукао.¹⁵⁰ Намети су 1875. године постали

¹⁴⁸ Српска зора 3, 1876, 68–71.

¹⁴⁹ Братислав Теиновић, *Српски устанак у Босни 1875–1878*, Бања Лука 2006, 11.

¹⁵⁰ Илија Кеџмановић, *Прандједовске муке под Турцима*, Козарска Дубица 1994, 78.

толико високи, да и кад би кмет дао све што има, не би их могао платити. Описујући разлоге устанка у селу Читлуку, Милован Боројевић каже: „Морамо сад у Читлуку у име државне осмине дати умјесто 200 дуката, сада 520 дуката,... ми тој задаћи одољети не могосмо... јер са цијелим иметком нисмо кадри били осмину и спахијску трећину намирити“.¹⁵¹ Упоредо са турским зулумом у Босни и Херцеговини се стварала устаничка организација. Средином 1875. године у Старој Градишци основан је Главни одбор Босанског устанка за ослобођење. На челу одбора су се налазили трговци Васо Видовић и Коста Угринић. Игуман манастира Моштанице Кирило Хацић, активно је радио на стварању устаничке организације на планини Козари. Заједно са осталим свештеницима учествовао је у наоружавању и збрињавању хајдучких чета.¹⁵² Улогу у стварању устаничке организације имала је и Кнежевина Србија. Пред сам устанак аустријски чиновници су јавили о испоруци оружја из Србије у Дубицу. Истрага коју су спровеле турске власти открила је само нешто револуционарних плаката, али не и оружје.¹⁵³

Под утиском Херцеговачког устанка, устаничка организација на Козари одлучила је да се устаници на Преображење Господње окупе код манастира Моштанице, те да започну борбе за ослобађање земље. Устаници су планирали да се из правца Моштанице запуте према Козари, Просари и Мотајици, одакле би ослободили Градишку, Дубицу, Приједор, Костајницу и Нови Град. У другој етапи устанка планирано је ослобађање Бање Луке.¹⁵⁴ Међутим, неколико дана раније мјештани из Драксенића, Демировца, Међеђе и Клековаца сукобили су се са закупцима пореза. Они су 14. августа код рјечице Моштанице запријечили Турцима

¹⁵¹ Исто, 15.

¹⁵² Братислав Теиновић, *Српски устанак*, 17.

¹⁵³ Ђорђе Микић, *Бањалука*, 181.

¹⁵⁴ Исто, 18.

пролаз у села. Касније истог дана дошло је до боја у којем су пала два устаника. Устаници су се са породицама након овог сукоба склонили на аустријску страну.¹⁵⁵ Сукоби су се убрзо проширили на цијело Кнешпоље. „Српске новине“ су јавиле да је 16. августа „у Босни, између Костајнице и Дубице, букнуо устанак; устаници ударише на турску стражу код Јохове и убише два турска војника, узеше затим оружје које се ту нашло и нападоше на још друге три турске страже. Телеграфска веза са Бањом Луком, каже се да је прекинута, исто тако спаљени су сви чардаци турских бегова“.¹⁵⁶ Главни проблем устаника је био недостатак наоружања. Тек сваки трећи је имао кубуру или какву пушку, док је већина била наоружана вилама и сјекирама.

Наоружавање устаника на себе је преузео одбор у Старој Градишци. У међувремену водство над устанком преузели су Остоја Јањетовић Кормоноша и Петар Поповић Пеција. Крајем августа у аустријској Дубици код Моје Хрваћанина боравио је Петар Карађорђевић, потоњи краљ Петар I, који се распитивао о устанку на Козари.¹⁵⁷ У Дубици је Петар упознао игумана манастира Моштанице Кирила Хаџића и Глигу Злојутра, једног од устаничких вођа. У мемоарима Петар је забиљежио: „Дођемо око пола десет сати натраг и свратимо код Машиног ујака, Мила Хрваћанина, трговца: код њега нађосмо две устаничке вође Глига Злојутра и игумана из Моштанице, млада и ватрена човека по изгледу. Ту се упознамо и питах ја: 'Шта је?' Они ми одговорише: 'Зло нема ђебане нити оружја довољно'. На то их почех храбрити....“.¹⁵⁸ Почетком септембра игуман Кирило се налазио у Јасеновцу, гдје је купио људе за уста-

¹⁵⁵ Илија Кеџмановић, *нав. дјело*, 81.

¹⁵⁶ „Српске новине“, 7.8.1875. (стари календар).

¹⁵⁷ Пореде велике жеље да се придружи устаницима на Козари, због династичких сукоба на релацији Карађорђевићи–Обреновићи, Петар је одустао од те намјере. У мемоарима је записао да вјерује да је Петар Поповић Пеција, који се тих дана вратио из Кнежевине Србије, послан од стране Милана Обреновића да убије самог Петра.

¹⁵⁸ Петар Мркоњић (Петар А. Карађорђевић), *Дневни записи једног усташе о Босанско-херцеговачком устанку 1875–1876. године*, 21.

нак и набављао оружје.¹⁵⁹ У међувремену Васо Видовић је код српске владе испословао да пошаље устаницима 1.500 пушака и 130 сандука муниције. Оружје је до 6. септембра, помоћу коњских запрега на лађи, довучено уз Саву до села Гашнице. Ту су са скелом чекали спремни Пеција и Кормоноша, који су 8. септембра покушали да пребаце оружје, али су их турске чете спријечиле у науму. Сљедећег дана су успјели да пребаце дио наоружања. Турци су 10. септембра на Пецијину дружину послали 500 војника. Једна група регуларних трупа стигла је из Градишке, док је резерва дошла из правца Бање Луке. Очекујући Турке, Пеција је своју дружину од 300 људи подијело у четири групе. Двије је послао да штите правац из Градишке, а једну групу да чува одступницу према планини Просари. Међутим, како пише историчар Милорад Екмечић, ово је била кобна грешка. „Турци су умјесто да упадну у клопку, напали и разбили одвојено једну по једну од ових распоређених бусија. Умјесто да буду опкољени, Турци су након тога почели опкољавати Пецијино одјељење на савској обали“.¹⁶⁰ Након петочасовне борбе Пецијина и Корманошина дружина је била разбијена. Обојица устаничких вођа су изгубили животе. Губитак двојице истакнутих устаничких вођа имао је велики утицај на даљи ток устанка. Посљедице пораза код Гашнице Екмечић је објаснио: „Да је умјесто катастрофе резултат био обрatan, обим и карактер устанка имао би сасвим други значај. У природи сељачког покрета лежи чињеница да постоји једна личност око које се окупљају сељаци. Под њим се устанак (Пецијом – оп. аутора) не би могао разбити на неповезане честице које на самом устаничком подручју немају никаквог природног и организованог центра“.¹⁶¹

Борбе на Козари настављене су слабијим интензитетом и послије пораза код Гашнице. Кирило Хаџић је у једном „Службенику“, који се налазио у цркви у селу Влашковцу, за-

¹⁵⁹ Исто, 24.

¹⁶⁰ Milorad Ekmečić, *Ustanak u Bosni 1875–1878*, Sarajevo 1973, 94.

¹⁶¹ Исто, 94.

писао да је манастир Моштаница спаљен 16. (28) септембра 1875. године.¹⁶² Истог дана новосадски лист „Застава“ добио је телеграм из Дубице са сљедећим садржајем: „Јуче је био цео дан бој између устаника и Турака код Сјевероваца више манастира Моштанице у планини Козари. Резултат непознат. Устаничке чете умножавају се непрестано. Оскудица све већа у оружју, ђебани, одјелу и стручним вођама. Помоћ браћо!“¹⁶³ Крајем септембра устанак на Козари је губио на снази. Знатан број устаника је пребјегао са продицама на аустријску страну. Према једном извјештају аустријске команде до 21. септембра на њиховом подручју нашле су се 22.734 избјегле душе. Устаници су са собом превукли и неколико хиљада грла стоке.¹⁶⁴ Дио избјеглог народа вратио се крајем октобра на попаљена имања. Током зимских мјесеци није било значајнијих устаничких акција.

У прољеће 1876. године на Козари је дјеловало неколико чета са више стотина устаника. Међу устаницима помиње се и чета игумана манастира Моштанице Кирила Хаџића. Извјештај о „приликама на подручју Козаре и Босанске Дубице“, који су послале дубичке власти босанском валији, помиње 2.000 устаника на планини Козари. У извјештају се још каже да је 27. маја 1876. године на устанике послан Сулејман-бег, командант приједорски, са резервом царске војске.¹⁶⁵ Сулејман-бег је почетком јуна на Козару стигао са око 5.000 војника. Код манастира Моштанице чекала га је устаничка војска којом су командовали: Симо Бера, Деспот Деспотовић, Марко Ђенадија и Марко Бајалица. Устаници су, за разлику од почетка устанка, били добро наоружани. Готово сваки устаник је имао пушку острагушу (пушку на иглу). Чета којом је командовао Симо Бера прва је ступила у борбу, а затим су и остале вође приступиле бици. Турци

¹⁶² Славко Вујасиновић, *Манастир Моштаница*, 44.

¹⁶³ Новосадска „Застава“, 17. 9. 1875.

¹⁶⁴ Aleksa Ivić, *Fragments iz istorije bosanskog ustanka 1875. i 1876. godine*, Banja Luka 2006, 68.

¹⁶⁵ Hasan Škapur, Ahmed S. Aličić, *Turski dokumenti o ustanku u Potkozarju*, Sarajevo 1988, 61.

су се након почетног изненађења сабрали, те су на устанике послали 600 припадника азијске војске. Густа букова шума била је савезник устаника, који су без већих губитака успјели да одбију напад. Затим је Симо Бера, како су писале „Српске новине“, „са јатаганом у руци, међу Турке као разјарен лав, улетио и четири главе одрубио, међу којима је и бимбашина глава била“.¹⁶⁶ Симо је у јуришу задобио смртну рану, те није дочекао крај битке. Крајем дана устаницима је притекао у помоћ и игуман Кирило Хаџић са својом четом, нападајући Турке са бока. Након десеточасовне битке, турске трупе су се у нeredу повукле према Дубици. О великој побједи устаника над регуларним турским трупама брујала је цијела Европа. Љубљански „Leibacher zeitung“ посветио је значајну пажњу бици код манастира Моштанице.¹⁶⁷ Шведске новине „Wermlands läns tidning“ такође су писале о „једној побједи устаника у Босни“.¹⁶⁸ У бици су погинула 23 устаника, док је 37 рањено. Турски губици, што погинулих, што рањених процјењивали су се на око 600.¹⁶⁹

Могло се очекивати да ће устанак на Козари да добије нови замах, међутим то се није догодило. Један дио устаника се, након што је Кнежевина Србија објавила рат Турској, запутио на Дрински фронт. Међу њима су били и устаничке вође Марко Бајалица и игуман Кирило Хаџић. Према писању проте Славка Вујасиновића Кирило Хаџић је војевао као добровољац код мајора Ђоке Влајковића, гдје је за храброст добио многа одликовања и војводску сабљу.¹⁷⁰ До доласка аустроугарских окупационих трупа 1878. године, покрет на Козари се свео на појединачне чете 20–30 људи, које су без већих замисли лутале Поткозарјем.

Захваљујући колегама Славиши Солдату и Мирославу Рељићу, приликом обиласка терена на којем се 1876. године водила битка на Козари, открили смо велики број

¹⁶⁶ „Српске новине“, 16.6.1876.

¹⁶⁷ „Leibacher zeitung“, 24.6.1876.

¹⁶⁸ „Wermlands läns tidning“, 1.7.1876.

¹⁶⁹ Новосадска „Застава“, датуми 4.6.1876; 6.6.1876; 9.6.1876; 13.6.1876.

¹⁷⁰ Славко Вујасиновић, *Манастир Моштаница*, 63.

искоришћених чахура, које свједоче о жестини битке, али исто тако и о врсти и типу наоружања које су устаници користили. У овом периоду су устаници, за разлику од почетка устанка, били добро наоружани, по свему судећи аустријским пушкама *wänzl M.1867* (али и другим новијим моделима) које су биле одбачене у аустроугарској војсци. Пушке и муницију набављали су српски трговци из Аустрије, посебно из Беча и Трста, који су их на разне начине допремали до устаника. Једна пошиљка пушака, упућена из тршћанске луке, грешком је 1876. завршила у Црној Гори.¹⁷¹ Поменуте пушке користиле су калибар 14 милиметара, што одговара и пронађеним чахурама на Козари. Свака од пронађених чахура означена је монограмом, који представља радионицу у којој је настала.¹⁷²

¹⁷¹ Братислав Теиновић, *Наоружање устаника у Босни 1875–1878. године*, Весник 36, Београд 2009, 33.

¹⁷² Према истраживањима сајта www.municion.org већина кориштене муниције направљена је око 1870. године у бечким радионицама. Дио муниције је поријеклом из радионице у Хиртембергу; <http://www.municion.org/> (20.2.2015).

МАРКО ЈАНКОВИЋ
МОШТАНИЦА И МОШТАНИЧКО
ПОТКОЗАРЈЕ КРОЗ ВИЈЕКОВЕ

АУСТРОУГАРСКА УПРАВА

ОКУПАЦИОНА ПОЛИТИКА

На Берлинском конгресу 1878. године Аустроугарска је добила мандат да окупира Босну и Херцеговину. Након трогодишње борбе за ослобођење и уједињење са Србијом српско становништво је окупацију доживјело као пораз.

На попису становништва 1879, који је провела нова аустроугарска власт, у моштаничком Поткозарју је евидентирано 300 домаћинстава и 1.690 становника, православне вјероисповијести.¹⁷³ Можемо претпоставити да је тај број у годинама пред устанак 1875. био знатно већи.

Аустроугарска монархија послје окупације није укинула феудалне односе у Босни и Херцеговини. Напротив, прогласила је важност „турских закона о аграрно-правним односима“. Нова власт је задржала старе аграрне и феудалне односе, иако је у остатку монархије феудализам укинут 1848. године. Разлог за овакав поступак је политичке природе, јер је сматрала да ће јој муслимански феудалци користити у обрачуну са српском већином, која је све гласније заговарала уједињење са Србијом. Из тога разлога српски сељак је у XX вијек ушао као кмет, а аграрна реформа спроведена је тек послје ослобођења 1918. године.¹⁷⁴

Кроз колонизацију Босне и Херцеговине аустроугарска управа је тежила да разбије кохезивно православно становништво на сјеверозападу БиХ, гдје је колонизација била и најинтензивнија. Први колоници дошли су непосредно

¹⁷³ *Štatistika miesta i pučanstva Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1880.

¹⁷⁴ Јоко Спаравало, *Аграрни односи у Босни и Херцеговини у периоду турске и аустроугарске окупације и њихово разрјешење аграрном реформом од 1919. до 1931. године*, Зброник радова Економског факултета 5, Сарајево 2010, 40.

послије уласка окупационих трупа у Босну и Херцеговину. Углавном су били римокатоличке вјероисповијести и служили су као ослонац новој власти и чинили су чиновнички апарат.¹⁷⁵ Знатан број римокатолика био је насељен у селима Маглајци и Бјелајци. Међу досељеницима биле су и православне породице из Далмације и Лике: Свилар, Шпановић, Марић, Шкундрић, Марелј и др. У Дубичком котару постојале су и двије колоније Нијемаца у селима Врановци и Просара.¹⁷⁶ Према попису 1910. у моштаничком Поткозарју било је 3.969 становника, а међу пописаним је и 275 римокатолика.¹⁷⁷ Становништво се бавило пољопривредом и узгојем перади, говеда и свиња. Поред тога пописан је и знатан број оваца, док су поједина домаћинства посјеђовала кошнице пчела (плетаре).

Важан елемент окупационе политике било је експлоатисање природних богатстава. Источни дио планине Козаре се од 1882. налазио у домену аустријског капитала. Двије деценије касније мађарски капитал је преузео експлоатацију шума и индустријску прераду дрвета у западном дијелу ове планине. У прољеће 1902. основано је Дрвно-индустријско предузеће „Уна“ са сједиштем у Босанској Дубици, које је у кратком року подигло шумску жељезничку пругу дужине 23,5 км од Дубице долином рјечице Моштанице до локалитета Пашини конаци, одакле се спуштала у долину Мљечанице. Поред ове пруге изграђена је и једна мања, у дужини од 5 км, у долини рјечице Грачанице. До 1918. предузеће „Уна“ је посјекло око 670.000 кубних метара дрвета. Полупроизоде и готове производе, међу којима су се истицали сандуци за паковање и транспорт јужног воћа, највећим су дијелом извозили у иностранство, прије

¹⁷⁵ Маријана Тодоровић Билић, *Аустроугарска колонизација у Босни и Херцеговини*, Гласник Удружења архивских радника Републике Српске 3, Бања Лука 2011, 119–134.

¹⁷⁶ Главни резултати пописа житељства у Босни и Херцеговини од 22. априла 1895, Сарајево 1896.

¹⁷⁷ Резултати пописа житељства у Босни и Херцеговини од 1910. године, Сарајево 1912.

свега у Италију.¹⁷⁸

Послије противправне анексије 1908. године страсти у Босни и Херцеговини су се додатно узбуркале. Српско становништво је са негодовањем примило вијест о анексији, док је у појединим селима Дубичког среза агитовано да се одговори подизањем на устанак. Посебно су били активни ђаци који су се налазили у соколским удружењима. Први крајишки соколски слет, на којем се сакупила омладина из цијеле Босанске Крајине, одржан је 1911. године код манастира Моштанице. Крај гроба Петра Поповића Пеције ђаци су се заклели да ће водити борбу за уједињење и ослобођење потлачених народа.¹⁷⁹

Атентат у Сарајеву на престолонаследника Франца Фердинанда 1914, дао је повод аустроугарским властима да се обрачунају са Србима. Након атентата почело је хапшење и процесуирање Срба широм Босне и Херцеговине. Цијели један народ оптужен је за „велеиздају“. У данима пред објаву ултиматума Краљевини Србији, аустроугарске власти су узеле за таоце велики број угледних Срба (трговце, учитеље, свештенике, соколске прваке), другим ријечима српску интелигенцију. У Дубици су 11. августа 1914. године ухапшени свештеници: Славко Вујасиновић, Мирко Мацура, Љубомир Пећо и јеромонах манастира Моштанице Илија Кочић. Њих четворица су били затворени у једној соби у затвору Среског суда у Дубици. Средином јуна 1915. године послани су у логор Жегар код Бихаћа.¹⁸⁰ Услови у логору су били сурови. Интернирци су били изложени нехуманим условима, а да преживе морали су да обављају разне исцрпљујуће послове.¹⁸¹ Свештеници из Дубице у логору су задржани до 4. децембра 1915, када су послани у Дубицу, у кућни притвор. Дио мјештана мошта-

¹⁷⁸ Branislav Begović, *Razvojni put šumske privrede u Bosni i Hercegovini u periodu austrougarske uprave (1878–1918) sa posebnim osvrtom na eksploataciju šuma i industrijsku preradu drveta*, Sarajevo 1978, 72.

¹⁷⁹ Ђорђе Микић, *Бањалука*, 373.

¹⁸⁰ Славко Вујасиновић, *Срби као птице*, 61–62.

¹⁸¹ Владимир Ђоровић, *Црна књига*, дигитално издање, пројекат Растко.

ничког Поткозарја био је послан у логоре у Добоју и Араду. Од пребјеглих војника из редова аустроугарске војске на Козари су крајем 1917. и почетком 1918. основани хајдучки одреди, тзв. зелени кадар. Народна пјесма, настала између два свјетска рата, описује ове народне борце:

*„А знаде ли за зелени логор,
за покојног Стеву Балабана;
за Мацуру и малог Шекерца;
за Ђирића и Спасу Орлића,
па за ону браћу Јошовиће
што побише Карлове шуцкоре
своје главе у торбе бацише“.*

Дио мјештана је пребјегао у редове српске војске. Према непотпуним подацима око 50 солунаца је поријеклом са простора моштаничког Поткозарја.¹⁸²

МОНАСТИР МОШТАНИЦА ЗА ВРИЈЕМЕ АУСТРОУГАРСКЕ ОКУПАЦИЈЕ

Манастир Моштаница је крај устанка дочекао у рушевном стању. На иницијативу игумана Кирила Хаџића, заједно са Васом Видовићем, трговцем из Градишке, и Јовом Гајићем, трговцем и потпредсједником црквене општине у Дубици, почетком 1880. године основан је Одбор за прикупљање прилога за обнову манастира.¹⁸³ Одбору су

¹⁸² Поименични попис солунских добровољаца из Дубичког среза објавио је Драгослав Алексић; Драгослав Алексић, *Кнежопоље и Кнежопољци у прошлости и садашњости*, Босанска Дубица 1931, 101.

¹⁸³ М. Костић, *Манастир Моштаница у Босанској Крајини*, 156.

приступили угледни грађани и чланови црквене општине у Дубици. Након изласка комисије на терен утврђено је да је потребно 1.000 форинти за било какво оспособљавање манастира, а још 2.850 за поправку. Како су парохиска села двије године заредом подбацила са родом, црквена општина се 1882. године обратила Земаљској влади, тражећи дозволу да на подручју монархије прикупља прилоге. Митрополит Сава Косановић је исте године послао Окружницу православном свештенству, трговцима и православном народу, у којој је позвао на обнову светиње „како би се у њој и опет Божије име славilo“.¹⁸⁴ Земаљска влада је, такође, изашла у сусрет црквеној општини, те је дала бесплатан грађевински материјал и 400 форинти. Манастир је до августа 1883. године у потпуности био обновљен, а поред манастира је изграђена и пристојна кућа за калуђере. Пред великим бројем вјерника и угледних званица митрополит Сава Косановић је 15. августа 1883. године освештао манастир Моштаницу, а Кирила Хаџића произвео за архимандрита.¹⁸⁵ Иако је био велики противник нових власти, сад већ архимандрит, Кирило Хаџић је, због помоћи пруженој приликом обнове манастира, у стану држао слику цара Фрање Јосифа. Окружни предстојник у Бањој Луци Кукуљевић је записао: „То је прва православна кућа у којој сам до сада у овом округу видео ту слику“.¹⁸⁶

Дуг који је настао приликом обнове манастира Кирило је до 1889. свео на неколико стотина форинти. Јануара 1888. године у манастиру је боравио иконописац Милан Продановић, који је са архимандритом Кирилом договорио да за 2.500 форинти изгради нови иконостас. Не можемо са сигурношћу утврдити да ли је договор испоштован, пошто је следеће године архимандрит Кирило ухапшен и осуђен.

Аустријске власти су оптуживале Кирила Хаџића да око

¹⁸⁴ Славко Вујасиновић, *Манастир Моштаница*, 49.

¹⁸⁵ Петар С. Иванчевић, *Босанско-херцеговачки источник* 7–8, 1896, 253.

¹⁸⁶ Ђорђе Микић, *Бањалука*, 262.

себе окупља људе сличних идеја. Непосредно после окупације он је изјавио: „Ми се с Турцима крварили и тукли, а ви Швабови дођосте преваром на готово. Кукавице и ви и ваши господари“. Из сачуваних докумената видимо да су аустријске безбједносне службе пратиле сваки Кирилов корак. Забиљежено је да је у септембру 1879. боравио у Градишци, гдје је ширио „великосрпске“ идеје. Састанак који је 1885. одржао са свештеницима из Хрватске Дубице означен је као конспиративан. Када је 1889. агитовао за одлазак на прославу 500. годишњице Косовске битке у Крушевац, окупационе власти су одлучиле да га ухапсе и осуде за „велеиздају“. Затворен је у Зеници, гдје је провео три године. Затворски живот је оставио трага на његовом здрављу. Када је 1892. године пуштен, забрањен му је повратак у манастир Моштаницу. Остатак живота провео је у манастиру Папраћа, гдје се 1894. године упокојио.¹⁸⁷

Манастир је свега неколико година после Кириловог хапшења запао у нова дуговања. Како пише Петар С. Иванчевић, Моштаница се 1893. налазила у рђавом стању: „Један Србин Далматинац лањске године (1892. – оп. аутора) рекао је писцу ових редова. Ма чујте пријатељу! Богу је плакати, е се је оваква црква и у овако красном мјесту овако запустила. Ми му додасмо: право имате госп. капетану, али ево муке овај је манастир врло задужен, и кад ће се одужити, то те драги Бог питао, а о његовом напретку не треба ни зборити, јер врло красно вели једна српска народна пословица. Без пастира нема намастира“. Иванчевић као рјешење наводи да би манастир требао постати филијала манастира Озрена или Гомионице, те да свештеницима који тамо бораве треба одредити сталну плату, да не троше манастирске приходе.¹⁸⁸ Митрополит Ђорђе Николајевић посјетио је Моштаницу 11. септембра 1895, а уредништво листа „Босанска вила“ је забиљежило да је

¹⁸⁷ Исто, 241–280.

¹⁸⁸ Петар С. Иванчевић, *Материјалне прилике српско-православних манастира у Дабро-босанској епархији*, Босанско-херцеговачки изворници 7–8, 1893, 328–329.

манастир „сиромашан и запушћен“.¹⁸⁹ Четири године касније јеромонах Серафим Штркић се захвалио Земаљској влади у Сарајеву зато што је подарила „овом сјеромашном манастиру Моштаници“ три црквене књиге и то: један Службеник и два Требника првог и другог реда.¹⁹⁰

Према „Шематизму православне српске митрополије Бањалучко-Бихаћке за 1901. годину“ манастирска парохија је имала шест села у којима је било 256 домаћинстава, са 1.718 православних душа. У манастиру су се те године налазила два калуђера, јеромонах Серафим Штркић, управитељ манастира и администратор парохије, и јерођакон Геден Котур. Манастирско здање се састојало од двије куће, од којих је једна била намијењена братству, а друга основној школи. Посједовао је и четири господарствене зграде и једну воденицу са ступом. На воденици се до 1890. године ваљало сукно, међутим те године је престала са радом, јер се народ облачио готовом дућанском робом. Манастир није посједовао земљу, него је обрађивао спахијску земљу и плаћао трећину.¹⁹¹

За управитеља 1904. постављен је јеромонах Петар С. Иванчевић. За њега Бранко Чубриловић¹⁹² каже да се као бивши аустријски официр закалуђерио у манастиру Гомионици због несрећне љубави.¹⁹³ Иванчевић је волио да чита и пише, а у популарнонаучним листовима објављивао је радове из историје и књижевности. Године 1905. откупио је манастирску земљу, тако да је од те године мана-

¹⁸⁹ Босанска вила 18, 1895, 286.

¹⁹⁰ Источник 13, 1899, 208.

¹⁹¹ *Први Шематизам православне српске митрополије Бањалучко-Бихаћке за 1901. годину*, 78.

¹⁹² Бранко Чубриловић (1894–1962), публициста и политичар. Рођен је у познатој породици Чубриловић у Градишци. Осуђен је, са браћом Васом и Вељком, на процесу против српске омладине 1914/15. године. Био је министар за вријеме Краљевине Југославије. Током Другог свјетског рата боравио је у избјеглиштву у иностранству, а вратио се у Југославију 1945. године. Умро је у Београду 1962. године.

¹⁹³ Ђорђе Микић, *Бањалука*, 264.

стир био слободан. Исте године у јесен довршио је градњу школе, коју је још 1888. почео да диже Кирило Хаџић. Обнову и рад манастира помогли су и мјештани из околине. У јавној захвали објављеној 1906. године Иванчевић наводи „честиту браћу Србе и Српкиње“, који манастирској цркви придарише:

„Стака удова Крнета из села Срефлија у готову за будући школски фонд 200 круна; Стојан Суботић, трговац из Босанске Градишке један Србљак и иконе: Распеће Христово и Вјерују; Чика Васо Међед и Симо и Јаков Секулић из села Војскова чирек пред двери у вриједности од 80 круна; оружнички поштовања из Босанске Дубице и Митар Љесковац кутију са прибором за крштење и икону Јоаким и Ана; Миле Марел и Станко Петровић из Срефлија чирак пред двери у вриједности од 88 круна; Милица удова Гавриловић из Јеловца Кадина икону Распеће Христово; Петар Алексић икону Св. Јована Крститеља; Јован Петровић из Срефлија сав прибор за Св. теплоту; гђа Мара Домузовић из Добрљина два покровца“.¹⁹⁴

Иванчевић је остао на челу манастира до 1914. године, када је, непосредно пред Први свјетски рат, преминуо. Њега је исте године замијенио јеромонах Илија Кочић, рођени брат Петра Кочића.

ПОРОДИЦЕ МОШТАНИЧКЕ ПАРОХИЈЕ ЗАБИЉЕЖЕНЕ У ШЕМАТИЗМУ ДАБРОБОСАНСКЕ ЕПАРХИЈЕ ИЗ 1883.

Моштаничка парохија је 1883. године обухватала шест села: Котурове, Бјелајце, Фурде, Скључане, Горњоселце и Војскову. У парохији је у 180 домаћинстава живјело 1.025 православних душа.¹⁹⁵ Села Кадин Јеловац и Срефлије при-

¹⁹⁴ Источник, 1907, бр. 1–2, 47.

¹⁹⁵ *Шематизам православне митрополије и архидијецезе Дабро-босанске за*

падала су божићкој парохији, а Маглајци парохији града Дубице. У моштаничкој парохији евидентиране су породице са славама.

Јовањдан: Бабић, Баруџија, Блануша, Болта, Вилић, Враљка, Деспотовић, Ђерић, Јанковић, Касалица, Продановић и Стојчић.

Часне вериге: Бјелопавловић, Влајисављевић, Радека, Ракић и Тишма.

Свети Трифун: Инџић и Кошпић.

Ђурђевдан: Бабић, Безбрадица, Белчић, Божић, Боровница, Вјештица, Вујковић, Вукота, Гога, Граовац, Жабић, Клаић, Кукавица, Маричић, Рељановић, Ристић, Савић, Савичић, Сакагија, Слепац, Стојнић, Цвијетић и Шипка.

Никољдан: Бабић, Балта, Баруџија, Белеуснић, Берић, Бјелопавловић, Бувач, Булић, Добрић, Драгојевић, Дрвеница, Злојутро, Јањевић, Јањић, Јањуз, Јелић, Јеличић, Кондић, Котур, Лакобрија, Лукић, Маринковић, Мисирача, Миљевић, Паић, Петровић, Рајчевић, Ристић, Савић, Секулић, Станојевић, Стојнић и Ћорић.

Аранђеловдан: Вујичић, Гргић, Димић, Зубић, Лукић, Маричић, Радаковић и Радић.

Михољдан: Продановић и Ћупурдија.

Илиндан: Поповић.

Марковдан: Вановић.

Свети Стефан: Гргић, Тимарац и Чавић.

Мратиндан: Мијић.

Томиндан: Међед.

Ђурђиц: Милешић.

Свети Пантелејмон: Ђикић.

Свети Теодор: Дошлић.

Лазарева субота: Перишић.

Свети Игњатија: Гњатовић.

МАРКО ЈАНКОВИЋ
МОШТАНИЦА И МОШТАНИЧКО
ПОТКОЗАРЈЕ КРОЗ ВИЈЕКОВЕ

ФОТОГРАФИЈЕ I

СЛАВИША СОЛДАТ НА ГРАДИНИ

ЧАХУРЕ ПРОНАЋЕНЕ НА КОЗАРИ

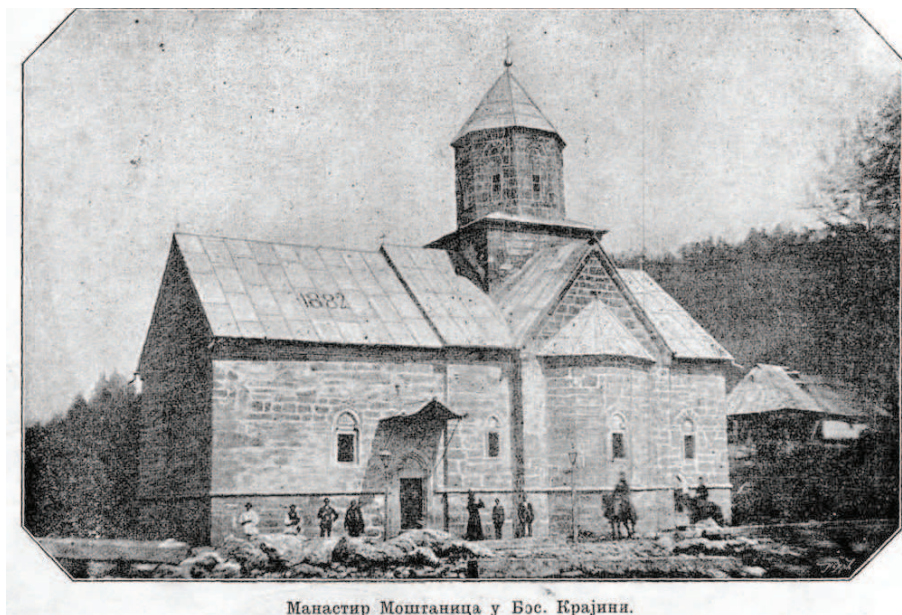
СПОМЕНИК ПЕТРУ ПОПОВИЋУ ПЕЌИЈИ

КИРИЛО ХАЏИЋ

ПЕТАР С. ИВАНЧЕВИЋ

Манастир Моштаница у Бос. Крајини.

ФОТОГРАФИЈА ИЗ БОСАНСКЕ ВИЛЕ

ПРАВОСЛАВНА ЦРКВА У ХРВАТСКОЈ ДУБИЦИ

ПИЛАНА УНА

МАРКО ЈАНКОВИЋ

МОШТАНИЦА И МОШТАНИЧКО
ПОТКОЗАРЈЕ КРОЗ ВИЈЕКОВЕ

ДВАДЕСЕТИ ВИЈЕК

АГРАРНА РЕФОРМА

Након ослобођења 1918. године, важно питање у Босни и Херцеговини било је укидање феудалних односа. У „Службеним новинама“ Краљевства СХС, 27. фебруара 1919. године, објављена је Одредба за припрему аграрне реформе, којом су укинута феудална односи у БиХ, а кметови проглашени власницима земље коју су обрађивали. Држава се поменутом одредбом обавезала да дотадашњим агама и беговима исплати одштету.¹⁹⁶ Иако је било потребно цијело једно десетљеће да се аграрна реформа у потпуности спроведе, она је подстакла развој малих пољопривредних имања, која су се самостално или кроз пољопривредне задруге укључивала у комплексне капиталистичке односе.

Становништво се углавном бавило пољопривредом, посебно ратарством и узгојем воћа, нарочито шљиве, која се упакована или препечена у ракију највише извозила у Савску бановину и иностранство. „Врбаске новине“ су забиљежиле да је 1933. године посебно добро родила шљива. Од пољопривредних култура највише су се гајили пшеница, зоб и кукуруз. Земља се обрађивала дрвеним ралом, али и поред тога имања су била лијепо уређена, а дубички учитељ Драгослав Алексић посебно је истакао имање Илије Зубовића из Фурда.¹⁹⁷ За развој сточарства посебно је важна била сточна пијаца у Дубици, на којој су сточари продавали своје производе.

Ослобођење је донијело успоставу вишепартијског система и организовање низа политичких странака. У

¹⁹⁶ Branko Petranović, Momčilo Zečević, *Jugoslavija 1918–1988. (tematska zbirka dokumenata)*, Beograd 1988, 275–277.

¹⁹⁷ Драгослав Алексић, *нав. дјело*, 48.

Дубичком срезу најзаступљеније биле су Земљорадничка и Радикална странка. Срезови су били подијељени на општине са начелницима, подначелницима и одборницима, а општине на села са сеоским кнезовима. Сеоски кнезови 1931. године били су: Војскова – Јанко Међед; Срефлије – Стево Марељ; Кадин Јеловац – Ђуро Дрвеница; Горњоселци – Илија Злојутро; Котурови – Ђуро Котур; Бјељаци – Алекса Кос; Маглајци – Јовица Бувач; Фурде – Стево Дрвеница; Скључани – Илија Баруџија.¹⁹⁸

ПОДИЗАЊЕ СПОМЕНИКА ПЕЦИЈИ

Петар Поповић Пеција рођен је у селу Бушевићу код Босанске Крупе. Устаничку славу стекао је у Кнешпољу борећи се против неправде ага и бегова. Послије погибије у бици код Гашнице, 10. септембра 1875. године, сахрањен је на гробљу у селу Млака у близини Јасеновца. Кнешпољцима није било допуштено за вријеме Аустроугарске монархије да га достојно сахране. Не одустајући од те намјере, одлучили су да тајно пребаце Пецијине посмртне остатке и да их сахране у кругу манастира Моштанице. Како и када се то одиграло остало је неразјашњено. Према једној причи архимандрит манастира Моштанице Кирило Хаџић је 1885/6. издјествовао код власти дозволу да се Пецијини остаци пребаце.¹⁹⁹ Према другој, угледни дубички Срби, на челу са Остојом Косановићем, Јовом Субановићем и Димитријем Мисаљевићем, покренули су иницијативу 1901. године за пребацавање Пецијиних посмртних остатака. Са ондашњим свештеником из Млаке договорили су се да тајно ископају Пецијине посмртне остатке, те да их у платненој врећи пренесу у Дубицу. Завјереници су на тавану Јована Јајчанина сакрили покојникове кости, а када су сазнали да власти спремају преметачину, пожурили су за манастир Моштаницу, у чијем кругу су сахранили

¹⁹⁸ Исто, 43–44.

¹⁹⁹ Славко Вујасиновић, *Манастир Моштаница*, 71.

Пецију.²⁰⁰ Гроб, који је био обиљежен само скромним дрвеним крстом, освештао је 1910. године игуман Петар С. Иванчевић.

На иницијативу проте Славка Вујасиновића, на Преображење Господње 1933. године, поводом свечаности стогодишњице и педесетогодишњице од обнове манастира Моштанице, подигнута је спомен-пирамида на Пецијином гробу. Службу у манастиру тог дана водио је митрополит Василије, који је у говору истакао „историјат манастира Моштанице наглашавајући улогу коју је манастир имао у вјерском и националном васпитању народа“. Послије говора формирала се колона која се попела уз брдо код новоподигнуте спомен-пирамиде, коју је открио посланик министра војске и морнарице потпуковник Бишчан, који је том приликом рекао: „Откривам овај споменик подигнут Петру Поповићу Пецији који је чинећи херојска дјела погинуо за своју груду. Откривајући споменик, предајем га манастиру да се чува за будућа покољења“. Прота Вујасиновић је за ову прилику написао двије књиге, „Манастир Моштаница“ и „Хајдук Пеција“, које је разаслао широм краљевине, а чувени сликар и управник Народног музеја Врбаске бановине Шпиро Боцарић је насликао портрет Петра Поповића Пеције. Након главног догађаја настало је народно весеље, које је трајало дубоко у ноћ.²⁰¹ Тако је, након више од пола вијека од погибије, хајдук и револуционар Петар Поповић Пеција добио достојно обиљежје, које је постало мјесто ходочашћа.

СТОПАМА ГРИГОРИЈА БОЖОВИЋА

Књижевник и путописац Григорије Божовић 1940. године пропутовао је Босанском Крајином. Утиске и забиљешке са путовања објавио је у београдском листу „Политика“:

²⁰⁰ Драгослав Алексић, *нав. дјело*, 93–94.

²⁰¹ „Врбаске новине“, 22. август 1933, 2–3.

„К овом чувеном кнежпољском манастиру кренуо сам после једне велике кише. Добро ме је послужило старо искуство да не пођем на колима, иако се из Мирковаца на Мљечаницу брзо излази на бановински друм: игуман манастира пошао је уочи тога дана предвече из Дубице, 12 км удаљене и стигао изјутра у пет часова! Нас двојица на коњима, син мојега љубазног домаћина проте Шиљеговића и ја оставили смо више од четири сата за свега 16 км погона. Пропао бановински пут, потоци и реке нагрди-ле своја корита, кроз муљ и баре тешко би нас носили и бољи коњи, а не крајишнички који зоби нису видели ко зна од када. Откако сам се први пут у животу испео на самар, овако се нисам намучио. Песма су била нека брда, кршеви, урвине и дебре дебранске према оваком путу и оволико јадним коњима. Срео ме сутрадан човек који је те коње истога дана вратио власнику, сељак баш као онај Тургењевљев вук из шуме, па ми рече – Господине, не за двије банке, но ни за сто динара не бих вас јуче послушао, да сам знао какве сте коње имали!

А ишли смо кроз крај испод Козаре који буквално заноси својом лепотом и питомином, прошавши кроз три таласасте котлине нарошене забраним ливадама, бујним њивама и шљивицима као да се човек примиче Дечанима. И манастир Моштаница има сличан романтични положај. На реци, сличној Дечанској Бистрици, у склопу Козариних збијених огранака, на ретко виђеној равни и зеленилу, манастир се сагледа тек кад му се непосредно приђе. Обадве порте, и шира и она ужа око монументалне цркве од тесаника чине ванредан утисак са лепо распоређеним липама и једним њиховим дворедом поред саме реке. Има ораха, шљива, јабука и крушака, испред конака његован цвећар. Уопште још одмах се види уређена кућа и добар њен домаћин. Два мала конака у реду, остале помоћне зграде издвојене и ограђене, на издигнутом месту чесма сјајне планинске воде са два јака млаза, непосредно изнад цркве на стени гроб и споменик славног Крајишника Пеције.

Данашњи моштанички игуман, јеромонах Дамаскин Венчански млад је и веома радан калуђер. Манастир је био затекао у нерадосном стању; калуђери су га довели до ивице пропасти и велика дуга. Данас је поново запевао. Поред нешто раније купљене земље отац Дамаскин је много искрчио, те има 200 дунума зиратне земље и 100 под воћем и пашњацима. Налази просечно око 60 товара пшенице и кукуруза, око два вагона сена и вагон шљива. Било је доста ораха, али их је за време рата посекала Аустрија, те се сада подижу нови. Погодне године пчелињак даје до 500 килограма липова првокласног меда. Манастир држи коње, говеда, овце и свиње, од чега има и леп приход. Газдује се паметно и брижно, те је манастир достатан и у могућности да одговара својој улози у овом крају. Сељаци се према њему односе побожно и као према светињи; посећују га и прилажу од своје сиротиње, иако им се то не тражи. Али једно чудо: у шуми, под шумовитом Козаром, Моштаница купује и огревно дрво! Кажу да га је раније Џинић бег почипчио и одузео му шуму. Аустрија, кад је међила шуму и додељивала сељацима сервитуте, нашла је за сходно да метне међе тик до манастирске порте и да српском манастиру не додели ни онолико права колико је дала сељачкој кући на огрев и грађу. На тај начин је манастир без својих плућа и, што је још горе, благодарећи нашем нехату и небризи, сељаци сатиру дрво баш по оним блиским бреговима који су лепота и положај манастира. Био би ред да се ова неправда исправи и држава поклони манастиру који конопац шуму бар око порте...

Моштаница има главни сабор на Преображење. Тога дана ту се слеже сва сељачка Крајина. Иначе Дубичани је чешће посећују. Јер је само место необично, погодно за одмор и летовање. Мени је особито драго нагласити да је Моштаница добра друга босанским напредним и ваљано вођеним манастирима, као што су они у Босни Сребреној. Скромних прихода и имовине, а као кутија. Колико да се и на овом примеру потврди истина да је манастир–манастир само онде где је и вредан и ваљан калуђер...

С тегобом се пењемо од манастира Моштанице уз брдо Медњак, некад украс Козаре и манастира, некад прави гај храстовине и липа, које су храниле толике манастирске трмке и преко лета испуњавале чудесни кут заносним мирисом. Пењемо се уз пролокани и кишом нагрђени возник, кроз сатрвене шуме и преко оборених липа, али опет задовољно, јер се машамо опеване крајишничке планине, некад најтврђег града бунтовног рајетина, Романију харамбаше Пеције и свих који се са зулумом нису могли сложити... Игуман води поворку, често застаје, погледа на манастир, показује у правцу Калуђерске Косе и са жалости изговара да су тамо некад биле међе манастирских шума. Па, не жали толико што је то манастир изгубио, но што су шуме сатрвене и што су последице тога толико штетне и за манастир и за целу моштаничку парохију, која има девет великих села: вода носи и плави, сељак све то мало види, а власт као да је дигла руке“.²⁰²

ДРУГИ СВЈЕТСКИ РАТ

Након Мартовског преврата, Хитлер је одлучио да казни Југославију. У критичним данима нова југословенска влада показала се као неодлучна и недостојна улоге која јој је била намијењена. Ратна команда је у потпуности заказала. Мобилизација је каснила неколико дана. Официри и војници хрватске националности не само да нису хтјели да се боре, већ су у свакој прилици покушавали да наштете југословенској војсци. Десетог априла 1941. године на развалини Југославије основана је Независна Држава Хрватска. Расним законима, донесеним у првим данима по оснивању НДХ, власт је јасно дефинисала какву државу жели. Са Србима, као „реметиљачким фактором“, требало се драстично обрачунати. Министар „богоштовља и настава“ у влади НДХ Миле Будак рјешење „српског питања“ изложио је у једној реченици: „Једну трећину убити, другу

²⁰² Григорије Божовић, *По Босни и Крајини: путопис и репортаже*, Бања Лука 2000, 132–139.

покрстити, трећу протјерати“.

Видјевши да за њих нема мјеста у новоствореној држави, угледни Срби из моштаничког Поткозарја састали су се крајем маја 1941. године код манастира да се договоре о припремама за устанак. У то вријеме нико од присутних није био члан Комунистичке партије Југославије. На састанку су одређени људи који су требали да по селима сакупљају оружје, такође је одлучено да се оружје склони на одређено мјесто до избијања устанка.²⁰³ Тада је одлучено да се успоставе контакти са осталим устаничким групама на подручју Босанскодубичког среза.

У јулу мјесецу власт у Босанскодубичком срезу похапсила је све свештенике. У једном извјештају Заповједништва војске и министарства домобранства у Загребу стоји „да је Дамаскин Вечански, јеромонах из манастира Моштанице и његов нећак Стево, по опходњи оружничке постаје Горње Срефлије, ухваћен у селу Горњи Подградци и предан котарском предстојнику у Босанску Дубицу“.²⁰⁴ Ухапшени свештеници налазили су се до 27. јула 1941. у бановинској болници у Дубици, да би затим били пребачени у Цапраг, а из Цапрага за Славонску Пожегу. Како су усташе планирале да их побију, њемачка команда из Београда хитно је 3. августа тражила да се свештеници пребаце у Србију. Јеромонах Дамаскин је по доласку у Србију послан на парохију у Банат, гдје је провео већи дио рата.²⁰⁵

Усљед све веће репресије дошло је до спонтане побуне српског народа у Кнешпољу, када је нападнута и заузета жандармеријска станица у Кнежици. Под утиском успјешног напада на станицу у Кнежици, устаници из моштаничког Поткозарја 30. јула извршили су напад на станицу у Срефлијама. У борбама које су вођене тог дана устаници су имали једног погинулог борца, док су се усташе пову-

²⁰³ Dragutin Ćurguz, Milorad Vignjević, *Kozarski odred*, Prijedor 1982, 76–77.

²⁰⁴ Документ у личној архиви аутора.

²⁰⁵ Славко Вујасиновић, *Срби као птице*, 12–14.

кле према Босанској Дубици. Позитиван расплет догађаја имао је снажан одјек на мјештане моштаничких села који су у већем број почели да прилазе устаничким формацијама.

Устанак је у својим зачецима имао карактер народне буне, да би се под утицајем комунистичке пропаганде профилисао као социјалистичка револуција. У јулу мјесецу КПЈ организовала је низ састанака и конференција у селима у којима није имала већи утицај, међу којима су била и села Горњоселци и Војскова, што и не чуди с обзиром на близину манастира Моштанице.

Послије неуспјеле сарадње, крајем 1941. дошло је до сукоба између два устаничка покрета на простору Југославије. Покрет на Козари, који је у то вријеме представљао једно од значајнијих устаничких упоришта, постао је интересантан објема странама. Командант Југословенске војске у отаџбини, пуковник, а касније и генерал, Дража Михаиловић крајем исте године послао је изасланика Јову Саламића на Козару са намјером да утиче на опредјељење устаника. У исто вријеме на Козару је стигао и Јосип Мажар Шоша, један од истакнутих комуниста у Босанској Крајини, са задатком да се ријеша свих непожељних елемената у устаничким формацијама. Половином новембра 1941. Јово Саламић је ухваћен и погубљен.²⁰⁶ До почетка 1942. Шоша је у потпуности испунио своје намјере. Непознат је број страдалих и ликвидираних у том периоду. Тајну крије Шошин јарак, још увијек неистражена масовна гробница на Козари.

Послије хапшења јеромонаха Дамаскина манастир Моштаница је пуштен на милост и немилост хрватских власти. Усљед све јачег дјеловања устаничких формација на Козари, 21. новембра 1941. године њемачка авијација је бомбардовала терен око манастира.²⁰⁷ Током рата ма-

²⁰⁶ Dušan D. Samardžija, *Bosanskodubičko područje u NOR-u 1941–1945*, Bosanska Dubica 1984, 126.

²⁰⁷ *Козара у Народноослободилачком рату, записи и сјећања VI*, Београд 1978, 641.

настир је у неколико наврата био бомбардован од стране њемачке авијације, те је југоисточни травеј припрате изнад значајног портала био погођен двјема бомбама, чиме је причињена знатна материјална штета.²⁰⁸

До маја 1942. покрет на Козари је преживио неколико мањих офанзива и довољно ојачао да предузме офанзивне акције. Иако су оне имале контрапродуктивне ефекте по становништво Поткозарја, комунистичко вођство, које је сад већ у потпуности владало устаничким покретом, инсистирало је да се оне спроводе. Ослобођење града Приједора и рудника Љубије, 16. маја 1942, дали су повод њемачком окупатору да се обрачуна са устаничким покретом на Козари. У то вријеме на Козари се налазила слободна територија са око 3.500 партизана и око 80.000 цивила. Њемачке и усташке снаге, под командом генерала Фридриха Шта-ла, 10. јуна 1942. године, започеле су операцију „Западна Босна“. У сљедећих неколико недјеља страдало је хиљаде бораца и цивила, а 68.000 Козарчана је одведено у логоре, из којих се већина није вратила. Међу страдалима био је и велики број дјеце до 14 година. Публициста Драгоје Лукић у дјелу „Били су само деца“ навео је имена 19.432 дјеце са подручја Поткозарја, која су страдала у логору Јасеновац. Међу хиљадама ухапшених Козарчана налазио се и моштанички учитељ Бранко Босанац, којег су усташе са супругом Радојком, синовима Љубомиром, Ненадом и Срђаном и ћерком Дивном, одвели у Јасеновац, гдје су их на звјерски начин убили.²⁰⁹ За вријеме офанзиве усташке трупе су цркву манастира Моштанице користиле као коњушницу. На Козари је међу њемачким официрима био и Курт Валдхајм, каснији предсједник Аустрије и генерални секретар Уједињених нација. Због заслуга у операцији „Западна Босна“ Анте Павелић је одликовао Валдхајма Орденом краља Звонимира. Њемачки изасланик у Загребу Едмунд Глајз Хорстенау записао је да је Козара очишћена

²⁰⁸ Андреј Андрејевић, *Манастир Моштаница*, 168.

²⁰⁹ Antun Miletić, *Koncentracioni logor Jasenovac*, dokumenti, knjiga I, 418. (digitalno izdanje).

до посљедњег човјека, жене и дјетета.²¹⁰

Послије офанзиве моштаничко Поткозарје је остало пусто. Преживјело становништво је одведено у логоре, док се дио партизанских бораца и мјештана успио проби-ти из обруча. Дио мушкараца у пуној радној снази послан је у Србију, да би затим били убијени у логору Сајмиште у Земуну. Највећи број Козарчана страдао је у логору Јасено-вац, на стратишту у Доњој Градини, гдје се налазе гробна поља са преко 350.000 убијених са цијелог подручја НДХ.

Почетком 1943. устанички покрет на Козари је изнова добио на снази. Првог маја 1943. године код манастира Моштанице одржана је смотра бораца 5. крајишке (козарач-ке) бригаде. Сам одабир мјеста смотре говори о јакој вези народа и цркве, коју су комунистичке власти у сљедећим деценијама покушале да прекину. Док је становништво Поткозарја на најсвирепији начин убијано у логору Јасеновац, 5. бригада послана је у централну Босну у братоуби-лачки рат.

Ослобођење и крај ратних операција 1945. године мно-ги Козарчани дочекали су без најмилијих. Неодговорна политика и свјесно жртвовање народа зарад политичких циљева довели су до катастрофалних посљедица по ср-пски народ. На микроплану само у девет села моштани-чког Поткозарја живот је изгубило најмање 416 бораца и 2.034 цивила, од тога 532 дјеце млађе од 14 година.

²¹⁰ Michele Frucht Levy, *The last Bullet for the last Serb: The Ustaša Genocide against Serbs: 1941–1945*, edited by David M. Crow in Crimes of State Past and Present, London 2010, 67.

СТРАДАЊЕ МАНАСТИРА МОШТАНИЦЕ ОД КОМУНИСТА

Трудом и залагањем мјештана моштаничког Поткозарја манастир Моштаница је обновљен 1948. године. Историчар умјетности Андреј Андрејевић записао је да су радови на обнови манастира били невјешти и нестручни „па је тако и поред обиља камена један дио јужног зида и цио свод травеја изведен бетонском масом“.²¹¹ У обновљени манастир вратио се јеромонах Дамаскин Венчански, који се нашао на удару нових власти. У Српској православној цркви комунисти су видјели заоставштину прошлог режима, те су на све начине покушавали да цркву одвоје од народа. Јеромонах Дамаскин је осјетио на својој кожи непријатељство нове власти, када га је 19. октобра 1949. године напала комунистичка омладина. У дубичкој болници љекари су установили да је Дамаскин задобио повреду главе, услед које је дошло до фрактуре лобање и потреса мозга. Владика бањалучки Василије безуспјешно је апеловао на власти да се нападачи казне.²¹²

Уочи Преображења Господњег 1953. године комунисти су дијелили летке по селима у којима се народ опомињао и позивао да не иде тог дана на традиционални збор код манастира. У лецима се збор називао назадним и заосталим.²¹³ Два дана прије збора, 17. августа, два су лица бацила камење на манастир и позивали калуђера да изађе напоље. Сљедећег дана након одслуженог бденија, када се народ разишао уследио је напад једне групе људи, која је прво ушла у кухињу и напала монахињу Гаврилу и црквењака Николу. Послије тога су се запутили и покушали да провале врата собе у којој се налазио јеромонах Да-

²¹¹ Андреј Андрејевић, *Манастир Моштаница*, 168.

²¹² Драган Шућур, *Положај свештенства Бањалучке епархије од 1945. до 1953. године*, Гласник удружења архивских радника 2, Бања Лука 2010, 353.

²¹³ Boško Jugović, *Moj put kroz Jasenovac*, Banja Luka 2012, 70.

маскин, који је успио да побјегне. Не нашавши јеромонаха Дамаскина, разјарена руља је наишла на свештеника Светозара Лотињу, кога су довели до рјечице Моштанице, гдје су га шишали, бријали, тукли боксером, а затим полили нафтом. Лотиња се затим босоног и наг запутио у Хрватску Дубицу, док су му поједини мјештани кријући се помагали. Нападаци су се затим вратили у манастир и уништили све што им је дошло под руку. Сљедећег дана у манастир је, на Преображење, дошло неколико хиљада људи, а када су сазнали шта се догодило звонили су цијели дан, улазили у манастир и палили свијеће, скупљали расуте и поломљене ствари.²¹⁴ За почињена недјела код манастира Моштанице нико није одговарао.

Три године касније, 1956. године, Срби из моштаничке парохије су послали писмо патријарху Викентију у којем су описали стање у парохији. У писму се, између осталог, каже: „У Козари планини постоји манастир Моштаница који је за вријеме турске царевине нама Србима служио као звијезда водиља. Од Преображења 1953. он је затворен, иако је споменик културе. Уочи Преображења 1953. била су ту наша два попа. Осман Зубовић тада секретар Савеза комуниста организовао је групу људи који су хтјели да убију калуђера, али им је он побјегао, па су ухватили тог попа, тукли и шишали га. Овакве дрскости и насиља није било ни за вријеме турске владавине... Народу је било веома жао, а лопови су остали некажњени. Организатор Осман Зубовић није кажњен за ово дјело већ је постављен за предсједника наше општине у Дубици. Поред овог злодјела, он нама Србима брани да слаavimo славе, док његове хоће несметано врше своје вјерске обреде, а ми Срби морамо да носимо дјецу у Хрватску Дубицу да се крсте“.²¹⁵

Било је потребно шест година да манастир Моштаница изнова заживи. На Преображење Господње 1959. године, важан датум у историји манастира, владика бањалучки

²¹⁴ Драган Шућур, *нав. рад*, 349.

²¹⁵ Исто, 350.

Василије Костић је изнова отворио и освештао Моштаницу. За управитеља манастира тада је постављен Авакум Росић.

МОНАСТИР ЗА ВРИЈЕМЕ ИГУМАНА ВАСИЛИЈА КВРГИЋА

Према препоруци бањалучког владике Андреја Фрушића, који је 1961. године замијенио Василија Костића, манастир Моштаница је 1962. године претворен у женски манастир, а за манастирског управитеља постављен је Василије Квргић. Поријеклом из малог мјеста крај Шипова, Василије (Миле) Квргић је још као дјечак, 13. марта 1960. године, дошао у манастир Моштаницу. По доласку на мјесто манастирског управитеља, Квргић је започео марљиво да га уређује. Уз помоћ средстава добијених од Свјетског савјета црква 1972. године уз манастир је озидан пристојан конак, који је сљедеће године усељен. Нешто раније, 1969. године, озидан је дрвени звоник који се налазио испред манастира. Како је уз одговорно вођење манастир почео сам да привређује и да се издржава, 1980. године, углавном од властитих средстава, набављено је 200 кубика камена из каменолома код Псуња, који је послужио за подизање зида око манастира. Градња је трајала од прољећа 1981. до средине 1983. године.

У РЕПУБЛИЦИ СРПСКОЈ

За вријеме Одбрамбено-отаџбинског рата манастир је био мјесто гдје се српски народ окупљао и тражио духовну подршку. Послије пада Западне Славоније у Моштаници је боравио патријарх српски господин Павле, који је 10. маја служио свету литургију и парастос жртвама Јасеновца. Пред великим бројем грађана и угледних званица, међу којима су били предсједник Републике Српске Радован

Караџић, Никола Кољевић, Биљана Плавшић, Брана Црнчевић, принц Томислав Карађорђевић, патријарх Павле је одржао говор у коме је, између осталог, рекао: „Српске су мајке кроз векове училе своју децу и научиле их да је боље изгубити главу него своју огрешити душу. Ако се будемо држали ове свете поруке Господње онда ћемо чисте душе изаћи пред суд Божији и нећемо погнути главу пред нашим прецима. Ово не значи да треба да пустимо да нас злочинци униште већ да се боримо против зла онако како су се преци наши борили за Крст часни и слободу златну, али увек као људи и народ Божији, а као злочинци никад“.²¹⁶ На Преображење Господње исте године, у веома тешким тренуцима, непосредно пред агресију Републике Хрватске на Козарску Дубицу, свечану литургију у манастиру је служио бањалучки епископ Јефрем. Литургији је присуствовао велики број грађана, као и представници цивилних и војних структура у Козарској Дубици. Епископ Јефрем је на самом крају литургије одржао говор у коме је подсетио на Пецијино јунаштво и праведност борбе за слободу, која је дар сваком човјеку дан од Бога.

По завршетку ратних сукоба у Босни и Херцеговини 1999. године, на мјесту гдје се налазио мали озидани звоник постављени су темељи за капелу Светом Василију Острошком, која је завршена и освећена 2002. године. Исте године, углавном од манастирских средстава, реновиран је и дограђен конак. У прољеће 2007. започела је велика обнова манастирског храма, која је завршена 2012. године. Обнова је укључивала санацију темеља и зидова, постављање новог крова од храстове грађе и бакра, те унутрашње уређење. Манастир данас посједује преко 550 дунума земље, што му омогућава да се сам издржава. Под управом игумана Василија Квргића, који је на челу манастира више од пола вијека, Моштаница је изнова заблистала. Стање у којем се манастир данас налази најбоље можемо описати ријечима књижевника Григорија Божовића: „Уопште још одмах се види, уређена кућа и добар њен домаћин“.

²¹⁶ „Информативни лист 11. дубичке бригаде“, мај 1995, 5.

ОБРАЗОВАЊЕ И ШКОЛСТВО

Почеци и развој писмености у Босни и Херцеговини везани су за улогу и потребу цркве, феудалца или владара. Стална потреба цркве за црквеним књигама у већој мјери подстицала је развој писане ријечи. Школа у правом смислу, све до средине XIX вијека, није било.²¹⁷ Стога и не чуди што је центар писмености моштаничког Поткозарја, па и Доњег Поуња, био у манастиру Моштаници.

Добро економско стање крајем XVI и почетком XVII вијека погодновало је развоју писане ријечи. У књизи „Отачник“, написаној 1579. године, стоји запис: „Писа се ова света и божанствена књига, глаголемиј (у смислу лијепо написан – н. преводиоца²¹⁸) отачник, у љето 7087 при храму светог Архистратига Михаила у манастиру званом Моштаница у вријеме игумана Григорија, јеромонаха и његовог братства. Много добродјетељи да донесе овај отачник и житија светих отаца многим слугама, и да их приведе разуму и истини“.²¹⁹ На основу записа не би било претенциозно тврдити да је при манастиру постојало учено братство које је његовало писменост. Потврду за ово налазимо у дјелу монаха Теодора, који је 1607. године у близини манастира преписао „Јеванђеље“. Запис у рукописној књизи која се чувала у манастиру Ковиљу нам каже: „Извољењем Оца, и помоћју Сина и савршењем Светога Духа исписа се ово Свето јеванђеље љета 7115 у храму светог Архистратига Михаила, манастир звани Моштаница, у вријеме игумана Серафиона, јеромонаха. Ја грешни и смјерни Теодор писах ово писаније. Оци свети и браћо, читајте или преписујте, ако шта буде погрешно исправљајте љубави Христове ради, и не куните трудбеника него само благословите. Бјеше мјесто близу манастира гдје се писало ово писаније, и у

²¹⁷ Митар Папић, *Историја српских школа у Босни и Херцеговини*, Сарајево 1978, 9–10.

²¹⁸ Текстове је превео Драгослав Илић.

²¹⁹ Љуба Стојановић, *Стари српски записи и натписи I*, Београд 1902, 228.

њему људи ненавидиви (завидни, пакосни – н. п.) много, а писало га је срце сујетно и очи склоне умору руке грешне, а ум богу не управљен. Оци свети благословите, а не куните, а вас Христос владика да благослови на вијек, амин“.²²⁰

Неколико десетљећа касније јеромонах Гаврило је започео писање „Златоуста“ манастира Моштанице који је оставио јеромонаху Јоаникију да га доврши. „Ова књига писа се љето 7143 (1635. године – н. п.) и купи је по цијени 2 сребра и приложи је у овај манастир Моштаницу смјерни јеромонах Гаврил за опјело и молитве. Иако као монах позван бих, успјех и не доспјех, и не довршено оста моје хтијење оставих духовнику Јоаникију јеромонаху, да је допише и доплати; и опростите Бога ради, амин“.²²¹

Моштанички монаси нису се бавили само преписивачком дјелатношћу, него и чувањем и образовањем манастирске библиотеке. Да је тако откривају нам два податка. Први из 1698. када су монаси набавили једну књигу у којој је стајао запис: „Ову свету и божанствену књигу, четворојеванђеље, откупи Апостол из Моштанице за своју душу, Бог да опрости у љето (1698)“.²²² Девет година касније, јеромонах Петроније Белић из манастира Рмња је купио један молитвеник из моштаничке библиотеке. Нажалост, током вијекова страдања моштаничка библиотека је изгубљена. Тек покоја књига, сачувана у другим манастирима, свједочи о преписивачкој традицији и богатој библиотеци овог поткозарског манастира.

Честе паљевине и страдања током XVIII и XIX вијека узроковале су дисконтинуитет у развоју писмености. Међутим, и поред тога манастир је био једино мјесто гдје се могло научити читати и писати. Тако је и дјечак Љепоје, потоњи ђакон Авакум, непосредно пред устанак 1809. дошао у манастир са истим циљем. За разлику од првих монаха који су били високообразовани за своје вријеме,

²²⁰ Исто, 270.

²²¹ Исто, 329.

²²² Исто, 473.

током времена образовање које су ђаци добијали бивало је све скромније. Забиљежено је да је манастирски ђак Злојутро био скромног образовања. Знао је тек покоју молитву напамет.

Послије аустроугарске окупације стање у моштаничком Поткозарју се знатно поправило. Користећи прилику која му се пружила, архимандрит Кирило Хаџић је 1888. године почео да зида прву школу на овим просторима. Нажалост, после Хаџићевог хапшења, градња је стала. Требало је да прође седамнаест година да би 1905. игуман Петар С. Иванчевић наставио и у јесен исте године завршио градњу школе. Сљедеће године на Спасовдан, 11. маја, у присуству митрополита Евгенија Летице школа је освећена. Први учитељ у новоосвештаној школи био је сам игуман Иванчевић.²²³

Школа је радила до Првог свјетског рата, када је затворена. Упоредо са оснивањем школе игуман Иванчевић је набављао књиге и изнова основао манастирску библиотеку. У два јавна прогласа у листовима „Источник“ и „Босанска вила“ Иванчевић „сваког брата књижевника, родољуба и пријатеља просвјете моли да притече у помоћ библиотеци српског манастира Моштанице на Крајини љутој, пославши коју књигу на дар“.²²⁴ Библиотека је страдала за вријеме Другог свјетског рата.

Средином 1929. године на земљи која је била откупљена од манастира Моштанице изграђена је државна школа, која је радила до Другог свјетског рата. После рата је изграђена нова, која се налазила у центру села. Радила је као подручна школа Основне школе „Фадил Шерић“, касније „Вук Караџић“. Због малог броја ђака угашена је 1996. године. На подручју моштаничког Поткозарја било је још неколико мањих подручних школа основаних у XX вијеку, које су због малог броја ђака или угашене или се налазе пред гашењем.

²²³ „Источник“ 7, 1906, 190.

²²⁴ „Источник“ 23, 1904, 380.

БИОГРАФИЈА ЈЕДНОГ ХЕРОЈА

Крајем 80-их година XX вијека десиле су се знатне промјене на свјетској геополитичкој сцени. Рушењем Берлинског зида и распадом СССР-а нестали су комунистички режими широм источне Европе. Унутрашња напетост у СФР Југославији расла је због изражене економске кризе, спољног дуга, као и све веће националне нетрпељивости. Смотром Збора народне гарде (ЗНГ) 28. маја 1991. на стадиону у Загребу, у Крањчевићевој улици, Фрањо Туђман се одлучио за ратну опцију у рјешавању југословенске кризе.²²⁵

У јуну 1991. ЗНГ заузео је низ општина и мјеста са већинским српским становништвом на територији Српске аутономне области Крајина. Као одговор, ЈНА је, 30. јуна 1991, наредила мобилизацију 5. бањалучког корпуса са циљем да уђе у СР Хрватску и заштити српско цивилно становништво, које се нашло на удару. Међу борцима ЈНА који су тих дана мобилисани налазио се и Милодраг Станојевић.

Милодраг је рођен 7. децембра 1970. године у Бадену (Аустрија), гдје је живио до своје шесте године, када се са породицом преселио у село Котурови под Козаром. Отац Ђуро и мајка Милица поред њега имали су још три ћерке: Мирјану, Марину и Биљану. Иако је већина бораца са дубичког простора била мобилисана у 11. партизанску, касније Дубичку бригаду, Милодраг је био на дужности у 43. приједорској бригади. Поред тога што је био веома млад, због храбрости показане на ратишту унапријеђен је

²²⁵ Mile Bjelajac i Ozren Žunec, *Rat u Hrvatskoj 1991-1995*, 2005, 21; Михајло М. Вучинић, *Грађански рат у Хрватској 1991-1995*, Београд 2005, 5; Маја 1992. говорећи на Јелачићевом тргу поводом годишњице референдума за независност Хрватске, Туђман је рекао да рата не би било да Хрватска то није жељела. Између осталог је рекао и да је рат био једино средство за постизање независности. Интересантно је да хрватска историографија ову Туђманову изјаву узима као његово уобичајно хвалисање.

у потпоручника и дата му је команда над четом. Саборци су га описивали као изузетно скромног и невјероватно храброг, што је и показао неколико пута. Посебно је остао запамћен подвиг када је у селу Ловска, 19. октобра, сам истрчао пред непријатељску колону и том приликом заробио два тенка, једно оклопно возило и командира ЗНГ. Погинуо је 23. новембра 1991. бранећи положаје у селу Корита (код Пакраца).²²⁶ Постоји једна, истина непотврђена, прича да је Милодраг у селу Ловска упознао једну дјевојку, те да се из тог разлога заштитнички поставио према овом селу. Када су припадници ЗНГ заузели село, његова чета се повукла у село Корита. У једном извиђачком подухвату смртно је рањен. Борци којима је био надређен, ожалошћени због губитка вољеног команданта, извршили су јуриш на непријатељске положаје и том приликом су уз обостране губитке уништили јако непријатељско упориште.²²⁷ Једна улица у Козарској Дубици носи његово име.

²²⁶ Bilten banjalučkog korpusa, Banja Luka, decembar 1991, 6.

²²⁷ Рајко Вујатовић, *На вјетрометини*, (рукопис).

ЗАКЉУЧАК

Моштаничко Поткозарје било је насељено у предримском периоду о чему свједоче проналасци бронзаних предмета у селу Војскова. Током римске управе грађени су римски тврди путеви, од којих је један пролазио долиним ријеке Моштанице. На брду код манастира налази се Градина, која је вјероватно служила као караула. Средином VI и почетком VII вијека доселила су се разна словенска племена. Моштаничко Поткозарје је све до XII вијека остало ван чвршће државне творевине, а по свему судећи процес примања хришћанства је знатно окаснио у односу на друге словенске крајеве. У XIII вијеку на овом простору римокатолички редови почели су да дижу своје самостане, а крајем XV вијека доселили су се православни Срби, који су убрзо подигли манастир Моштаницу. Анализом доступне изворне грађе могуће је претпоставити да је манастир настао у посљедња два десетљећа XV вијека. Услјед све чешћих провала турских пљачкашких чета моштаничко Поткозарје је опустјело, а дубичка тврђава је 1538. године пала под турску власт. Након обнове Пећке патријаршије услиједило је интензивније насељавање православног становништва, као и обнова црквених здања. У овом периоду први пут се у писаним изворима помиње манастир Моштаница (1579).

Живот мјештана моштаничког Поткозарја чврсто је испреплетен за историјом манастира Моштанице. Када је страдао манастир страдали су и мјештани и обратно. Учестала страдања у турском периоду (1638, 1685, 1716, 1788, 1809, 1858, 1875) условила су честе сеобе и промјене структуре становништва. Поуздано можемо тврдити да је 1719. године насељен већи број становника, чији потомци

и данас живе на том простору. Знатне миграције биле су и за Дубичког рата (1788–1791), као и за вријеме аустроугарске управе (1878–1918), када су се у Поткозарје доселиле православне и римокатоличке породице из Лике.

У XIX вијеку овај крај је захватило неколико већих буна. Посебно су остале запамћене двије кнешпољске буне (1858. и 1875–1878). Средином 1876. на планини Козари, непосредно поред манастира Моштанице, одиграла се велика битка између устаника и регуларне турске војске, чији трагови су видљиви до данашњих дана. Велика побједа устаника забиљежена је не само у домаћој штампи, него и у далекој Скандинавији.

Аустроугарску управу обиљежило је неријешено аграрно питање, тежак положај српског сељака, као и масовна експлоатација природних богатстава. У овом периоду подигнута је и прва школа у моштаничком Поткозарју 1905. године. Током Првог свјетског рата мјештани су били депортовани у логоре, док су појединци бјежали у зелени кадар или у редове српске армије. Ослобођење 1918. донијело је рјешење аграрног питања и развој малих пољопривредних газдинстава, која су се удруживала у земљорадничке задруге.

Други свјетски рат изазвао је велика страдања у моштаничком Поткозарју. Циљ НДХ био је уништење српског, јеврејског и ромског народа. Велики број мјештана страдао је у офанзиви на Козари 1942. године или у многобројним концентрационим логорима, у којима нису била поштеђена ни дјеца. Највећи број мјештана страдао је у логору Јасеновац и његовом стратишту Доњој Градини.

Комунистичка власт није донијела само нове економско-социјалне односе, него и нови начин размишљања и идеолошког усмјеравања у којем је Српска православна црква оптужена за „хегемонистичке тежње великосрпске буржоазије“. У таквим условима манастир је страдао

уочи Преображења 1953, а обновљен је тек 1959. године, када су се услови знатно поправили. Током Одбрамбено-отаџбинског рата 1992–1995, моштаничко Поткозарје није страдало, али су борци са овог подручја дали велики допринос у стварању Републике Српске. Тешка економска ситуација почетком XXI вијека довела је до стварања јаког исељеничког покрета и до снажне депопулације наведеног простора.

МАРКО ЈАНКОВИЋ

МОШТАНИЦА И МОШТАНИЧКО
ПОТКОЗАРЈЕ КРОЗ ВИЈЕКОВЕ

ФОТОГРАФИЈЕ II

ПРАВОСЛАВНА И РИМОКАТОЛИЧКА ЦРКВА У ДУБИЦИ

МОНАСТИР МОШТАНИЦА

МАНАСТИР МОШТАНИЦА

ДЈЕЦА СА КОЗАРЕ У ЛОГОРУ СТАРА ГРАДИШКА 1942. ГОДИНЕ

**БРАНКО БОСАНАЦ
СА СУПРУГОМ И ДЈЕЦОМ**

ДЈЕЦА СА КОЗАРЕ У ЛОГОРУ СТАРА ГРАДИШКА 1942. ГОДИНЕ

**БОСАНСКА ДУБИЦА, ЈУЛ 1942. ГОДИНЕ,
УСТАШЕ СПРОВОДЕ НАРОД СА КОЗАРЕ**

НАРОД СА КОЗАРЕ 1942. ГОДИНЕ

**ПАТРИЈАРХ ПАВЛЕ У МАНАСТИРУ МОШТАНЦА,
МАЈ 1995. ГОДИНЕ**

**СТАНОЈЕВИЋ Ђ. МИЛОДРАГ
1970-1991.
БАДЕН - ПАКРАЦ**

ПРИЛОЗИ

НАРОДНО ПРЕДАЊЕ О МАНАСТИРУ МОШТАНИЦИ ПРИБИЉЕЖИО ПЕТАР С. ИВАНЧЕВИЋ 1894. ГОДИНЕ.

Пригодом мог боравка у мјесецу августу ове године у знаменитој и чувеној св. обитељи „Моштаници“ један ми је старац, од својих деведесет година из села Војскове између осталогa приповиједао о реченом манастиру ово:

„Да, оно ћеш ти мој свети оче боље знати, јер су ти књиге пред очима, ама видиш ли ти овај наш намастир, ово је мој лијепи господине и духовниче наша ћаба, (сад заплака), а он је што но ријеч свашта преко себе праметну. Преметнуо је и зла и добра.

Елем, шта да ти дуљим, сам је Бог овај намастир очувао – бар ове зидине (сад се стаде кретити), коме нека је слава и хвала, амин и Бог нас помогао.

Видиш мене. Ја бора ми већ побрано и сметнух се, шта да ти даље речем; да, да слушао сам ја од мојих старих (да их бог прости и помилује), да је овај намастир најпрво почет правити, на оној барици, пошавши низ ријеку Моштаницу у Дубици (сјеверно од манастира далеко близу четврт сахата). И они би мој господине обдан темељ метнули и почели зидати, а кад сјутра дан мајстори дођу, имају шта и виђети, све засуто. Они пођу уз ријеку и на овом мјесту видиш, гдје је сад намастир, нађу све лијепо, онако почето, као што су они то почели на оној барици.

Е сад су видјели да је то воља божија да се ту намастир прави, па збиља и направише га, баш на овом мјесту гдје је и сад, а овђе је на истом мјесту спаљен св. Теодор Тирон. И његове су св. мошти (рука) увијек биле у овом намастиру, док ти оно неки калуђери од зулума не побјегну у Кавуре па више Костајнице у селу Комоговина не начину намастир и дадну му име овог намастира Моштанице, а свете мошти пренесу тамо, гдје се и данас налазе, а вјере ми моје не би требало да су св. мошти тамо, јер је то драги Бог овом намастиру, овој светој Немањића задужбини даровао.

КАКО СУ ПАШИНИ КОНАЦИ ДОБИЛИ ИМЕ ПРИБИЉЕЖИО М. КОСТИЋ „БОСАНСКА ВИЛА“ 1889. ГОДИНА

Манастир Моштаница имао је три појаса око себе, а представљало их је мало извучено камење. Један појас био је одма над темељем, други у средини, а трећи изнад прозора. Кад су Турци са ово дочули, учини им се нешто чудновато и мислили су: шта значи црква са три појаса? На пошљетку већ нијесу могли свом гњеву одољети, већ подигну тужбу: да се налази једна црква са три појаса, и која служи на несрећу мусломанству. Ову тужбу поднесу самом турском цару, који изда строг налог, на тадањег пашу босанског, да одма потражи ту цркву и ако је нађе одма да је поруши.

Паша по налогу цареву, а уз пратњу своју крене се пут манастира. Кад дође већ близу, није знао наћи пролаз, како и куда би до манастира стигао, јер као што је напријед речено само с једне стране има чист прилаз манастиру.

Тадањи игуман, пошаље на сусрет паши свог човјека, који би га извео на пут и довео манастиру. Но прије тога договорио се и нареди, да човјек пашу што већма заведе. Човјек је имао толико вјештине да је умио пашу тако

завести, те веле да га је водао два дана око манастира између неких брда, те истом трећи дан дођу манастиру.

Игуман са калуђерима дочека пашу најсвечаније и угости га, на паша чим је стигао до манастира, одмах је тражио да види она три појаса, са чега је он од цара укорен био, но пошто их не нађе, ражљути се што је за бадава оптужен, те нареди да оног најважнијег прљенца, који је тужбу против тога подигао, жива одеру. Слуге учине по наредби и одеру тога поред потока, који се данас зове с тога „Живодер“, а „Пашини конаци“ назове се оно мјесто гдје је паша на брду ноћивао док је манастир нашао.

А како паша није нашао она три појаса. Ево овако – док је онај човјек пашу заводрио, дотле је игуман са људима на брзу руку отесао најгорњи и најдоњи појас, а оставио само средњи, ово се и данас сасвим јасно може видјети. Паша то није ни примјетио, већ видећи да нема ништа, пошто се добро почастео, отиде од куд је и дошао.

„ИСТОЧНИК“ О СВЕЧАНОСТИ КОД МАНАСТИРА МОШТАНИЦЕ

Још блаженопочивши наш незаборављени архимандрит Кирил Аџић почео је 1888. године да прави школу у Моштаници на Крајини љутој, а под чувеном Козаром. Прилике тадашње и страдање архимандрита Кирила спријечише да се аманет Св. Саве, српска школа, догради.

Но лијепа замисао честитог покојника не пропаде, јер ето, послје толико година благодарећи одзиву српског народа нарочито у Босанској Крајини, као и сељанима с обје стране планина: Просаре, Козаре и Пастирева подигнута је јесенас са срећом српска школа, која је ове године на Спасов дан у име Бога и Св. Саве, српског просвјетитеља освећена.

Одбор манастирске цркве пораније је издао позиве на ову свечаност. Његово Високопреосвећенство госп. Ми-

трополит Евгеније радо се одазвао позиву и још 10./23. маја ове године дође у манастир у пратњи јерођаконa Георгија Драгића. У Хрватској Дубици на колодвору дочекали су Његово Високопреосвећенство г. г. Никола Цикота, предсједник црквене дубичке општине Јанко Мисаљевић, затим свештеници Славко Вујасиновић, Мирко Павић, и управитељ манастира Петар Иванчевић са своја два одборника. Код манастира дочекала је Високог госта множина свијета и поздрављала са: „Живио! Добро нам дошао!“ Његово Високопреосвећенство очински се захвалио скупљеном народу, поучио га, како ће се свако у свом животу као Србин и Хришћанин владати, те онда пошао у манастирску цркву гдје га је дочекао јереј Чупић.

Разгледавши цркву и свети олтар отишло је Његово Високопреосвећенство на отпочинак. Сјутра дан на Спасово у 9 сати отпочела је Св. архијерејска служба, на којој је честито пјевачко друштво „Вишњић“ пјевало. На архијерејској св. литурђији благоизволио Високопреосвећенство госп. Митрополит рукоположити монаха Германа Видовића за јерођаконa, а јеромонаха Петра С. Иванчевића произвео је за игумана. Његово Високопреосвећенство држало је у храму лијеп говор о значају српске школе. Иза молитве кренула је литија у школу уз пуцање прангија и звоњење у школску дворану, гдје је обављено освећење. Заједнички ручак приређен је у школи. На ручку је прву здравицу подигао Високопреосвећени госп. Митрополит Евгеније у здравље земље господара Његовог Величанства цара и краља Франц Јосипа I. Другу здравицу Његовом Високопреосвећенству госп. Митрополиту подигао је домаћин игуман Иванчевић; српском народу и блаженој сјени архимандрита Кирила Ацића наздравио је свештеник Славко Вујасиновић. Све здравице су пропраћене сходном пјесмом.

Његово Високопреосвећенство госп. Митрополит остао је у манастиру до неђеље (14. маја), када је рукоположио јерођаконa Германа Видовића за презвитера (јеромонаха);

тог дана поподне кренуло је Његово Високопреосвећенство натраг у своју резиденцију, испраћен силним народом манастирске парохије. И тако је освећење српске школе у манастиру Моштаници прослављено на најсвечанији начин, а успјех је био сјајан како морални тако и материјални.

ГЛАВНИ И НАЈВЕЋИ ЗБОР У МАНАСТИРУ МОШТАНИЦИ, (БЛИЗУ БОС. ДУБИЦЕ)

„ БОСАНСКО-ХЕРЦЕГОВАЧКИ ИСТОЧНИК“ 1896.

Пишу нам, да је и овогодишњи збор на Преображење у манастиру Моштаници јако добро био посјећен; а особито према овогодишњим slabим новчаним и материјалним приликама. Манастир је имао прихода близу 80 фор; смирили парох са Омашког, котара Приједорски г. Симо Павловић, звани Бабић, придарио је једног јунца манастиру; честити Србин Ристо Драгичевић, трговац из Козарца, лани је придарио 10 фор., а ове године 5 фор. у готову и икону „Преображења Господњег“ фино урамљену, у вриједности 15–20 форинта.

Манастиру Моштаници заиста помоћи треба јер је врло запушћен и сиромашан, али ипак све оближње вароши – Дубица, Приједор, Градишка, Козарац, Костајница, Нови, наклоњене су истом манастиру; ама ево муке, уредбе по нашим манастирима, као и економисање, за сад не одговарају духу времена, нити служе манастири оној цијељи, за што су их наши славни претци подигнули!?!

Свим приложницима св. обитељи Моштанице хвала, и Господ им троструко накнадио и благословио их.

КАКО ЈЕ ПОСТАЛО КНЕЖПОЉЕ

(ПО НАРОДНОМ ПРИЧАЊУ ЗАБИЉЕЖИЛА
ОД САВЕ БИЛБИЈЕ ГЕОРГИНА СТОЈАНОВИЋ)
„БОСАНСКА ВИЛА“ БРОЈ 10, 30. МАЈ 1914.

Потегло је то чак од Змијања у вријеме кад је Змијање имало своју праву. Био тако на Змијању као главар некакав кнез Вук, крупан човјек, поносан, виђен и чувен. Њему су долазили чак и паше и везири. Један пут доби он поруку и поздравље од паше из Травника, да ће у суботу, која прва дође, стићи на Змијање са тридесет другова; него, вели да му спреми вечеру и изабере тридесет најбољих дјевојака, а њему, паши, Анђелију, Вукову јединицу. Кад Вук видје, шта му паша поручује, скамени се од чуда и заплака се као дијете, не знајући, како ће дочекати пашу. Видје то Анђелија, па обрлати оца, да јој каже какви су то гласови, што га растужише. Онда јој отац, напослије каза, шта му паша поручује.

А Анђа не казујући никоме ништа, одмах посла абер свом побратиму, Мијату харамбаши, у планину Просару, да дође у прву суботу са 30 голобрадих хајдука кнежевој кући на Змијање. Не би задуго, стиже Анђи абер од Мијата да нема младих хајдука, али ће доћи са дружином хајдука Саве из Посавља. Тако и би. Кад у суботу паде први мрак, почеше хајдуци промицати кнежевој кући. Тамо су се пекли јањци и спремале остале ђаконије за пашу и његову дружину. У то стигоше и Турци. Здравеше се са кнезом понајљепше, посједаше, па и вечераше. Кад би вријеме путовања, кнез изведе Анђу и за њом тридесет другарица, али то све бијаху преобучени хајдуци са Мијат харамбашом. Паша се лијепо здрави са кнезом, поведе Анђу и другарице јој и пођу с дружином пјевајући и мећући из пушака.

Не би задуго, чу се џевердар Мијат харамбаше, а за њим загрокташе и други – хори се Змијање. Узбуну се све, не

знајући шта је. Док неко завика: Изгибоше Турци, побише их хајдуци. Слеже се читаво Змијање око кнеза и он им каза шта је било. Препадаше се Змијањци, да ће због пашине погибије ударити на њих аскер, да свети пашу и његову дружину, па сколише кнеза да бјеже, јер на њему неће остати глава, ако аскер дође, а овако ће бити мање крви. Стари кнез Вук сад виђе шта је и како је, стиша срце и пође. Пређе планину Козару, виђе пусто поље и ту стаде. Начини стање и уреди све, па је лијепо живио. Мало по мало, па и други, бјежећи од зулума, пређоше кнезу и населише то његово поље, које сви прозваше кнежево поље, Кнеж-поље.

ПРОТА СЛАВКО ВУЈАСИНОВИЋ О ПЕЦИЈИНОМ ПРЕЗИМЕНУ,

„ВРБАСКЕ НОВИНЕ“, 11. МАЈ 1934.

У „Врбаским новинама“ од 4. маја 1934, Петар И. Гаковић сасвим умјесно замијера што су се нека „велеучена господа“ повела за једном, по његовом мњењу, случајном штампарском грешком некада највеће српске књижаре Браће М. Прповића, која је издавајући Красићеву историју босанско-херцеговачке буне штампала: Петровић, а треба Поповић.

Тако је и улица Пецијина требала да добије име: Улица Пеције Петра Поповића, а не Петровића. Желећи ову исправку г. Гаковића поткријепити, навешћемо оно што је још 1892. године у „Јавору“ писао о Пецијиним презимени покојни игуман Петар С. Иванчевић.

„Петар Пеција Поповић, родио се у селу Бушевићу, код Босанске Крупе од оца Петра и матере Илинке у породици Петровића, која бијаше једна од првих у селу“.

И покојни Иванчевић се овдје мало помео или прева-

рио када је написао из породице Петровић, јер одмах на крају свог описа додаје и ово:

„Он се у пошљедње вријеме називао Петровић, особито док је био у Србији и то због оца Петра прозвао се Петровић, а иначе право му је презиме Поповић. Пеција је имао два брата, а и сада 1892. му је жива једна сестра у околину Дарувара у Славонији гдје се и Пецијина фамилија одселила“.

Овај опис покојног Иванчевића био би одиста вјероватан да се је Пеција презивао Петровић по оцу Петру и да се тако, не грешком штампарије или можда покојног Владимира Красића, спомиње и код неке „велеучене господе“ од које је то презиме прешло и на једну бањалучку улицу, али би требало утврдити да ли је оцу Пецијином било одиста име Петар. Ако је тако име оцу Пецијином, онда је тумачење пок. Иванчевића исправно и тачно.

Али један од потомака Пецијине браће који данас живи у Суботској код Липика и зове се: Петар Пеција Поповић, син Николин, односно и наводно синовац војводе Пеције, који је био лично присутан откривању Пецијиног споменика код манастира Моштанице лањске 1933. године тврди да је војвода Петар (Пеција) Поповић био син Јованов – од друге му жене Ружице рођене Микић из Кршеља, а Јованов брат Петар да није имао дјеце?! Тврди да је војвода Пеција имао шест браће и двије сестре: Николу, Раду и Пају, Јоку и Стоју. Никола је 1858. одселио у Славонију и тамо је његово потомство. Ни пок. Иванчевићу не може се порећи да није био добро информиран када је писао о војводи Пецији, а нарочито је добијао податке од пок. М. Вукмировића из Босанског Новог, који је био и савременик и лични познаник војводе Пеције.

Зато ћемо цитирати и неколико стихова из оригиналне пјесме Вукмировића, којом велича хајдука Пецију и у којој га изрично презива Поповић, а не Петровић.

„Боже мили на свему ти хвала
у хиљаду и осмој стотини
и педесет и трећој години
Подиже се Поповић Пеција
Подиже се и оде у хајдуке“.

Без сумње да је пок. Вукмировић, као писмен човјек, знао како се Пеција право презивао и да о томе не може бити ни сумње, али би од интереса било сазнати и утврдити да ли је Пецијин отац био Јован или Петар, односно да се у Бушевићу провјери горе цитирано тврђење овог синовца његовог из Суботског.

Бањалучка општина би требала да своју улицу назове улицом војводе Петра Пеције Поповића.

ПОГИБИЈА СРПСКА ПОД ДУБИЦОМ

Кад је била под Дубицом војска,
У тој војсци Иво Кнежевићу:
У суботу сакупио војску,
У недјељу рано подранио,
Нит'с'умио, ни Богу молио,
Нит' је право данак освануо,
Ни у цркви звоно зазвоњело,
Кнежевић је рано подранио,
Подранио и кафу попио.
С њим је пио Микашиновићу,
И пио је Шимић капетане,
И пио је Медвед капетане,
И Бисажија од Петриње Павле,
Онда вели Кнежевићу Иво:
"Официри, драга браћо моја,
"Да идемо сложно и једино,
"Да на Турке данас ударимо,
"И да нашу срећу опробамо."

Онда вели Микашиновићу:

“Господине, Кнежевићу драги,

“Да на Турке данас не идемо,

“Грехота је у нећељу младу.”

Помами се Кнежевићу Иво,

Командира, ево компаније,

Бачину Уну пребродише,

Код Дубице табор поставише.

Кад високо искочило сунце,

Турци огањ жесток просипаше.

А кад било на пол дана сунце,

Неста Турком праха и олова,

Не имали с’ одбранити чиме,

Бранили се дрвљем и камењем.

А кад било попасно доба,

Виче Туре с брда високога:

“А не бој се, паша господине,

“Ето теби добра помоћ иде.”

Препаде се Кнежевићу Иво,

Те он своју војску сакупио,

На Црквини Уну пребродило.

Колико су потрошили војске -
Триста и појаче нешто,
И погибе Микашиновићу,
Па погибе Шимић капетане,
И погибе Медвед капетане,
Од Петриње Бисажија Павле,
Надација ране задобио.
Још је Медвед у животу био,
И солдатом тио говорио:
“О солдати, драга браћо моја,
“Пренес’те ме преко Уне хладне;
“Имам нешто и сребра и злата,
“Боље вам је у вину попити,
“Нег’ да отме вјера некршћена.”
Солдати су срца милостива,
Преко Уне њега пренесоше.
Сватко свога жали на крајини:
Неког жали родитељ и мајка,
А некога братац и сестрица,
А некога из села комшија,
А некога и вијерна љуба,

Компанија Микашиновића,
Стара мајка Шимић-капетана,
А сестрица Бисажију Павла,
А Медведа триста работаша
А који су код Петриње били,
И на води ћуприју делали.
Вели мајка Шимић-капетана:
“Чедо моје, Шимић-капетане,
“Што ће твоја старана мајка
“А без тебе сина јединога?!”
Вели сестра Бисажије Павла:
“Брате драги, Бисажија Павле,
“Шта ће твоја сестра јединица
“А без тебе брата јединога?!”
Веле онда Ђурачки солдати:
“Господине Микашиновићу,
“Блажена ти срећа капетане,
“Где ти оста компанија пуста.”
Веле онда триста работаша:
“Господине, Медвед-капетане,
“Што те прије и нестало није!”

ПОТКОЗАРСКО-КНЕЖОПОЉСКА НОШЊА

(MIROSLAV V. DRAŠKIĆ, NARODNE NOŠNJE
SJEVEROZAPADNE BOSNE I, BANJA LUKA 1962, 55-63)

СТАРА ЖЕНСКА НОШЊА

Ова ношња се и за девојке и за жене састојала из кошуља, зубуна, прегаче предње и задње, беле и црне хаљине, тканице, феса, бошче, чарапа, приглавака, натикача, опанка „путроваца“ и предпостављам, „гендара“ као украса...

Кошуља се у старој ношњи „за Турске“ израђивала од конопље. Кројена је од четири стана тј. била је без клинова са стране. Верујем да се ту ипак, ради, о клиновима који су били веома широки јер је за њих остављена скоро природна ширина „беза“ изатканог на „стану“. То би могао бити панонски утицај. По усменим подацима, кошуља је имала широко отворене рукаве који су били везени. Веза је имала и на прсима и скутима. Била је дугачка до глежања.

Зубун се облачио преко кошуље и није био онако кратак као у тимарско-санској ношњи већ нешто дужи али доста узак. По једном примерку који поседује бањалучки музеј, а који потиче из околине Бос. Костајнице, види се да зубуни у овој ношњи нису били толико кратки као што је то мислио М. Карановић када је рекао да се зубуни ближе Сави сасвим скраћују. Прављен је од црног ваљаног сукна, а украшаван са „ризом“ — чохом по којој је био извезен ланчани вез. Није имао клинова са стране због чега је тесан. То је карактеристика и неких других ношњи у северозападној Босни: тимарско-санске, лијевчанске, прњаворске.

Прегаче су се, такође, по усменим подацима, носиле и напред и позади. Пошто су се предње прегаче у новој но-

шњи изобичајиле не би се за њих данас могао дати темељнији опис. Прегаче које су ношене позади, продужиле су свој век и као да су баш у новијој ношњи доживеле пуни развој. На основу неколико примерака који поседује бањалучки музеј сазнајемо да су оне биле веома великих димензија и да су позади имале дупле потките.

„Аљина“ је била зимски одевни елеменат и за девојке и за удате жене. Разлика је била само у боји: девојке су носиле беле, а жене враћене — црне. Биле су дугачке до глежања, имале су рукаве и нису се закопчавале. Прегаче су се зими носиле преко хаљине. На који начин се носио зубун, преко или испод хаљине, нисам могао сазнати. Обзиром да његов уски крој мало је вероватно да је ношен преко хаљине. Тканице су биле уске као и у новој ношњи, обично окићене са два реда цванцика.

Девојке су у старој ношњи носиле плитке тамноцрвене фесиће који су се називали „плитким капама“. Косу су плеле у две плетенице које су од затиљка уплитале у једну и спуштале је низ леђа.

Жене су носиле бошчу од домаћег конопљиног или ланеног платна са црвеним мавезом од куповног беза. Данас се не може сазнати њихова величина као ни облик и распоред украсних орнамената.

Само из усменог казивања познато нам је да су чарапе биле плетене од домаће вуне, дуге до колена, са узицом за завезивање око ноге — значи динарских особина.

Приглавци су били плетени са петом, а на њих су се као трећи динарски слој облачили „натикачи“ без пета који су покривали само прсте.

СТАРА МУШКА НОШЊА

За „време Турске“ стара мушка ношња, такође, се израђивала искључиво од материјала домаће производње: платно, вуна, кожа итд. „Рубине“ су биле од конопљаног сасвим грубог платна. Биле су дуге тек нешто изнад колена, имале су широке отворене рукаве, узан колир и биле везене по прсима. Ношене су преко гаћа. Гаће су и у овој старој ношњи имале веома широке ногавице. Рађене су од два „беза“ (јединица мерења) због чега су морале бити широке. То је несумњив доказ раног продирања или сталног контакта ове варијанте са типом панонских ношњи. Гаће су имале мали тур који се називао (па и данас назива) „окружница“. То је четвртасти комад платна који се уметао дијагонално међу ногавице при чему је једно перо долазило напред, а друго позади. Поруб на гаћама кроз који је пролазила узица за везивање називала се (као и данас) „увијењача“.

Мушкарци су зими и лети преко рубине носили „вермен“ израђен од плаве чохе, кратак до паса, узак, без рукава. Као украс имао је свуд по рубовима црне гајтане. Израђивале су га терзије у Бос. Дубици или Бос. Костајници. Поред поменутих хаљетака саставни делови старе летње мушке ношње су: појас, чарапе, фес и капа. Појас је био широк око 15 цм, откан од домаће вуне обојене у црвено. Био је, како сам обавештен, веома дугачак. Због своје ширине за њега су обично задеване многе мушке свакодневне потребе: лула, кресиво, чакмак итд. Чарапе су биле плетене од црне вуне, биле су дуге до колена и разрезане са стране. На глави се носио чохани фес тамно црвене боје или „капа“ од домаћег ваљаног сукна која се рано изобичајила. Зимски одевни елементи били су: чакшире, хаљина и кожух. Чакшире су прављене или од домаћег сукна или куповне плаве чохе. Чохане чакшире, које су биле у широј употреби, имале су велики тур — утицај оријенталне културе. За великих времена увлачиле су се у чарапе које око листова биле обавијене домаћим узицама.

Преко фермена се обично облачио кожух домаће израде, а преко њега домаћа „аљина“ од црног сукна, са рукавима, дугачка до испод колена, без џепова и закопчавања. Низ прса и по ивицама имала је као украс „вежњу“ — вез који је рађен пре него се хаљина бојила — „вранила“ у сме-си јасенове коре и ковачке троске.

У свакој прилици на путу мушкарци су преко рамена носили изаткану торбу домаће производње.

НОВА ЖЕНСКА НОШЊА

До промене у овој ношњи долази политичким променама у Босни 1878. године. Од тада се нагло губе динарске одлике (зубун, хаљина, опанци — путравци, предња прегача) и почиње сасвим да доминирају панонски и оријентални елементи било у кроју било у извесним појединостима.

Интересантна је појава (у нашој етнологији већ запажена) да поједини елементи ношње оријенталног, углавном градског порекла почињу продирати у села ове територије у време њиховог ослобођења од турске власти и продора западне културе. Реч је о масовној појави тих елемената у новој ношњи после аустроугарске окупације, јер је оријенталних утицаја, природно, било и за време турске политичке власти.

У новој женској ношњи — која се носила све до Првог светског рата, осим измене у кроју основних елемената под утицајем панонских ношњи — јављају се нови елементи: јелек, вертун и блуза која је савремени градски утицај. Тако се нова ношња састојала из: рубине (кошуље), задње прегаче, вертуна, јелека, мараме за главу, бошче, капутића, чарапа, приглавака, натикача, „дубичких“ опанака и гердана.

Кошуља се у неким детаљима битно мења. Израђује се од памука. Око врата постаје „розана“ што умногоме

подсећа на кошуље из хрватске Посавине и Славоније, јер се „розањем“ добија утисак да рукави нису сашивени на раменима, како уствари јесу, већ да директно полазе од вратног изреза као у панонских кошуља. Ово розање је изведено пошто се колир скоро потпуно губи испод самог отвора за врат који се на леђима закопчава. Тај део „стана“ на прсима и леђима даје утисак ранглана. Кошуља, даље, није исцела састављена иако целовито делује, већ из неколико посебних делова. Важно је нагласити да су ове кошуље — које сам назвао новијим, мада по временском периоду ношења то заиста нису — сечене у струку па ту настављене, да на леђима добијају мањи отвор, да се ту једним дугметом пресвученим платном закопчавају и да на прсима добијају преклоп извезен геометријским орнаментима и отпочен порубима. Тај преклоп затвара познату отвореност кошуље динарског (планинског) подручја.

Ове кошуље су дугачке скоро до глежања, а по самој доњој ивици украшене су домаћом памучном чипком — „белим везом“. Рукави су кратки, уски, „розани“ и закопчавају се једним кончаним дугметом.

Задње прегаче остају и даље у употреби само се бито мењају у димензијама. Постају веома мале. Густе црне потките које су својим дуплим распоредом сасвим покривале ткани део старе прегаче сада се видно редуцирају и откривају ћилимске орнаменте.

По доласку Шваба (тако се народ оријентише у времену и историјским догађајима) почињу се ности место предњих прегача вертуни од куповне басме — цица или свиле. Од тада све до данас вертун остаје обавезни елемент ове ношње. Важна појединост на овим вертунима је да су они доста уски и дугачки колико и кошуља. Старије жене носиле су, као и данас, искључиво црне вертуне.

Место старих зубуна девојке („цуре“), младе и уда-те жене почињу носити „јелеке“ који су се израђивали

од разних материјала: домаћег сукна или куповне чохе и свиле. Јелеци су били веома кратки, нису се закопчавали и нису имали рукаве. Били су обично опточени куповним керицама. Најчешће су били цели постављени домаћим памучним платном. Нисам у могућности да тачно утврдим почетак ношења јелека. По свим подацима са терена почињу се носити по окупацији Босне. Но, вероватно су се и раније, за време Турске, носили.

Тканице су остале уске. Место цванцика на њима се као једини украс јављају две разнобојне ките од куповне вунице. Оне висе на увијеним струкама од вуне које су пришивене за један крај тканице. Опасивањем тканице струке са китама обично падају низ леви бок.

Ношња на глави је као и обично диференцирала девојке од удатих жена. У овој новој женској ношњи цуре су носиле куповне „басмене“ шарене мараме (носе се и данас) које су, савијајући их на перо подвезивале под вратом. Жене су одмах по удаји носиле карактеристично велике бошче које су узицама везивале под вратом тако да им крајеви падају низ леђа и рамена. Истоветне су као у тимарско-санској ношњи. Имају широке чипке и широки црвени мавез. Од куповног су материјала.

Девојке и младе носиле су као украс „гендар“ од цванцика. Био је дуг до појаса. Новац се у редовима пришива на платнену подлогу. То је типичан динарски елеменат у овој ношњи.

Интересантна је појава да су се у новој ношњи и даље задржале чарапе, приглавци и натикачи. Вероватно је потреба козарског становништва и даље налагала ношење ових динарских одевних елемената.

Опанци се, међутим, битно мењају. То су сада куповни, тзв. „дубички“ опанци које су правили мајстори опанчари у Бос. Дубици и Бос. Градишки али су се обично куповали на дубичкој пијаци. Израђивани су од говеђе коже са ка-

ишом и шналом за закопчавање на спољној страни. Каиш обавија читав опанак, заправо тзв. „капицу“ и „петицу“ из којих је опанак састављен, а провучен је кроз прорезе на кожи. На горњем делу опанка — лицу, кожа је била црна, док је ђон био природно жут. Чини ми се да су и опанци подпали под утицај панонских ношњи.

Зими су девојке и жене носиле „капутиће“ грађанског кроја који су прављени од домаћег црног ваљаног сукна.

Пред Први светски рат и иза њега, у женској ношњи овога краја долази до даљих промена. Појављују се елементи који су очигледан утицај града. То су „блузе“ од басме (куповног платна, цица), дуге до појаса, са дугим уским рукавима. Оне су избациле из употребе јелеке и гердане. И данас су „блузе“ карактеристични одевни елементи женске ношње овога краја. Испод блузе девојке су почеле носити плетене „свитере“ без рукава. Преко кошуље носили су се „шосови“ (сукње које се и данас виђају) од белог памучног платна. На ногама се тридесетих година почињу носити „батини“ гумени опанци.

НОВА МУШКА НОШЊА

Промена мушке ношње после аустроугарске окупације није била тако нагла, што значи да су се и даље употребљавали многи одевни елементи из старе ношње. Са некима се и данас спорадично срећемо нарочито у летњој ношњи (рубине и гаће).

Кошуља се већ крајем XIX века израђује од куповног памучног платна, а и у кроју трпи измене: рукави постају уски — „розани“, прса добијају „преклоп“ који потпуно затвара отвор испод врата и који се закопчава куповним дугмићима. Преклоп по средини обавезно има „бели вез“, мада се често украшавао и разнобојном вуницом. Кошуља је и даље ношена преко гаћа. Гаће се обзиром на материјал

и украсе још више приближавају панонским (у старој ношњи биле су широке). Појас више није широк и црвен. Сада је црн, ужи са усправним уским разнобојним пругама дуг је око 1,5 м. У употреби се током прве деценије XX века задржао и „вермен“. Мушкарци носе шешире од филца и сламе жуте или црне боје, мада се и фес задржао у употреби све до почетка XX века. Опанци „путравци“ су замењени поменутиим „дубичким“ опанцима који су за разлику од женских опанака исте производње имали по средини језик. Зимски одевни хаљеци у новој мушкој ношњи били су под утицајем градске западне културе. Чакшире су замењене куповним сомотским „лачама“, а место „аљине“ од домаћег сукна почели су се одмах после окупације носити шивани или конфекцијски капути.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

ПЕРИОДИКА:

- Босанска вила (број 10, 1889; 18, 1895; 10, 1914).
- Босанско-херцеговачки источник, од 1898. Источник (број 7–8, 1893; 7–8, 1896; 13, 1899; 23, 1904; 7, 1906; 1–2, 1907).
- Врбаске новине (31. мај 1933; 22. август 1933; 11. мај 1934).
- Информативни лист 11. дубичке бригаде (број 10, 1995)
- Застава (17. септембар 1875; 4, 6, 9. и 13. јун 1876).
- Развитак (број 1, 1936).
- Српска зора (број 3, 1876).
- Србске новине, од 1869. Српске новине (1, 5, 8, 17. и 29. јул 1858; 7. август 1875; 16. јун 1876).
- Laibacher zeitung (24. јун 1876).
- Wermlands läns tidning (1. јул 1876).

ОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ:

- Божовић, Григорије: *По Босни и Крајини: путопис и репортаже*, Бања Лука 2000.
- Вујасиновић, Славко: *Срби као птице – мемоари*, Козарска Дубица 1994.
- Гавриловић, Славко: *Грађа за историју војне границе у XVIII веку I (Банска крајина 1690–1783)*, Београд 1989.
- Гиљфердинг, Александар: *Путовање по Босни, Херцеговини и Старој Србији*, Сарајево 1972.
- Група аутора: *Византијски извори за историју народа Југославије-Том I-II*, Београд 1955.

- Група аутора: *Kanuni i kanun-name za bosanski, hercegovački, zbornički, kliški, crnogorski i skadarski sandžak*, Sarajevo 1957.
- Данило Други, *Животи краљева и архиепископа српских Службе*, Београд 1988, (приредили Гордон Мак Данијел и Дамњан Петровић).
- Ђорђевић, Тихомир: *Архивска грађа за насеља у Србију за време прве владе кнеза Милоша (1815-1839)*, Београд 1926.
- Ђурђев, Branislav i Vasić, Milan: *Jugoslovenske zemlje pod turskom vlašću (do kraja XVIII stoljeća)*, Zagreb 1962.
- Ивић, Алекса: *Списи бечких архива о Првом српском устанку—година 1807*, Београд 1938.
- Јагић, Vatroslav: *Archiv fur Savische philologie*, Berlin 1909.
- Кеџмановић, Илија: *Прандједовске муке под Турцима*, Козарска Дубица 1994.
- Крећевљакović, Hamdija i Kapidžić, Hamdija: *Vojno-geografski opis Bosne pred dubički rat-od 1785. godine*, Sarajevo 1957.
- Лopaшић, Radoslav: *Spomenici hrvatske Krajine I*, Zagreb 1884.
- Месић, Matija: *Грађа мојих разправа у Раду: листине и изправе*, Starine 5, Zagreb 1873.
- Милетић, Antun: *Koncentracioni logor Jasenovac-dokumenti knjiga I*, 1986.
- Мркоњић, Петар (Петар А. Карађорђевић): *Дневни записи једног усташе о Босанско-херцеговачком устанку 1875-1876. године*, Београд 1983.
- *Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine*, priredio Adem Handžić, Sarajevo 2000.
- Petranović, Branko i Zečević, Momčilo, *Jugoslavija 1918–1988. (tematska zbirka dokumenata)*, Београд 1988.
- *Први Шематизам православне српске митрополије Бањалучко-Бихаћке за 1901. годину*, Бања Лука 1903.
- Rački, Franjo: *Popis župa zagrebačke biskupije 1334 i 1501 godine*, Starine JAZU Zagreb 1872.
- Smičiklas, Tadija: *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae, I–XVIII*, Zagreb 1904–1978.

- Стојановић, Љуба: *Стари српски записи и натписи I*, Београд 1902.
- Fermendžin, P. Eusebius: *Acta Bosnae*, Zagreb 1892.
- *Шематизам православне митрополије и архидијецезе Дабро-босанске за 1883. годину*, Сарајево 1883.
- Škapur, Hasan i Aličić S. Ahmed: *Turski dokumenti o ustanku u Potkozarju*, Sarajevo 1988.

КЊИГЕ, ЧЛАНЦИ И РАСПРАВЕ:

- Алексић, Драгослав: *Кнежополе и Кнежопољци у прошлости и садашњости*, Босанска Дубица 1931.
- Андрејевић, Андреј: *Манастир Моштаница под Козаром*, Старинач, Београд 1965.
- Bjelajac, Mile i Žunec, Ozren: *Rat u Hrvatskoj 1991–1995*, 2005.
- Bojanovski, Ivo: *Bosna i Hercegovina u antičko doba*, Sarajevo 1988.
- Бронза, Боро: *Политика Аустрије према хришћанима сјеверозападне Босне крајем XVIII вијека*, Зборник за историју Босне и Херцеговине 6, Београд 2009.
- Васић, Милан: *Етничка кретања у Босанској крајини у XVI вијеку*, Исламизација на Балканском полуострву, Источно Сарајево 2005.
- Вујасиновић, Славко: *Манастир Моштаница*, Козарска Дубица 1993.
- Вујатовић, Рајко: *На вјетрометини (рукопис)*.
- Вучинић М. Михајло: *Грађански рат у Хрватској 1991–1995*, Београд 2005.
- Грбић, Манојло: *Карловачко Владаичанство I-III*, Карловац 1891.
- Група аутора: *Буне и устанци у Босни и Херцеговини у XIX веку*, Војноисториски институт ЈНА, Београд 1952.
- Група аутора: *Двор на Уни (Од пријеславонског доба до наших дана)*, Двор на Уни 1991.
- Група аутора: *Историја српског народа IV-1*, Београд 1986.
- Група аутора: *Козара у народноослободилачком рату-*

записи и сјећања-књига VI, Београд 1978.

- Грчић, Мирко: *Миграције и порекло становништва Јадра (западна Србија)*, Гласник српског етнографског друштва 84, Београд 2004.
- Дабић С. Војин: *Банска Крајина (1688-1751)*, Београд-Загреб 1984.
- Dobronić, Lelja: *Posjedi i sjedišta Templara, Ivanovaca i Sepulkralaca u Hrvatskoj*, Zagreb 1984.
- Dobronić, Lelja: *Templari i Ivanovci u Hrvatskoj*, Zagreb 2002.
- Драгојловић, Драгољуб: *Срби шизматици у Далмацији и Хрватској у XIV и XV века*, Catena Mundi I, Београд 1992.
- Дучић, Нићифор: *Јепископије Зетска и Дабарска*, Гласник Србског ученог друштва 57, 1884.
- Екмећић, Milorad: *Ustanak u Bosni 1875-1878*, Sarajevo 1973.
- Živković, Tibor: *O počecima Bosne u ranom srednjem vijeku*, Godišnjak 39, Sarajevo 2010.
- Ивић, Алекса: *Миграције*, Суботица 1926.
- Ivić, Aleksa: *Fragmenti iz istorije bosanskog ustanka 1875. i 1876. godine*, Banja Luka 2006.
- Исаиловић, Невен и Јаковљевић, Александар: *Шах Мелек (Прилог историји турских упада у Босну 1414. и 1415. године)*, Споменица академика Симе Ћирковића, Београд 2011.
- Јиречек, Константин: *Историја Срба*, Београд 2006.
- Југовић, Вошко: *Мој пут кроз Јасеновац*, Banja Luka 2012.
- Карановић, Милан: *Свети Сава у фолклору Босанске Крајине*, Развитак 1, 1936.
- Кашић, Душан: *Срби и православље у Славонији и сјеверној Хрватској*, Загреб 1967.
- Klaić, Nada: *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, Zagreb 1975.
- Kukuljević Sakcinski, Ivan: *Priorat Vranski sa vitezi templari i hospitalci sv. Ivana u Hrvatskoj*, JAZU 81–82, Zagreb 1886.
- Латиновић, Горан: *Територијална организација Српске православне цркве у Босанској Крајини (1900-2010)*, Зборник за историју Босне и Херцеговине 7, Београд 2012.

- Lopašić, Radoslav: *Karlovac*, Zagreb 1879.
- Mažuran, Ive: *Povijest Hrvatske od 15. stoljeća do 18. stoljeća*. (PDF).
- Mesić, Matija: *Pleme Berislavića*, Rad JAZU 8, Zagreb 1869.
- Микић, Ђорђе: *Бања Лука на Крајини хвала*, Бања Лука 1995.
- Милеуснић, Слободан: *Српски манастири од Хиландара до Либертвила*, Београд 2004.
- Мишлицки, Тања: *Кијевци-насеље код Градишке са археолошким налазиштем Манастириштем*, Демографија 7, Београд 2010.
- Мргич-Радојчић, Јелена: *Доњи Краји-крајина средњовековне Босне*, Београд 2002.
- Мргич, Јелена: *Северна Босна 13-16 век*, Београд 2008.
- Michele Frucht Levy, *The last Bullet for the last Serb: The Ustaša Genocide against Serbs: 1941–1945*, Edited by David M. Crow in Crimes of State Past and Present, London 2010.
- Новаковић, Реља: *Гдје се налазила Србија од VII до XII вијека*, Београд 1981.
- Павловић, Леонтије: *Култови лица код Срба и Македонаца*, Смедерево 1965.
- Павловић, Љубомир: *Антропогеографија Ваљевске Тамнаве*, Београд 1912.
- Папић, Митар: *Историја српских школа у Босни и Херцеговини*, Сарајево 1978.
- Раšалић, Esad: *Antička naselja i komunikacije u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 1960.
- Pelidija, Enes: *Bosanski ejalet od karlovačkog do požarevačkog mira 1699-1718*, Sarajevo 1989.
- Протић Д. М: (приређивач), *Књига о ђакону Авакуму: од монаха манастира Моштаница до свеца Српске православне цркве*, Козарска Дубица 1997.
- Пузовић, Предраг: *Прилози за историју Српске православне цркве*, Ниш 1997.
- Пурковић, Миодраг: *Авињонске папе и српске земље*, Горњи Милановац 2002.
- Радека, Милан: *Горња крајина или Карловачко влади-*

- чанство, Загреб 1975.
- Samardžija D. Dušan: *Bosanskodubičko područje u NOR-u 1941-1945*, Bosanska Dubica 1984.
 - Скарић, Владислав: *Поријекло православног народа у сјеверозападној Босни*, Гласник земаљског музеја 30, Сарајево 1919.
 - Слијепчевић, Ђоко: *Историја српске православне цркве I*, Београд 2002.
 - Спаравало, Јоко: *Аграрни односи у Босни и Херцеговини у периоду турске и аустроугарске окупације и њихово разрјешење аграрном реформом од 1919. до 1931. године*, Зброник радова Економског факултета 5, Сарајево 2010.
 - Стојанчевић, Владимир: *Из српске националне прошлости*, Београд 1998.
 - Schwandtner, Joannis Georgii: *Scriptores rerum Hungaricarum*, Већ 1746.
 - Теиновић, Братислав: *Српски устанак у Босни 1875-1878*, Бања Лука 2006.
 - Теиновић, Братислав: *Наоружање устаника у Босни 1875-1878. године*, Весник 36, Београд 2009.
 - Ткалчић, Иван: *Pavliniski samostan u Dubici*, Vjesnik hrvatskog arheološkog društva 1, Zagreb 1895.
 - Ткалчић, Иван: *Prieporod biskupije zagrebačke u XIII vieku*, Rad JAZU 41, Zagreb 1877.
 - Тодоровић Билић, Маријана: *Аустроугарска колонизација у Босни и Херцеговини*, Гласник Удружења архивских радника Републике Српске, Бања Лука 2011.
 - Ђоровић, Владимир: *Црна књига*, дигитални издање-Пројекат Растко.
 - Ćurguz, Dragutin i Vignjević, Milorad: *Kozarski odred*, Prijedor 1982.
 - Hadžialagić, Husref: *Bosanska Dubica kroz vijekove*, Rijeka 2005.
 - Храбак, Богумил: *Босна и Херцеговина у доба Првог српског устанка*, Бања Лука 2004.
 - Hunyadi, Zsolt i Laszlovszky, József: *The Crusades and the*

military orders (expanding the frontiers of medieval latin christianity), Budapest 2001.

- Чубриловић, Васа: *Босански фрајкори у аустријско-турском рату 1788-1791. године*, Братство 1933.
- Шево, Љиљана: *Манастири и цркве брвнаре бањолучке епархије*, Бања Лука 1996.
- Шево, Љиљана: *Православне цркве и манастири у Босни и Херцеговини до 1878. године*, Бања Лука 2002.
- Šerić, Našim: *Katoličke crkve i samostani u Dubici i njezinoj okolini u srednjem vijeku*, Croatia sacra 22–23, Zagreb 1944.
- Škiljan, Filip: *Kulturno historijski spomenici Banije*, Zagreb 2008.
- Šljivo, Galib: *Prvi pokušaj bosanskih krajišnika da vrate Cetingrad u sastav bosanskog ejaleta (26. april 1809-14 maj 1810)*, Prilozi 31, Sarajevo 2002.
- Šljivo, Galib: *Bosna i Hercegovina 1827-1849*, Tešanj 2006.
- Šljivo, Galib: *Bosna i Hercegovina u XIX stoljeću-u spisima stranih izvještača*, Tešanj 2008.
- Štefanec, Nataša: *Kartografske obavijesti o gradovima na širem prostoru Triplex Confiniuma (1550. – 1700.)*, Radovi 32–33, Zagreb 1999–2000.
- Шупут, Марица: *Српска архитектура у доба турске власти 1459–1690*, Београд 1984.
- Шућур, Драган: *Положај свештенства бањалучке епархије од 1945. до 1953. године*, Гласник удружења архивских радника, Бања Лука 2010.

АЗБУЧНИК ИМЕНА И ГЕОГРАФСКИХ ПОЈМОВА

А

Авакум, Ђакон 55, 56, 105, 108

Ајнхард 16

Андрејевић, Андреј 5, 103

Б

Бајалица, Марко 70, 71

Бера, Симо 70, 71

Бјелајци, село 7, 8, 76, 82

Божовић, Григорије 95, 106

Босанска Крајина 5, 6, 22, 27,
48, 49, 53, 54, 58, 60, 77, 95, 125

В

Василије Квргић, игуман 105,
106

Васић, Милан 6, 22

Венијамин Влајинић, игуман 50,
52, 54, 55

Видовић, Васо 67, 69, 78

Влашковци, село 62, 63, 69

Војскова, село 7, 8, 11, 17, 18, 66,
82, 94, 100, 123

Врбас, ријека 19, 26

Врбаска жупа 17, 18, 27, 28

Врбашка нахија 22, 32, 33, 38, 40

Вујасиновић, Славко, прота 5,
28, 39, 43, 52, 71, 77, 95, 126,
129

Г

Гајић, Јово 78

Гашница, село 69, 94

Гомионица, манастир 58, 80

Горњоселци, село 7, 8, 47, 66,

82, 94, 100

Градишка 27, 51, 55, 66, 67, 69,
78, 82, 127, 141

Грбић, Манојло 28, 38, 42, 43

Д

Дамаскин Венчански 97, 99, 103

Демировац, село 67

Деспотовић, Деспот 70

Драгутин, краљ 25, 26

Драксенић, село 58, 67

Дубица 5-155

Дубичка жупа 17, 20-22, 27-29,
32, 33

Дубичка нахија 38

Ђ

Ђенадија, Марко 70

Е

Екмечић, Милорад 69

З

Злојутро, Глиго 68

И

Иванчевић С, Петар 25, 26,
80-82, 95, 109, 123, 126, 129,
130

Ивић, Алекса 39

Ј

Јанчић, Јован 53-56

Јасеновац 101, 113

Јохова, село 68

К

Кадин Јеловац, село 7, 8, 82, 94

Карађорђевић, Петар 68

Карановић, Милан 27, 136

Кијевци, село 27

Кирило Хаџић, игуман 67–71,

79–82, 94, 109

Клековац, село 47, 67

Кнешпоље 48, 58–61, 66, 68, 94,
99, 113

Козара, планина 5–155

Козарац 12, 59, 60, 127

Комоговина, манастир 21, 42–
46, 124

Костајница 21, 22, 32, 42–46, 50,
56, 60, 67, 68, 124, 136

Котур, Цвијо 47

Котурови, село 7, 8, 47, 48, 56,
82, 94, 110,

Кочић, Илија 77, 82

М

Маглајци, село 7, 8, 50, 76, 83, 94

Матија Корвин, краљ 20, 21

Маурер, Франц 62, 63

Машићи, село 57

Међеђа, село 67

Мљечаница, село 62

Моштаница, манастир 5–155

Н

Нићифор Дучић 25, 26

П

Павле, патријарх 105, 106

Пастирево, планина 61, 125

Пећка патријаршија 31, 32, 37,
48, 112

Поповић, Петар Пеција 59, 61,
68, 69, 77, 94–98, 106, 129–131

Приједор 51, 58, 60–62, 67, 70,
101, 127

Просара, планина 51, 53, 69, 76,
125, 128

Р

Рмањ, манастир 41, 42, 108

С

Сава, ријека 16, 18, 19, 29, 69

Сјеверовци, село 70

Скључани, село 7, 8, 82, 94

Срефлије, село 7, 8, 82, 94, 99

Станојевић, Милодраг 110

У

Уна, ријека 16, 22, 38, 40, 42,
46, 50, 58–61

Ф

Фурде, село 7, 8, 82, 93, 94

Ч

Читлук, село 67

Ш

Шево, Љиљана 5, 26

Шерић, Хашим 12, 29

Штркић, Серафим 81

О АУТОРУ

Марко Јанковић рођен је 5. јануара 1989. у Босанској Градишци. Основну и средњу школу завршио је у Козарској Дубици. Студије историје на Универзитету у Бањој Луци уписао је 2007, а дипломирао 2013. године одбраном рада *Општина Козарска Дубица од првих вишестраначких избора до Дејтонског споразума*. Од 2015. студент је мастер студија историје на Филозофском факултету у Бањој Луци. Члан је Удружења историчара „Др Милан Васић“ Бања Лука. Сарадник је АНУРС-а на пројекту *Енциклопедија Републике Српске*. Аутор је више публицистичких и неколико стручних радова. Ово му је прва књига.

САДРЖАЈ

– ПРЕДГОВОР	5
ГЕОГРАФСKE И ДЕМОГРАФСKE КАРАКТЕРИСТИКЕ	7
– ПРЕДСЛОВЕНСКО ДОБА	
Илири и Римљани	11
Моштаничка градина	12
– СРЕДЊИ ВИЈЕК	
Досељавање Словена	15
Војковско племе	17
Досељавање православних Срба	19
– ПИТАЊЕ ПОСТАНКА МАНАСТИРА МОШТАНИЦЕ	
Манастир Моштаница као задужбина Немањића	25
Манастир као јовановачки самостан	28
Завршна разматрања	31
– ТУРСКИ ПЕРИОД	
Обнова Пећке патријаршије	37
Бечки рат (1683–1699)	42
Сеобе и страдања до Дубичког рата	46
Дубички рат (1788–1791)	49
Црква које више нема	52
Јанчићева buna	53
Обнова манастира 1833. године	56
Кнешпољска buna	58
Поткозарје у путопису Франца Маурера	62
Устанак 1875.	66
– АУСТРОУГАРСКА УПРАВА	
Окупациона политика	75
Моштаница за вријеме аустроугарске окупације ...	78
Породице моштаничке парохије забиљежене у шематизму Дабробосанске епархије из 1883.	82

- ФОТОГРАФИЈЕ I	85
- ДВАДЕСЕТИ ВИЈЕК	
АГРАРНА РЕФОРМА	93
ПОДИЗАЊЕ СПОМЕНИКА ПЕЦИЈИ	94
СТОПАМА ГРИГОРИЈА БОЖОВИЋА	95
ДРУГИ СВЈЕТСКИ РАТ	98
СТРАДАЊЕ МАНАСТИРА МОШТАНИЦЕ ОД КОМУНИСТА	103
МАНАСТИР ЗА ВРИЈЕМЕ ИГУМАНА ВАСЛИЈА КВРГИЋА	105
ОБРАЗОВАЊЕ И ШКОЛСТВО	107
БИОГРАФИЈА ЈЕДНОГ ХЕРОЈА	110
- ЗАКЉУЧАК	112
- ФОТОГРАФИЈЕ II	115
- ПРИЛОЗИ	123
- ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА	145
- АЗБУЧНИК ИМЕНА И ГЕОГРАФСКИХ ПОЈМОВА	152
- О АУТОРУ	155

Захваљујући добрим људима ова књига је угледала
свјетлост дана. Издавање књиге помогли су:

- **МАРЈАН-ТРАНСПОРТ** д.о.о, Приједор
- **МИЛШПЕД** д.о.о, Србија
- **ДРАЖИЋ ТРАНСПОРТИ** с.п, Приједор
- **КОЗАРА ДРВО**, д.о.о, Козарска Дубица
- **ТЕХНА ТУРС**, д.о.о, Козарска Дубица

Марко Јанковић

**МОШТАНИЦА И МОШТАНИЧКО
ПОТКОЗАРЈЕ КРОЗ ВИЈЕКОВЕ**

Издавач

Ризница духовног блага, Бања Лука

За издавача

Предраг Адамовић

Рецензенти

Доц. др Драгиша Васић

Предраг Лозо

Лектура

Сања Ребић

Графичка припрема и прелом текста

Предраг Лозо

Штампа

Арт Принт д.о.о.

Бања Лука

Тираж

300

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна и универзитетска библиотека
Републике Српске, Бања Лука

908(476.6 Моштаница)
726.7(497.6 Моштаница)

ЈАНКОВИЋ, Марко, 1989-

Моштаница и моштаничко Поткозарје кроз вијекове / Марко
Јанковић. - 1. изд. - Бања Лука : Ризница, 2016 (Бања Лука : Арт
принт). - 155 стр. : фотогр. ; 21 см. - (Библиотека Источници ; књ. 1)

Тираж 300. - О аутору: стр. 155. - Напомене и библиографске
референце уз текст. - Библиографија: стр. 145-151. - Регистар.

ISBN 978-99976-619-3-7

COBISS.RS-ID 5709080

... Јанковић је истраживао прошлост девет села Моштаничке парохије, простора који је кроз историју увелико био ослоњен на Моштаницу, познати српски манастир у Босни основан у XV или XVI вијеку. Но, аутор је временску вертикалу продужио дубоко у прошлост кренувши од предсловенског доба и средњег вијека, пратио је и питање постанка манастира Моштанице, турску владавину моштаничким крајем, аустроугарску владавину моштаничким крајем, напоследку се позабавио бурним XX вијеком стигавши све до нашег времена. Овакав ауторов приступ пресликан је на композицију рада: побројани периоди и питања су наслови глава рукописа. Бројни прилози и илустративни материјал, већином већ објављени у разноврсним лакше или теже доступним публикацијама, обједињени су у Јанковићевом рукопису и дају одлику животности друштвеној прошлости коју аутор реконструира у основном дијелу рада...

доц. др Драгиша Д. Васић

... Можемо рећи да историја манастира Моштанице од настанка, или бар од сачуваних првих историјских извора о његовом настанку, јесте уједно и историја српског народа на поменутом простору. Манастир у тој историји заузима мјесто угаоног камена темеља идентитета Срба Поткозарја као колективитета, али уједно улази у саморазумијевајуће основе појединца. У том свјетлу кроз редове Јанковићевог остварења на зидинама манастира огледају се ликови који су кроз Поткозарје само пролазили у добрим или лошим намерама, преко ликова појединачно приказаних српских сељака од турског периода до данас, па до оних кључних личности попут Пеције, Кирила Хаџића, Петра С. Иванчевића или игумана Василија Квргића, које су заиста представљале и представљају све оно што прошлост Моштанице значи.

Предраг Лозо

